

SÜDÎ'NİN BOSTAN ŞERHİ'NDE GEÇEN EDEBÎ SANATLAR, GRAMER TERİMLERİ VE TEMEL KAVRAMLAR

H.İbrahim OKATAN (*)

Öz

Metin şerhi geleneği edebiyatımızda önemli yer tutmaktadır. Anlaşılmasında zorluk bulunan edebî eserler veya şiirler şerh edilerek daha anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Anlamı gizleme ve sanatlı söyleyiş divan şiirlerinde nesirlere göre daha kolay gerçekleştirilen bir sanatsal özelliktir. Edebî metin şerhlerinde yazar bir yandan edebî metni değişik açılardan açıklarken öte yandan şârihin beğenisini, ilmî ve kültürel seviyesini, eleştirel bakışını ve entellektüel kapasitesini yaptığı şerhle ortaya koymuş olur. Bostan şerhinde dönemin şiir tahlili anlayışına uygun olarak kelimeler ve ekler gramer açısından tahlil edilmiş, kelimelerin türü hakkında bilgi verilmiş, fiil kipleri üzerinde durulmuş, cümle türleri hakkında açıklama yapılmış ve kelimelerin anlamları üzerinde durulmuştur. Şerhedilen beyitte edebî sanatlardan biri geçiyorsa sanatın adı açıkça zikredilmiştir. Bazen kelimelerin anlamları sayılırken lügat anlamının yanında mecazî anlamda veya kinaye anlamında kullanılmış olduğu ifade edilmiştir. Kelime tahlilleri yapıldıktan sonra beyitin cümle anlamı verilerek suretiyle beytin şerhi tamamlanmış olur. Diğer beyitlerin şerhi ile eser tamamlanır. Bu makalede Südî'nin hayatı ve eserlerinden bahsedildikten sonra şerhte geçen edebî sanatlara yer verildi. Südî şerhinde genişçe yer alan gramer terimleri örnekleriyle anlatıldı ve gramer terimlerinin ne anlama geldikleri hakkında bilgi verildi.

Anahtar Kelimeler: Şerh-i Bostan, Edebî Sanatlar, Gramer Terimleri, Şerh Terimleri

Figures of Speech, Grammatical Terms and Basic Concepts Used in Sudi's Annotated Work of Bostan

Abstract

The traditional use of annotated texts constitutes a significant place in Turkish literature. Literary texts or poetry difficult to understand are annotated to make them easy to comprehend. Meaning concealment and figurative speech are artistic features easier to incorporate into the works of Ottoman School of Classical Poetry than in prose. In annotated literary texts the annotator presents poets' favours, their literary competence, cultural awareness, critical perspective and intellectual capacity while he analyses the text from different perspectives. In the annotated work of Bostan words and affixes were analysed in terms of grammatical accuracy, information about the parts of speech of the words was provided, the modality of the verbs were mentioned, typology of the syntactic structures was exemplified and semantic meaning of the words was worked on in line with the concept of analytical reading of poetry of the period concerned. If any figure of speech was used in each pair of lines, it was clearly noted. Whether the word was used in its connotative meaning or metaphorical sense was sometimes given along with its denotative meaning while all the probable meanings were listed in order. Upon the analyses of the words, the whole process of annotation was completed by providing the sentence meaning. In this way, the work would be completely annotated when all the pairs of lines were annotated.

After mentioning Sudi's biography and his literary works, this article referred to the literariness of the annotation. The grammatical terms which are widely available in Sudi's Annotations were defined with examples and information was provided on the meaning of these terms.

Key words: The Annotated Work of Bostan, Figures of Speech, Grammatical Terms, Terms of Annotation

*) Yrd. Doç. Dr., Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Birimleri Fakültesi
(e-posta: sahsuvar06@hotmail.com)

Giriş

Klasik şiir bir beyit içerisine yüklenen ses ve anlam birimlerinden oluşan, anahtarı kilitli kapılar ardına gizlenmiş bir hazine gibidir. Klasik şiiri anlamak ve yorumlamak için gerekli bilgi birikimine sahip olan kişiler şerh yapma ve ondaki güzellikleri başkalarıyla paylaşma lüzumu duymuşlardır. A. Nihat Tarlan bu konuda: “Klâsik Türk şiirini anlama ve yorumlama çalışmalarından biri olan şerh, bir metni anlama çalışmasıdır.” der. (Tarlan 1981: 192)

Şerh kavramının doğuşu, tefsir sözcüğünün, sadece, Kur’ân-ı Kerim’i açıklamak için ortaya çıkan ilim dalına ad olarak kullanılmasının yaygınlaştığı zamanlara denk gelir. Tefsir, Kur’ânı her yönden açıklama ve anlatma ihtiyacını takiben ortaya çıkan bir bilim dalıdır. “Üstü örtülü veya kapalı bir şeyi meydana, açığa çıkarmak, izah etmek” (Akar 1994: 13)

Eski metinleri şerh eden eserlerin kenarlarında yer alan ve değişik adlarla anılan şerhle ilgili terimler vardır. Bu kavramların tamamı metni anlamaya yönelik terimlerdir. Mine Mengi’ye göre: “Hâşiye, hâmiş, telhîs, ta’likât gibi çeşitlere sahip şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyti, ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla açıklamayı esas almalarıdır” (Mengi 2000: 74) Ömer Özkan’ın hâşiye, ta’lik gibi kavramlara getirdiği yorum da Mine Mengi ile aynı mahiyettedir. (Özkan 2011: 69)

Klâsik şiir kapalı anlatımlı, sembolik dil kullanan, anlaşılma zorluğunu bünyesinde barındıran bir yapıdadır. Onu anlamak ve yorumlayabilmek için şerhe ihtiyaç duyulmuştur. Şairin kafasında veya karnında olan anlamı ortaya koymak yorumlama veya şerh etmekle mümkün olacaktır. Şarihler yazdıkları yorum/ şerh eserleriyle yepyeni bir edebî eser meydana getirmişleridir. “Sembollerle kurulu metnin müşkilatı metnin anlam bulanıklığı şârih tarafından giderilir. Düşüncenin karanlık noktalara saplanması metnin anlamının, okuyucunun zihninde netleşmemesi demektir. Müellif metni oluşturduğundan anlam, onun ne demek istediğinde gizlidir. Anlam, müellifin zihninde tamdır, nettir ve bitmiştir. Yorumlama ihtiyacı okunan bir metnin herkes tarafından anlaşılamayacağı fikri üzerinde filizlenmiştir. Buna göre metinlere müellif tarafından yerleştirilen ve üstü sır perdesi ile örtülü anlamlar vardır ve bu tür anlamlar her okuyucu tarafından tespit edilemez.” (Şahin 2007: 712) İşte yorumcu (şârih), metinde var olduğuna inandığı “bu gizli anlamı” çözümlenip bilgiye dönüştürür ve okuyucuya sunar (Toprak 2003: 7). Edebî eser dil ile oluşturulan bir sanat yapıtı olduğuna göre onda herkesin kolay anlayamayacağı mahiyette bir kullanım olması kaçınılmazdır. Toprak bu hususta şöyle der: “Dil, gündelik hayattaki basit kullanımında bile yanlış anlaşılmalara sebep olurken, yazı dili haline geldikten ve hatta düz anlamını bırakıp yan anlamlara, mecazlara büründükten sonra iyice karmaşık bir hale gelecek ve anlaşılabilmesi için metinler yoruma ihtiyaç duyacaktır.” (Toprak 2003: 11) Eski edebiyat şerhleri edebî esere bütüncül gözle bakmazlar. Daha çok dil bağlamında şerh etmeyi tercih ederler. Nitekim Sûd’i’nin Bostan şerhi’nde de dil/ gramer ağırlıklı bir şerh görülür. Sûd’i’nin şerhinde metnin anlamı ile ilgili yaptığı yorumlar daha az yer tutar. Yalnız şerhin “mahsûl-i beyt” şeklinde adlandırılan tercüme/ yorum kısmında Sûd’i’ye ait yorumlar görülür. Şahin’e göre: “Şerh, ‘tahlile karşıt olarak’, esere bütüncül bir gözle bakmaktan

ziyade, onu en küçük parçalarına kadar ayırmaya yönelir. Bu parçaları ise gramer unsurları ve anlam çerçevesinde değerlendirir. Klasik şerhlerin genel anlamda iki noktada toplandığını söylemek mümkündür. İlk nokta, şerh edilen eserin dilinden kaynaklanan zorlukları yenmektir. Eserin dil bağlamındaki zorlukları “gramer, kelime anlamı ve farklı bir lisan ile yazıldıysa çeviri” ile çözümlenmektedir. İkinci noktada ise eserin anlam tabakası yer alır. Eserdeki gerek görünür, gerekse örtülü anlam şârih tarafından ortaya konur ve anlam belirsizlikleri okuyucunun kafasında netleştirmeye çalışılır.” (Şahin 2003: 720)

Edebiyat Fakültesinin ilk dönemlerinde Ali Ekrem Bolayır ve Ömer Ferit Kam Şerh-i Mütundersleri vermişlerdir. Ali Nihat Tarlan “Metin Şerhine Dair” adlı makalesiyle ve “Fuzuli Divanı Şerhi” ile sahasında örnek teşkil etmiş, hatta çığır açmıştır. Mehmet Çavuşoğlu, Harun Tolasa, Ali Alparslan, Haluk İpekten, Amil Çelebioğlu gibi öğrencileri bu metodu daha da sistemleştirilerek ilerletilmiştir (Çelebioğlu 1989: 31). Edebiyatımızda şerh ve tahlil konusunda yazılan eserlerden bazıları şunlardır.¹

İskender Pala şerhte izleyeceği yol hakkında şu bilgiyi verir: “Aradan geçen bunca asırdan sonra klasik şiirimizi layıkıyla hissedebilmek için beyitlerin belli başlı noktalardan şerh edilmesi, ‘şâir böyle buyurmuş’tan ziyade ‘şâir şu kültürle buyurmuş’ manası taşıyacaktır. Böylece okuyucu, şiiri kendine özgü kültür ve hayal dünyası içinde yorumlayabileceği bazı ipuçları yakalamış olur” (Pala 1997: 11-12)

Şârih seçtiği eseri açıklamak amacıyla dört hususta bilgi sunumu yapar: a. Kelimeler (kökeni, anlamı, mecazları, türetilmiş kelimeleri), b. Dilbilgisi (gramer), c. İmlâ (yazım) bilgileri, d. Metindeki yeri, bağlamı ve işlevi, c. Muhteva (şerhin yapıldığı kültür dünyası, ansiklopedik bilgiler), bakımlarından açıklar, yorumlardı. (Genç 2008: 99-118)

Klasik metin şerhinde yapılan öncelikle metni oluşturan kelimelerdeki eklerin ayrıntılı olarak incelenmesidir. Bundan sonra kelimeler incelenir, daha sonraki aşamada kelime grupları, sonra da cümleler incelenir. Emine Yeniterzi metin şerhi metodu hakkındaki görüşlerini Amil Çelebioğlu’dan naklettiği altı madde halinde sıralamaktadır. Bu maddeler şunlardır:1. Kelimelerin sözlük anlamı, 2. Kelimelerin terim anlamı, 3. Beyitteki edebi sanatların tespiti, 4. Kelimelerin metin içindeki fonksiyonların tespit edilmesi, yüklendiği diğer anlamların tespiti, 5. Kelimelerin birbirleri arasındaki ilişki, 6. Çeşitli devirlerde yazılmış aynı konudaki şiirlerle mukayesesi. (Yeniterzi 1999: 59-68) Yukarıda sıralanan görüşler klasik bir şerhin nasıl

¹ A. Nihad Tarlan Fuzûlî Divanı Şerhi (Ankara 1985), Mehmed Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı’nın Tahlili (İstanbul 1971), Divanlar Arasında (Ankara 1981); Harun Tolasa, Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası (Ankara 1973); Âmil Çelebioğlu, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanında Gönül” (Türk Kültürü, Mart 1978), “Fuzûlî’nin Şiirlerinde Ney” (Selçuk Ü. 2. Mevlânâ Kongresi 3-5 Mayıs 1986), “Elif Harfiyle İlgili Bazı Edebî Hususiyetler” (İstanbul Ü. TDED, 1986); Cemâl Kurnaz, Hayâlî Bey Divanı Tahlili (Ankara 1987), Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı’nda Kozmik Unsurlar (Ankara 1981); Nahid Aybet, Fuzûlî Divanı’nda Maddî Kültür (Ankara 1989); Nejat Sefercioğlu, Nev’î Divanı Tahlili (Ankara 1990); Mustafa Tatçı, Hayretî Bey Divanı’nda Din ve Tasavvuf (Ankara 1985); Ahmet Mermer, Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı’nda Nebatlar (Ankara 1985); Mehmet Temizkan, Hayretî Divanı’nda Âşık (Ankara 1986) gibi şerh ve tahlil eserleri görülmür (Özkan 2011).

olması gerektiği konusunda tam bilgiler verir. Yeniterzi, öncelikle metinde geçen kelimelerin sözlük anlamı dışındaki anlamlarının hangi özelliklerinden dolayı alındığının vurgulanması gerektiğini belirtir. Sonraki aşamada metinlerdeki söz sanatlarının önemine ve metne kattığı anlama dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder. Özellikle mecaz, kinaye ve tevriyeye dikkat çeker. Bunu da verdiği birkaç örnekle açıklar. Metinde geçen atasözü ve deyimlere, folklor malzemelerine ve sosyal adetlere dikkat edilmelidir. Metinlerde iktibas yoluyla yer alan ayet ve hadislerin anlama kattıklarının tespit edilmesindeki güçlüğü dikkat çeker. Bir diğer zorluk metinlerdeki mazmunların tespit edilmesidir. Eski eserlerin şerhlerinin incelenmesi gerektiğinin üzerinde duran yazar, şerh ve tahlil çalışmaları sonunda ortaya çıkan eserlerin değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. (Güleç 2010: 94)

Eski Türk edebiyatı ürünleri şerh edilirken birçok bilim dalından da istifade edilmiştir. Maksat, farklı bilim dallarına malzeme çıkarmak olmamakla birlikte sosyal bilimlerin birbiriyle olan ilgisinin bu bilim dallarının anlaşılmasında sağlayacağı yararları göz ardı etmemektir (Tarlan 1981: 191). Klasik şerh yönteminin de eksiklikleri vardır. Fakat, geleneksel şerh yöntemi edebî metni açıklamaya çalışır fakat, şairin psikolojik durumu üzerinde durulmaz ve yorumları keyfilikten uzak değildir. İlhan Genç araştırmasında şu görüşlere yer verir: “Geleneksel şerh yönteminde daha çok grameri meydana getiren kelime ve kelime gruplarının anlamları açıklanmış ve yorumlama yapılmıştır. Kelime veya ibare (cümle, paragraf) açıklama esasına dayanmaktadır. Eserin yazarının psikolojik durumu üzerinde asla durulmamıştır. Şârihin, metni anlama ve yorumlama faaliyeti, kendisinin kapasitesine bağlı olduğu için keyfilikten ve öznellikten uzak değildir. Şerh eserlerinde yorumsallık hâkim olduğu için bazen eser merkeze alınarak okura gramerden hareketle bilgi verilmiş, kapalı olan anlam açılarak beyit veya ibarelerin anlaşılması sağlanmıştır.” (Genç 2009: 173).

Bir eserin farklı şârihler tarafından şerhedilmesinden aynı sonuçların çıkarılacağı beklenmemelidir. Her yorumcu/ şârih kendi bigi birikimine göre aynı şerh malzemelerini kullanarak edebî eseri şerh eder. Klasik edebiyat şerhlerinde bir yöntem birliği uygulandığından söz edilemez. Her şârih kendi beğenisi ve kültür birikimine göre şerhi gerçekleştirmiştir. Gerçekte her şârihin kendine mahsus bir metodu olduğu söylenebilir (Ceylan 2007: 306).

Şârih şerh işlemlerini gramer terimleri ve temel kavramları kullanarak gerçekleştirir. Edebî bir metni ya da bir şiiri açıklama, anlama ve anlatma çabasında olan şerhte şârihin açıklamaya gerek duyduğu yerlerde ve gerek duyduğu miktarda izahât görülür. Sûdî, Bostan şerhini yazarken kullandığı terminoloji ile ilgili çalışma şerh edebiyatının gelişmesinin seyri ile ilgili aşamayı göstermesi bakımından önemlidir.

Şerh geleneğimizin teorik zemine oturtulabilmesi açısından gerekli olan araştırmalardan biri de Sûdî'nin Bostan şerhi olduğunda kuşku yoktur. Bu araştırma ile şerh geleneğinin teorik zemine oturtulması için ihtiyaç duyulan bilgi sunulmuştur.

1. SÛDÎ'NİN KULLANDIĞI DİL VE EDEBİYAT TERİMLERİ NASIL VERİLİR?

Sûdî şerhinde geçen gramer terimler ve temel kavramlar aşağıdaki gibidir: 1. Dil ve üsluba dair terimler. 2. Edebî eleştiriye dair terimler. 3. Edebî sanatlar. 4. Gramer terimleri ve temel kavramlar. Klâsik metinlerin şerhinde; şârihin bilgi donanımı ve şerhin amacı, metnin manzum veya mensur oluşu ve şerhedilecek metnin muhtevası önemlidir. Eğer şerhedilen metin vasıtasıyla öğrencilerin o dili öğrenmesini hedefliyorsa şârih gramer ağırlıklı metin şerhi gerçekleştirir. Sûdî'nin şerhlerinde böyle bir amaç takip edilmiş olduğu anlaşılır. Zira bu şerhi okuyan bir kişi Farsça hakkında önemli derecede bilgiye sahip olur. Şerhlerde umumiyetle önce şerh edilecek metin verilir, sonra muhâtabın metni anlamasını sağlamak için metinde yer alan bazı kavramların anlam ve gramer yapısı üzerinde durulur. Kelimelerin açıklanması bittikten sonra terkip ve tamlamalar üzerinde durulur. Daha sonra cümleyi oluşturan unsurlar hakkında bilgiler sunulur. Kelime/ kavram aşamasından sonra ifâde ve anlam dünyası açıklanmaya çalışılır. Kelimelerin kazandıkları mecaz, kinaye, teşbih gibi edebî sanatlar açıklanır. Metne dayalı olmak şartıyla, şârihin yorumları şerhin en önemli kısmı sayılır. Şârih metni yorumlarken bazı düşünceler/ görüşler ileri sürülür. İleri sürülen bu düşüncelerine çeşitli kaynaklardan örnekler getirir ve dayanaklar bulmaya çalışır. Kimi zaman muhâtabın yanlış anlamasını engellemek amacıyla, metinden ne anlaşılması gerektiğinin bizzat ifâde eder. Sûdî kimi beyitlerde ibâreleri kelime grubuna indirgeyerek tercüme ve şerh eder.

Sûdî Bostan şerhinde, şerhin başından sonuna kadar tutarlı ve devam eden bir anlayış ile bir şerh tekniği kullanmaya dikkat eder ve şerh terimlerini metin boyunca aynen tekrarlar. Bostan'ı şerh ederken öncelikle bu şiirin hangi vezinde olduğunu zikreder. Bostan mesnevî tarzında yazılan hacimli bir eserdir. *“Ma'lûm ola ki bu kitâb bir vezn üzeredür ki baħr-i müteķârib dirler.”* (Sûdî 1871: 4) Veznin adının verilmesi okurlarına kolaylık sağlama amaçlı olarak görülebilir. Sûdî'nin Bostan'ı şerh ederken eseri beyit beyit ele aldığını, bir beyit hakkında söylenebilecek her şeyi ifade ettikten sonra ikinci beyite geçtiğini görürüz. Evvela beyitin Farsçası yazılır ve üstü kırmızı çizgiyle çizilerek belirgin hale getirilir. Daha sonra beyitte geçen kelime, tamlama ve terkiplerin sözlük anlamları ve kelimenin içinde geçtiği bağlam anlamını verilir. Aşağıya alınan beyit Bostan Şerhi'nin ilk beytidir. Birinci beyitin şerhinden Bostan şerhinde kullanılan şerh kavramları hakkında fikir vermek amacı güdülmektedir. Aşağıdaki beyitin şerhinden Sûdî'nin Bostan şerhini nasıl yaptığını dair kanaat oluşacaktır:

“Be-nâm-ı Ĥudâ-vend-i can âferin

Ĥakim-i süĥan der-zebân âferin

Ma'lûm ola kibâ-yı müfred-i meftûĥaFârisî de *bâ-yı cârre'nüncemî*
ma'nâlarında müsta'meldür, illâ *ma'nâ-yı tefdiyede* degil. Ya'ni
'Arab bâbî ve aĥî diyecek yirde *'Acem* be-peder ve mâderem dimez.

Pes bunda *bā harf-i isti'ānetdür*. Bismi'llāh bāsi gibi. Müte'alliği mübāşir olduğu maşlahata göre bir *fi'il taqdīr* olunur. Meşelā, kırā'ate mübāşir olmalı olsa bismi'llāh, ikraū kitābetühü; bismi'llāh, üktüb. *Fe-ķışş el-bāķiyetü 'aleyhimā*. Ve Fārisi'de be-nām-ı Hudā mī-h'āne ve be-nām-ı Hudā mī-nüvīsem ve mezkūr müte'alliği 'ulemā-i mū'ahhīr taqdīr ider ve teyemmünen ve teberrüken ibtidā'i kelāmda ism-i Hudā vāķi' olmağičün ammā taqdīmi daħı ca'izdür. Ve Hazret-i Mevlānā Cāmi Sohbetü'l-Ebrār evvelinde "İbtidā-i Bismi'l-lāhi'r-rah-māni'r-rahīm" buyurduğu gibi ve mezkūr müte'alliğ *fi'l-i māzī* de *muzāri'* de vāķi' olur. Nām *isim* ma'nāsına lafızdur. Ve Hudā-vend'e *izāfet-i lāmiyyedür*. Mīm'ün *kesrini* ol kadar *işbā'* eylemek gerekdür kim andan bir yā mütevellid ola kim ol yā'ya *yā-i baṭnī* dirler. Zīrā telaffuz olur ammā zāhirde kitābet olunmaz. Hudā-vend lügatda şahib ve mālik ma'nāsınadır. Hudā-vend hāne gibi. Ammā bunda Hudā ma'nāsınadır. Mālik-i muṭlaqzāt-i bārī olduğuçün ve *māba'dine izāfeti mevṣūfuñ sıfatına izāfeti kabīlindendür*. Ya'ni beyāniyyedendür. Zīrā cān-āferin *vaşf-ı terkībīdür*. Cān ile āferinden mürekkeb. Cān *lügatlarda* rūḥ-ı hayvānīde müsta'meldür revān rūḥ-ı insānīde. Ammā bunda 'āmdur. Cānibine āferin, āferiniden'den *müştağdur*. Aşında āferinende-i cān idi, *ism-i fā'ilūñ me'ūline izāfeti kabīlinden* idi. Soñra *taqdīm ve te'ḥīr* ile ba'zı taşarrufātla (4) ile vaşf-ı terkībī oldu. Ma'lūm ola ki āferiden ve āferiniden *maşdarlardur*. Yaratmak ya'ni ḥalķeylemek ma'nāsına. *Pes āferin, āferiden'den müştağdür diyen ahval-i iştiķağdan āgāh degil imiş*. Ḥakīm 'ālim ve ehl-i ḥikmete dirler. Bunda Hudā Te'ālā murāddur. Hudāvend'den bedeldür. *Bedelü'l-'ayn mine'l-'ayn tariķiyle*. *Pes bu mişrā'ı Hudā-vend'e sıfat i'tibār iden sehv eylemiş*. *Ḥakīm'ün āḥirine ḥarf-i yā ilḥağ idüp ḥarf-i vaḥdetdür diyen iki cihetden sehv eylemiş*. Evvel *ḥarf-i yā'yı* kitābetde işbāt eylemesi, ikinci yā *ḥarf-i vahdetdür* didigidür. Zīrā bu yā, mīm'ün *kesresinivezniçün işbā'* eylemekden ḥāsil olan "*yā-yı baṭnī*"dür. *Mā-ba'dine izāfeti māķablinde olan izāfet gibidür*. Süḥan der-zebān-āferin'de *vaşf-ı terkībīdür*. Aşında "Āferinende'i süḥan der-zebān" idi. Ba'dehu ba'zı taşarrufātla *vaşf-ı terkībī* oldu. Süḥan'da iki *vecih ca'izdür*. Ya'ni sin'ün *fethi* ve ḥā'nuñ *zammı*, sin'ün *zammı* ve ḥā'nuñ *fethidür*. *Her bār ki kün, bün kāfiyesinde vāķi' olsa evvelki vecih lāzımdur*. *Ve çimen ve yemen kāfiyesinde vāķi' olsa vecih-i ṣānī lāzımdur, fe-tedebber*. Der-zebān, der, fī ma'nāsına *ḥarf-i zarfdur*. Ve zebān zā'nuñ *fethi* ve *zammıyla* dildür, lisān gibi. İki *ma'nāda*

müsta' meldür. *Lafız* ma' nâsı ağızda olan dile dirler. Bâ'nuñ *bedeli* ve fâ'da *lüğatdür*, zefân dirler. Zîrâ bâ ile fâ'nuñ tebedî var. Sepîd ve sefîd gibidür. Zebân âferîn'e müte'alliğdür. Pes mecmu'ı bir terkîb i' tibâr olupnup hâkîme şîfat kıldı. *İmdi der-zebân'ı vaşf-ı terkibiden iħrâc idüp zâ'id söyleyen sehv eylemiş*. Zîrâ ma' nâda müte'alliğ ve müte'alliğsuz melhûz olmaz. *Ma'lûm ola ki bu kitâb bir vezn üzeredür ki baħr-i mütøkârib dirler*. Muşannif-i maźmûn besmele ile hâmedleden ya' ni zıkrden iktifâ eyledi. Zîrâ ekşer mevâzu'da bile mezkûrlardur. Pes her birinüñ vücûdî şâhibinüñ vücûduna delâlet ider. *Mışra'-ı şânî "süħan goftenen der-zebân âferîn" idüp mezkûr mışra'-ı nüşha iden ma'lûmdur ki bu kitâbı ve nüşhalarını mütetebbi' degil imiş*. **(Maħşül-i Beyt):** Bu kitâbuñ taşnîfine tedvînine cân yaradıcı Ĥudâ-vend'üñ, dilde söz yaradıcı hâkîm'üñ nâmıyla ibtidâ eyledüm veyâ ibtidâ eylerüm. *Ya'ni ervâh-ı eşyâyı ħâlĥ ba'zı eşyanuñ lisanlarını güyâ ħalĥ idici Ĥudâ-vend-i hâkîmüñ ismiyle başladum veyâ başlarum, fe-tedebber.*"

Sûdî şerhinde fiillerin hangi zamanda, hangi kipte, hangi çatıda, geçişli mi geçissiz mi oldukları, olumlu mu olumsuz mu oldukları, hangi şahısta oldukları gibi özelliklerini incelenir:

"Püşed bâ-yı 'Acem'üñ zammıyla fi'l-i muzâri'-i müfred-i ġâ' ibdür. Lüğatda örter dimekdür. Ammâ bunda cerâyimini setr idüp ifşâ eylemez ma'nâsınadır." (Sûdî 1871: 8) "Āverdeem fi'l-i mâzî-i mütetekillim-i vaħde, getürmişem dimekdür." (Sûdî 1871: 60) "Ne-yâbî fi'l-i nefy-i müstâkbel-i müfred-i muħâtab, fi'l-i şarĥ, olmazsañ dimekdür." "Me-cüş fi'l-i nehy-i müfred-i muħâtab. Cüşiden'den kınamağ dimekdür. Bunda murâd ġađab ve ĥiddetdür." (Sûdî 1871: 59) "Ne-yâft fi'l-i nefy-i müfred-i ġâ'ib bulmadı dimekdür." (Sûdî 1871: 6) "Râend fi'l-i muzâri'-i müfred-i ġâ'ib sorar ma'nâsına." Bu kelimeye olumsuzluk eki getirilirse anlamının deġişeceđi vurgulanır: "Ĥarf-i nefy daħil olunca sormaz dimekdür." (Sûdî 1871: 7) "Yâfti fi'l-i ĥikâyet-i ĥâl-i mâzîdür. Şitâfti gibi, bulurdı dimekdür." (Sûdî 1871: 9) İstek kipinin olumsuzu, gelecek zamanı kipinin olumsuzu olarak değerlendirilir: "Ne-bâşed fi'l-i nefy-i istiĥbâl, bunda olmaya dimekdür." Fiilin anlamı hem etken hem de edilgen ise bu durum belirtilir: "Dühte ma'lûm ile mechûl ma'naları beyninde müşterekdür dikmiş veyâ dikilmiş dimekdür." (Sûdî 1871: 33) Fiilin geçişli mi geçissiz mi olduğu üzerinde durulur: "Āmühteend fi'l-i mâzî-i cem'-i ġâ'ib öġrendiler dimekdür. Lâzımla müte' addî beyninde müşterekdür,

bunda lâzımdur.” (Sûdî 1871: 71) “Âhiht fi‘l-i mâzî-i müfred-i ğâ’ibdür. Maşdarı âhihtün gelür. Kılıcı ve hançeri ve bıçağ ve ğayrileri çekmege dirler.” (Sûdî 1871: 41) “Hırâm hâ-yı mu‘cemenüñ kesriyle fi‘l-i emr-i müfred-i muhâtabdur, şalın dimekdür ya‘ni yuğarurağ gel dimekdür.” (Sûdî 1871: 44)

Şerhte Farsça ve Arapça kelimelerin nasıl okuncağı açıklanır ve şerh boyunca bu tür bilgiler tekrarlanır.

“Güneh kâf-ı ‘Acem’ün zammı ve hâ-yı aşliyye ile günâh’dan muhaffedür ki yazık ma‘nâsinadur. ‘Arabca cünâh dirler, cîm’ün zammıyla.” (Sûdî 1871: 4)

Şerhte ‘ek’ anlamında ‘harf’ kelimesini kullanır ve Farsça ‘be’ ekinin metinde kazandığı manaları ayrıntılarıyla anlatır:

“bâ harf-i te‘kîd, bâ harf-i şıla, be-der-gâh, be-der-gâh, bâ harf-i zarfdur, kapu ve gâh zarf-ı mekândur, nemâz-gâh gibi, fî ma‘nâsinadur, be-fevr bâ harf-i muşâhabet, be-girdâr bâ harf-i ta‘lîldür, bâ harf-i vahdet, bâ harf-i isti‘lâ”

Yine ek olan ve kelimenin sonuna gelen Farsça ‘î’ sesi ‘yâ’ olarak tabir edilir ve metne göre üstlendiği görevi hakkında bilgi verilir:

“yâ harf-i râbıt-ı şıfat, kesî yâ harf-i vahdet, yâ harf-i vahdet-i nev‘iyye, düstî yâ harf-i maşdar, nühtîn yâ harf-i nisbet, armağânî yâ harf-i tenkîr ve ihâmdur, yâ harf-i maşâhabet, ‘âlemî yâ harf-i tenkîr-i vahdet, yâ harf-i zarf, yâ harf-i ta‘lîl”

Farsça ‘râ’ eki de metindeki yerine göre farklı görevlerde bulunabilir:

“râ harf-i taḥṣîṣ, râ harf-i şıla, râ harf-i ta‘lîl, râ harf-i mef‘ûl, râ harf-i vahdet, râ harf-i hikâye”

Yine Farsça olan ‘ber’ eki/ edatı kullanıldığı yere göre farklı görevler üstlenebilir:

“ber harf-i şıladur, bâ ma‘nâsına, ber harf-i te‘kîd, ber harf-i zarf, ber harf-i isti‘lâ ma‘nâsinadur”

Aynı şekilde Farsça ‘ki’ ekinin görevine göre hangi ek olduğu açıklanır:

“ki harf-i râbıt-ı şıfat, harf-i beyân, harf-i ta‘lîl”

Farsça isimlerin önüne gelen ve olumsuzluk anlamı katan ‘nâ’ ve ‘bî’ eklerinin kullanımıyla ilgili geniş açıklamalar yapar, bu ekler “harf-i nefy veya harf-i selb” olarak anılır. “Ne harf-i nefy, bî harf-i selb” (Sûdî 1871: 170) Sûdî ‘ne’ ekinin kullanım şekli hakkında ayrıntılı malumat verir. Ne eki hem fiillerin önüne gelerek fiillere olumsuzluk anlamı katar; hem de yazılmasıyla ilgili şu bilgiyi paylaşır:

‘Ne gerden-küşân-râ be-gîred be-fevr/ Ne ‘özü-âverân-râ be-râend be-cevr’ Ne nûn’uñ fethî ve hâ-i resmîyle ħarf-i taqđîr ki kelimelerüñ evâ’iline dâhîl olur. Nefy ħükm kaşd olunan maķâmatda muttaşıl yazılır. Meşelâ, ef’âl ve maşâdır ve esmâ-i fevâ’il ve mefâ’il evâ’ilinde nedânest ve nedâned ve nedânistîn ve nedâneninde ve nedâneste. Ammâ esmâ-i cevâhir esmâ-i maşâdırda ve esmâ-i zamân ve mekân ve nü’üt ve mübalaġa şîġalarında munfaşıl bir hâ’yı resmîyle kitâbet olunur.” Bazen hem ‘ne’ olumsuzluk ekine hem de ‘bî’ olumsuzluk ekine “ne ħarf-i nefy, bî ħarf-i selb” ħarf-i nefiy veya edat-ı selb dediġi olur:

Türçe’de edat olarak isimlendirilen kelimeler aynı isimle karşılanır, burada yalnızca isimleri verilecek:

“edât-ı cem‘, çün edât-ı teşbîh, ez-ân edât-ı ta‘lîl, ender edât-ı zarf, tâ edât-ı ħaber, edât-ı mef’ül, edât-ı ta‘diye, mî edât-ı ismrâr, edât-ı mübalaġa, edât-ı taġşîş, ter edât-ı tafđîl, bî edât-ı selb”

Cümlede zamir geçiyorsa zamirin hangi kelimeye baktığı, anlam olarak hangi kelimeyle ilgili olduġu hakkında bilgi verir:

“Çü her sâ’ateş nefis güyed bede” Sâ’ateş zamîri ‘ârif’e râci’dür ve ma’nâda nefis’e muķayyeddür nefseş taqđîrindedür (Sûdî 1871: 214). Zamîri-gâ’ib, Gofteş zamîri mef’ül Şeyġa râci’dür. “Ne-güyem fazîlet nihem ber-kesi” Ve zamîri ma’nâda fazîlete muķayyeddür. Fazîletem nih taqđîrinde ya’ni beni bir kimse üzrine tercih idüp efđal tutma. Zamirlerin ne tür zamir olduklarını ayrıntılarıyla ifade eder: “Düşmenî yâ zamîri-ġiġâb” (Sûdî 1871: 217) “Ve zamîri mensûb-ı muttaşıl mef’ül-i evveli ve mâ-ba’dı şânîsi.” (Sûdî 1871: 218). “Tâ zamîri mensûb-ı muttaşıl” (Sûdî 1871: 220) “Âmedem ya’ni mîm ma’nâda câ’izdür ki şiküft’e muķayyed ola. Şiküftem âmedî taqđîrinde. Ve câ’izdür ki âmed lafzınıñ zamîri-ı muttaşılı ola.” (Sûdî 1871: 226) Şayet kelime birden fazla kelimenin birleşmesiyle oluşmuşsa birleşen kelimeler ve nasıl birleştikleri açıklanır: “Ki ħarf-i ta‘lîl k’in aşlında ki îndür.” (Sûdî 1871: 323) “Kez’in aşlında ki ez îndür. Ki ħarf-i râbîġ maķûl-i ħavldür. Ve îñ ism-i işâretdür.” (Sûdî 1871: 324) “K’ez tu aşlında ki ez tudur. Ki ħarf-i ta‘lîl, îñ ism-i işâretdür.” (Sûdî 1871: 330)

Cümle unsurlarından yer ve zaman tamlayıcıları ‘mef’ül’ kelimesiyle karşılanır ve açık meful, gizli meful, kapalı meful, birinci meful, ikinci meful gibi adlandırmalarla yerini alır:

“mef'ül-i evvel, mef'ül-i şânî, mef'ül-i şarihi, mef'ül-i gayr-i şarihi, mef'ül-i evvel-i şarihi, mef'ül-i mahzûfdur” “Mef'ül-i fih kenâr bunda yan ve kucağ ma'nâsınadır.” (Sûdî 1871: 79) “Sühân ne-şinevî muqaddem mef'ül-i şarihidür, şâhib-i garaz gayr-i şarihi.” (Sûdî 1871: 165)

Kelime zıt anlamlı ise zıt anlamının ne olduğu belirtilir:

“Cevr, zulüm ma'nâsınadır. Muqâbili 'adldür. Be-cevr, be-râend fi'line müte'allikdür.” (Sûdî 1871: 7) “Nünla bigâne bâ-yı 'Arab'uñ kesriyle kâf-ı 'Acemle yâd ma'nâsınadır ki muqâbili bilişdür ki Fârisî'de âşinâ dirler.” (Sûdî 1871: 10)

Soru kelimesi olmadığı halde kelime istifham anlamı içeriyorsa ayrıca belirtilir: “Ki kâf-ı 'Arab'uñ kesri ve hâ-yı resmiyle istifhâm-ı inkârî'i mutazammın isimdür, kim ma'nâsına.” (Sûdî 1871: 9)

“Bîş bâ-i 'Acem'uñ kesriyle bunda kat ma'nâsınadır ki 'Arabca 'indehü ileyh ta'bir iderler.” (Sûdî 1871: 10) “Leşker Fârisî ve 'asker 'Arabîdür.” (Sûdî 1871: 12) “Sîmurğ bir ma'rûf kuşdur. 'Arabca 'anğâ dirler.” (Sûdî 1871: 13)

Kelimenin orijinali Farsça olduğu halde aynı kelime Arapça'ya “ta'rib” edilerek (Arapçalaştırarak) geçer:

“Ferseng on iki biñ adım miqdârı yire dirler. 'Arab ta'rib idüp fersah dirler. Bu lafzuñ ma'nâsınuñ taşviri muhtâcdur. Bir ferseng miqdârı irâğ yire dimekdür.” (Sûdî 1871: 11) “Pîrûze ma'rûf ta'rib idüp fîrûze dirler.” (Sûdî 1871: 24) “Ligâm lâm'uñ kesri ve kâf-ı 'Acemle uyan dimekdür. Ki 'Arab ta'rib idüp lihâm dir.” (Sûdî 1871: 597)

Sûdî kelimenin lügat anlamını verdikten sonra bu bağlamda kazandığı anlamın ne olduğu üzerinde durur:

“Kevn ve kâne bâbında maşdardur. Ammâ iştilâhda cihân ma'nâsına isti'mâl iderler. Bunda da böyledür.” (Sûdî 1871: 8) Bazen bir kelime zahiri anlamının dışında başka bir anlamda kullanılmış olabilir bu durumu da tespit eder: “deryâ deñiz ma'nâsına keşretten kinâyetdür.” (Sûdî 1871: 8)

Bostan Şerhi'nde çoğunlukla bir kelimenin Farsçasının anlamı Türkçe verildikten sonra o kelimeye Araplar ne dedikleri de zikredilir:

“Peder bâ-yı 'Acem'uñ ve dal'uñ fetḫalarıyla baba ma'nâsınadır. Ki 'Arab eb dir.” (Sûdî 1871: 10)

Kelimeler dilbilgisi açısından şerh edildikten sonra “mahsûl-i beyt” başlığı açılır ve beyitin Türkçe karşılığı verilir. Sûdî şerhinde Arapça olarak bilinen bir kelimenin Farsça’da nasıl telaffuz edildiği hakkında bilgiler sunar: “Tevrît üslûb-ı ‘Acemdür. Ya’ni râ’yı ‘Acem meksûre okur zîrâ ‘Arab meftûh okur.” (Sûdî 18781: 43) Şerhte, daha önce Kitab-ı Bostan’ı şerh etmiş olan Şem’î ve Sürûrî’yi yaptıkları yazım yanlışlıkları, kelime çevirisi hataları, terkip çevirisi hataları, nüsha tercihi hataları, okuma yanlışlıkları, beyite anlam verirken oluşan anlam hatalarından dolayı eleştirir.

Sûdî şerhini oluştururken şu konularda terimler kullandığı görülür. 1. Dil ve üslûba dair terimler. 2. Edebî eleştiriye dair terimler. 3. Edebî sanatlar ve şiir terimleri. 4. Gramer terimleri ve temel kavramlar. Bu makalede Bostan şerhinde geçen edebî sanatlar ve şiir terimleri; gramer terimleri ve temel kavramlar hakkında bilgi sunulacaktır.

2. SÛDÎ ŞERHİNDE GEÇEN EDEBÎ SANATLAR VE ŞİİR TERİMLERİ

Sûdî şerhinde geçen edebî sanatları yalnız isimleriyle zikreder fakat edebî sanatın tanımı ve kullanımıyla beyte nasıl bir anlam kattığı hususunda açıklama yapmaz. Şiirle ilgili terimler de konuyu tanımlarken yapılıp, bu terimleri okuyucunun bileceği kabul edilir. Sûdî bazı makamlarda sıfat tamlaması (vasf-ı terkiibi) yapmadığını ve kullanmadığını, buna sebep olarak Farsça’yı yeni öğrenmeye başlayanlara kolaylık sağlamak amacına yönelik olduğunu söyler:

“Ma’lûm ola ki vaşf-ı terkîbîde ka’ide iki lafzı terkîb eylemekdür. Terkîb lafz-ı terkîb ma’nâya delâlet itmek için. Ammâ biz terkîb eylemediğimiz mübtedîlere sühûlet intikâl eylemek içündür.” (Sûdî 1971: 59)

Aşağıda açıklaması yapılacak terimlere örnek verilirken yerden tasarruf etmek amacıyla atıflar (s. 185) şeklinde verilmiştir.

haşv-i melîh: Söz arasında ikinci bir kelime veya cümle ile ikinci derecede bir mana ifade etmek:

“Zihî bunda taḥsîn ve ta’accüb ma’nâsınadır ki pâyende bâd ehl-i ‘ilm-i bedî’ iştîlâhında **haşv-i melîh** dirlir. (s. 83)

feşâhat: Kelimede, kelimada ve mütেকellimde bulunan vasıfları anlatan belağat disiplinlerinden biri:

“**Feşâhat** belâğâtda Sahbân’a irişmek olur ya’ni bir kimse anuñ feşâhat ve belâğâtına mâlik olmak mümkündür. Ammâ Hudâ-yı bî-keyfûñ künh-i gâyetine bülûğ-ı vüşûl mümkün degildir. Ya’ni zâtı ḥaḳîkâtiyle müdrük olmaz.” (s. 31)

ihām: Çok anlamlı kelimelerden en uzak anlamı bilerek kullanma. 4 defa tekrarlanıyor:

“Sāye gölge, ber harf-i şıla, ‘ālimī yā harf-i tenkīr-i vahdet diyen ve bir muzāf taḫdīr iden mūnkir vaz‘ eylemişler. Ki harf-i rābīṭ-ı şıfat. Zāl ḫarıya ve ḫocaya dirler. İştirāk ṭarīḫiyle mezkūrdur. Ammā bunda **ihām ṭarīḫiyle** vaḫī‘dür. Zīrā ki Rūstem ‘ūn babasına Zāl dirler. (s. 70)

iltifāt: 1. Bir konu anlatılırken hemen uyanıveren bir coşku ile cümlelerin kiplerini değiştirerek, sözü konu dışına çıkmadan başka birine veya başka bir şeye yönelerek seslenmek:

“Ma‘lūm ola ki beyitte gā‘ibden muḫātaba **iltifāt** san‘atı ri‘āyet olmuşdur. Pes san‘at-ı iltifātı bilmeyüp mişrā-ı şānīnūn ma‘nāsını “çünkü ol bende girü geldi” diyen ma‘nā-yı beyti lezzet-i kelāmı hiç añlamamış. (s. 9) 2. Alçak gönüllülük ifadesi veya muhatabı yüceltmek maksadıyla söylenen nazik ve saygı dolu cümleler: “Ol nāḫiyenūn pādīşāhı bir ulu kimse idi. Eyi adlılık fikirli ṭab‘ı var idi. Ya‘ni adım eylik ile añulsun diyu sa‘y iderdi ve ṭab‘ı eyilikle meşhūr olmağla mā‘il idi. Bu cihetden ‘aciz ü niyāz başını dervīş faḫīrūn ayağına ṭutardı. Ya‘ni dervīşāne iltiyām ve **iltifāt** iderdi. Hāşılı bu pādīşāh ‘ālemde eylik ile dāsītān olayın diyu fikir iderdi. Anuñçün fuḫarā ayağına başın ḫordı. Ya‘ni bunlar ‘izzet ve ḫürmet iderdi ki cihānda nāmını luṭf ve keremle meşhūr eyleyeler. (s.129)

isti‘āre (tarīḫiyle): İstiare yoluyla kelime kullanmak. 2 defa tekrarlanıyor:

“Ebū Bekr Sa‘d taḫdīrī Ebū Bekir ibn-i Sa‘ddur. Ki harf-i rabīṭ-ı şıfat, dest-i nevāl lāmiyyedür. Ne hed‘ūn muḫaddem mef‘ül-i şariḫidür. Himmet fā‘ili ve zamīr Ebū Bekr‘den kināyetdür. Der harf-i şıla, dehān-ı su‘āl lāmiyyedür, mecāzen. Dest-i nevāl ve dehān-ı su‘āl **isti‘āre** ṭarīḫiyle mezkūrdur. Zīrā ḫaḫīḫatde nevāl‘ūn ya‘ni ‘aṭānuñ desti ve sü‘āl ve ṭalebūn dehām olmaz. (s. 460)

istifhām-ı inkāri: Cevap bekleme amacı gütmeyen duyguyu ve anlamı kuvvetlendirmek için sözü soru biçiminde yöneltmeye denir:

(Ne-dānī ki çün rāh-ı ber-dem be-düst/ Her ān kes ki piş āmedem goftem ūst) Ne-dānī fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i muḫātab **istifhām-ı inkāri** ma‘nāsına veyā taḫrīrī. (s. 472)

kināye: Mecaz ve teşbihle birlikte beyanın üç esastan biri olup gerçeği mecaz yoluyla dolaylı olarak anlatma. 59 defa tekrarlanıyor:

(*Ne-dîdem kesî ser-girân ez-şarâb/ Meger hem h̄arâbât dîdem h̄arâb*)
Kesî ne-dîdem'ün mef'ûlidür. Yâ h̄arf-i vaḥdet, ser-girân kâf-ı
'Acem'ün kesriyle vaşf-ı terkîbî, ağır başlı dimekdür. Ser-h̄oš'dan
kinâyetdür. *Meger (132) edât-ı istiṣnâ, h̄arâbât isti'mâl-i 'Acem'de*
meyḥaneye dîrler. (s. 131)

leff ü neşr: Bir söz veya beytin ilk bölümünde en az iki şeyi söyleyip sonra onlardan her biriyle ilgili benzerlik ve karşılıkları kullanma sanattır. 5 defa tekrarlanıyor:

"Egerçi bî-dest ü pâ ve zürenddür, fe-te' emmel. Zür mûra nisbetdür.
Beyit leff ü neşr t̄arîḳiyle vâḳi'dür." (s. 26)

leff ü neşr-i müretteb: Birinci ile ikinci sözcüklerin aynı sıra içinde söylenmesi ile oluşur. Birinci dizede verilen sözcüklerin karşılıkları sırasıyla verilir:

(*Ez-ân ḳaṭre lü' lü'-i lâlâ küned/ Ve'zîn şüretî be-serv-bâlâ küned*) *Ez-*
ân-ı ḳaṭre leff ü neşr-i müretteb t̄arîḳiyle beyt-i sâbıḳ mışrâ'-ı
evvelinde olan ḳaṭreye işâretdür. (s. 25)

leff ü neşr-i ḡayr-i müretteb: Birinci ile ikinci sözcüklerin çapraz veya karışık söylenmesi ile yapılır. Birinci ile ikinci sözcüklerin çapraz veya karışık söylenmesi ile yapılır.

(*Peres-târ emîreş heme çîz ü kes/ Benî Âdem ü murḡ u mûr u meges*)
Peres-târ aşlında vaşf-ı terkîbîdür, perestle âr'dan ki muḥaffedür.
Âverden'den perest isimdür. Perestîden'den ṭapmaḳ ma'nâsına ve âr,
ârende'den muraḥḫam ism-i fâ'ildür. Reftâr ve dîdâr gibi. Soñra
ḫizmetḳâr cinsine isim kıldı. Reftâr yürüyeş ve dîdâr yüze isim
kıldı. Ya'ni gibi, bunuñ gibi mürekkebâta terkîb-i ḫafıyy dîrler.
Niteki sâbıḳan beyân olındı idi. Emr-i ma'rûfdur. Buyruḳ ma'nâsına,
peres-târ'ün emre izâfeti ism-i fâ'ilün mef'ûlüne izâfeti
kabîlündendür. Şın Ḥudâ'ya raci'dür. Heme edât-ı te'kiḳdür. Küllün
ve cemî'un gibi 'Arabî'de. Bu dilde nihâyeti ekşer mü'ahḫir gelür.
Bundaki gibi. Çîz cîm-i 'Acem'ün kesriyle nesne dimekdür. Ve kes
kimse ma'nâsınadır ki bunda benî-Âdem addur. Mışrâ'-ı şanı mışrâ'-ı
evveli mebnîdür. Leff ü neşr-i ḡayr-i müretteb t̄arîḳiyle, fe-tedebber.
(s. 14)

leṭâfet: Söyleyişte ince duygular yaratma, sözdeki tatlılık ve güzellik:

(*Ber u mend dâreş dıraḫt-ı ümîd/ Sereş sebz u rüyeş be-raḫmet sefîd*)
Ber u mend ber bâ'nuñ fetḫiyle yemiş dimekdür, mîve ma'nâsına. Ve
o nisbetde ziyâde olmışdur. Ve mend mîm'ün fetḫiyle edât-ı
nisbetdür, -li ma'nâsına, yemişli dimekdür. "Mend vaşfiyyet ifâde ider
dîyen" muşamaḫa eylemişdür. Dâreş zamîr ma'nâda ümîde

muḳayyeddür. Dıraḫt-ı ümîd beyâniyyedür. Ser bunuñ gibi yirlerde tarâvet ve leṭâfetden ‘ibâretdür. Sefîd, sepîd fâ ile ve bâ ile lügatdür. Beyâz ma‘nâsına. (s. 84)

lezzet: Dil zevki:

(Laṭîf-i kerem-güster kâr-sâz / Ki dârây-ı ḫalḳest ü dâñâ-yı râz) Laṭîf lügatda mülâyim ma‘nâsınadır. Ammâ bunda kerîm ma‘nâsınadır. Kerem-güstere izâfeti beyaniyyedür. Kerem-güster vaşf-ı terkîbîdür. Güsterîden’den güstereden’den degil, ba‘zılar zann eyledüğü gibi. Dösemek dimekdür. Kâr-sâz da vaşf-ı terkîbîdür, sâzîden’den, saḫten’den degil. İş düzici ya‘ni herkesün maşlahatın yetürici dimekdür. Bu mısrâ‘da iki vâv-ı ‘âṭîfe kitâbet eyleyen dimâğında Fârisî lezzeti yoğımış. (s. 15)

maḳâl: Söyleme, söyleyiş:

“(Ki ağleb der-în şîve dâred maḳâl/ Ne der-çeşm ü zülf ü be-nâgûş u ḫâl) Ki ḫarf-i ta‘lîl, ağleb ekşer dimekdür. Der-în şîve bu şîve de ya‘ni pend ve ma‘rifet ve ḫikmet şîvesinde ya‘ni fîtende, maḳâl maşdar-ı mîmîdür. Ḳavil ma‘nâsına.” (s. 388)

maḳâm: 1. Sözüün yeri ve zamanı, söylenme sebebi ve şartları ile birlikte konusunu da içeren belağat prensibi.

“(Ḥadîs-i dürüst âḫîr ez-Muştafâst/ Ki baḫşâyîş-i ḫayr def‘-i belâst) Ḥadîs-i dürsüt beyâniyyedür. Ba‘zî nüşhada “ḫadîsî” vâki‘dür. Yâ-yı vaḫdetle dürüst dal‘uñ ve râ‘nuñ zammeleriyle şaḫîḫ ma‘nâsınadır. Âḫîr edât-ı te‘kîd. Ki ḫarf-i beyân, baḫşâyîş ism-i maşdardur. Baḫşîden’den baḫşîş dimekdür. Ḥayr’a izâfeti maşdaruñ mef‘ûlinedür. Ba‘zî nüşhada “ḫayr” yirine “ḫalḳ” vâki‘dür. Def‘ bi-ma‘nâ dâfi‘dür. Ve belâ‘ya izâfeti ism-i fâ‘ilüñ mef‘ûlinedür. (Maḫşul-i Beyit): Ḥazret-i Ḥabîbu‘l-lâḫ‘dan ḫadîs-i şaḫîḫ var ki baḫşîş ve ḫayr eylemek belâyı def‘ ider. Ya‘ni ḫayrât ve şadaḳât sebab-i def‘-i beliyâytdur. Bu ḫadîs-i şerîfüñ ḫuşûşında söz çokdur. Lâkin bu maḳâm maḫall-i istîfâsı degildir.” (s. 90) 2. Anlam veya fonksiyonca bir asıl veya bağılı morfemin eşiti, dengi, aynı: “Ne-bîñî fî‘l-i nefy-i muzâri‘-i müfred-i muḫâṭab istifhâmı mutazammın. Ki ḫarf-i beyân, çü ḫar-f-i ta‘lîl. Bâ-hem âyend cem‘ olalar. Mür ḫarınca cins-i mür ad ola. Veyâ müfred maḳâmında cem‘ vâki‘ olur ki âyend fî‘line fâ‘il olmağa ḳâbil ola, fe-te‘emmel.” (s. 221) 3. Tarz, usul: “Ba‘zî nüşhada böyle vâki‘dür. Pes ki bunda bâñg‘i beyân ider. Beyt-i şânî bu beyitte

makâm-ı ta' lilde olur. *Âhîr bunuñ gibi yirlerde te' kîd ifâde ider.*" (s. 298)

makşûd: Kasededilen anlam:

"Tedbîr ve tedârikle Rüstem-i Zâl gibi bahâdır er bende girür ki İsfendiyâr-ı rüyin-ten anuñ kemendinden hâlâş buldı. Ya'ni Rüstem böyle zorlu ve kuvvetli pehlivân iken tedbîrle şikâr olur. Degil ki gayrıları makşûd pend ve 'ibretdür. Hâricde bunuñ gîbinüñ vuķû'ı olmaķ lâzım degil." (s. 238)

ma' nâ: Anlam:

"Hâzret-i Şeyh hitâb-ı 'âm tarîķiyle buyurur ben saña dimezem ki düşmenüñ cenginden hâvf eyle. Zîrâ bu ma' nâ bedîhiyâtandur. Tenbîhe ihtiyâcı yoķdur ki herkes düşmenden hâvf ider, beher hâl. Belki direm ki düşmenle muşâlaħa hâlinde andan ziyâde hâvf eyle. Câ'izdür ki dostlık yüzinden saña mekr-i hîle eyleye ki def' ine mâlik olmayasın." (s. 356)

ma' nâ-yı iştlâhî: Terim anlamı:

"Tüvân tâ'nuñ zâmııyla bunuñ gibi yirlerde isümdür. İmkân ma' nâsına. Ya'ni mümkün dimek (31) olur. Belâğât bâ'nuñ fetħiyle luğatda irişmekdür. Ammâ ma' nâ-yı iştlâhîsinde vuķufi 'ilm-i me'ânî kitâblarını görmege mevķûfdur, feşâħat gibi." (s. 31)

ma' nâ-yı istimrâr: Süreklilik anlamı:

"Mî-firâşet fâ'nuñ fetħi ve kesriyle aşlında fi'l-i hikâyet-i hâl-i mâzîdür. Ammâ bunda ma' nâ-yı istimrâr murâddur, yüceldür dimekdür." (s. 280)

ma' nâ-yı müstaķim: Kesin anlam:

"Ve "îstî" yirine "bîstî" yazan bâyla ma' nâ-yı müstaķimden pest derce irâķ düşmiş." (s. 224)

ma' nâ-yı sebebiyyet: Sebep ifadesi:

"Yâ ħarf-i muşâħabet sebebiyyeti mutazammın, bû-yi ħuş beyâniyye ve zâmîr gene sâbîķ gibidür." (s. 536) **ma' nâ-yı şart:** Şart ifadesi. *"Te' emmel tefe' ul bâbından maşdardur, tefekkür ma' nâsına. Ammâ bunda nazâr ma' nâsınadır. Der ħarf-i şıla bâ ma' nâsına. Âyine-i dil beyâniyyedür. Te' emmel küni' nüñ mef' ul-i şariħidür. Ve der-âyine-i dil ħayr-i şariħidür. Câ'izdür ki bu mısrâ ma' nâ-yı şartı mutazammın ola."* (s. 34)

ma' nâ-yı vaşfiyye: Niteleme ifadesi:

“Ber u mend ber bâ'nuñ fethiyle yemiş dimekdür, mîve ma'nâsına. Ve o nisbetde ziyâde olmışdur. Ve mend mîm'üñ fethiyle edât-ı nisbetdür, -li ma'nâsına, yemişli dimekdür. “Mend **vaşfiyyet ifâde ider**” diyen muşamaħa eylemişdür. Dâreş zamîr ma'nâda ümîde muķayyeddür. Dıraħt-ı ümîd beyâniyyedür. Ser bunuñ gibi yirlerde țarâvet ve letâfetden 'ibâretdür. Sefîd, sepîd fâ ile ve bâ ile lügatdür. Beyâz ma'nâsına.” (s. 84)

ma' nâ-yı zarfiyye: Zarf ifadesi:

“Sehm sin'üñ fethiyle qorqıdur, ĥavf ma'nâsına. Ma'lûm ola ki sâbkân beyân eyledük ki bir kelimenüñ âħirinde mîm olsa aña bâ-yı nisbî dâħil olsa mâ-ķablinda bir kâf-ı 'Acemî ziyâde eylemek muțtarıdadur. Ğam-gîn, nem-gîn, sehm-gîn gibi, faħfaz. Sehm-gîn-rüy vaşf-ı terkîbîdür. Qorqunc yüzli ma'nâsına. Pindâštened bâ-yı 'Acem'üñ kesriyle fi'l-i mâzî-i cem'-i ĝâ'ibdür. Zann eylediler ma'nâsına. Bâ ĥarf-i zarf, germâbe ĥamâm, ılıcadur. Derbân'uñ delâlet eylediği **ma'nâ-yı zarfiyyeti** te'ķid ider. Bâ ĥarf-i te'ķid nûn'a muķâranetle sâkin okınur. Zârûret-i vezniçün. Be nakkâštened fi'l-i mâzî-i cem'-i ĝâ'ibdür. Yazdılar ve naķş eylediler dimekdür.” (s. 155)

ma' rûf: Herkesçe bilinen anlamı:

“Ziyâdelik ümîdiyle ya'ni ma'lûm ziyâde olmaķ ümîdiyle ne kimseye iħsân eyledi ve ne kendi yidi. Niteki ĥaşışlerüñ 'âdetidür, 'âķıl bilür. Bu ĥuşûşda çirkîn iş eyledi. Ĥâşılı imsâk-ı 'uyûbdan oldığın herkesüñ ma'lûmı ve **ma' rûfidur**.” (s. 245)

mazmûn: Zımnî anlam:

“Ĥazret-i Şeyħ gene aşıl kışşaya şürü' idüp buyurur çünki mezkûr pâdişâhuñ rûz-i 'ömri şeb-i mevte ķarîb oldı. Ya'ni çünki mevti muķarrer oldı işitdüm ya'ni anda ĥâzır olanlardan veyâ kendüm işitdüm ki tuțağı altında yabca yabca söylerdi ya'ni fisildiyle söylelerdi. Söyledüğü gelecek iki beytüñ **mazmûnidur**.” (s. 278)

me' ânî: Söz ve cümle konularını ve sözün anlamına uygunluğunu inceleyen belağat bilimlerinden biri:

“Tüvân tâ'nuñ zâmmıyla bunuñ gibi yirlerde isümdür. İmkân ma'nâsına. Ya'ni mümkün demek (31) olur. Belâğât bâ'nuñ fethiyle lügatda irişmekdür. Ammâ ma'nâ-yı iştilâħisinde vuķûfi 'ilm-i **me' ânî** kitablarını görmege mevķûfdur, feşâħat gibi.” (s. 31)

me'ânî kitâbları: Belagatın meani bahsine dair kitaplar:

“Tüvân tâ'nuñ zâmmıyla bunuñ gibi yirlerde isümdür. İmkân ma'nāsına. Ya'ni mümkün demek (31) olur. Belāğât bâ'nuñ fetḥiyle luğatda irişmekdür. Ammā ma'nā-yı işlāhisinde vuḳūfi 'ilm-i **me'ânî kitâblarını** görmege mevḳūfdur, feşāḥat gibi.”(s. 31)

mecâz: Arada bir karîne-i mania bulunmak şartıyla bir sözün gerçek manası dışında kalan bir manaya delaletine denir. 165 defa tekrar ediyor:

“Kavl-i ĩmān lâmiyyedür, mecāzen. Murād kelime-i şehādetdür.”(s. 49)

mecâz-ı mürsel: Benzetme amacı olmaksızın bir sözün, başka bir sözün yerine kullanılmasınamecaz-ı mürsel denir:

“Türbet'den murād medfenidür. Zıkr-i maḥall ve irāde-i ḥāl tārīḳiyle. Hāşılı bunuñ gibiye **mecâz-ı mürsel** dirlir.”(s. 425)

mecāzen: Mecaz yoluyla:

“Me-zen fi'l-i nehy-i müfred-i muḥāḫabdur. Urma dimekdür. Ber ḫarf-i şıla, ser-i nā-tevān lâmiyye, dest-i zür beyāniyye veyā lâmiyyedür, **mecāzen**.”(s. 426)

mefhûm: Bir ibareden çıkarılan gizli anlam:

“Seyāhān elif ve nūn edāt-ı cem'dür. Bu 'ibāretten **mefhûm** budur ki geminüñ ḫademesi seyyāḫ zenginler ola.”(s. 564)

merhûn beyit: Bağlı beyit:

“Zebān-āver vaşf-ı terkibidür. Faşīḫ şā'ir ve belīğ dimekdür. Ve yā ḫarf-i vaḫdet, k'enderin aşlında ki ender in idi. Vaşilla hā-i resmī ve hemze sākıt oldu. Ki ḫarf-i rābıt-ı şıfat. Enderin ender ile in'den mürekkebdür. Ender fetḥ-i hemze ile edāt-ı zarfıdur, der gibi. Ve in ism-i işāretdür, emn ü dād'e müşārün ileyh mışrā'-ı şanıde **merhûndur**.”(s. 73)

murād: Sözün söylenmek istenen anlamı:

“Fermān-deh dehiden'den buyruḫ virici ma'nāsına ki bunda **murād** ḫudādur.”(s. 277)

mübālağā: Bir vasfın şiddet ve zaaf bakımından imkânı güç veya muhal derece ile ifade edilmesidir. 6 defa tekrar ediyor:

“Pesendī fi'l-i muzāri'-i müfred-i muḥāḫabdur. Lgyñk görür misün dimekdür. Ki ḫarf-i beyān, şehri yā ḫarf-i vaḫdet bunda bir şehir buyurur ya'ni zāhirā **mübālağā** tārīḳiyledür.”(s. 231)

mu'āḫaze: Tenkid:

“Hāşılı anı mu'āḫaze eyleme dimekdür, fe-tedebber.”(s. 273)

mürâ‘at-i nazîr: “Müraat-ı nazir” adıyla da bilinen tenasüp, anlamca birbiriyle ilgili sözcükleri bir arada kullanma sanatıdır:

“Bu çevlegde ya‘ni Hudâ’nuñ zât ve şıfatını haķıķat ü kemâlini fehm ü idrâk eylemekde nice bir ‘akl ü fikr keştîsi batdı ya‘ni bu deryâ-yı bî-pâyâna ğârķ oldu ki andan bir tahta kenarda zâhir olmadı. Haşılı bir eşer ve netîce zuhûra gelmedi. Ya‘ni anuñ zât ve şıfatında niçe ‘âlim ve fâzil ve sâlik kâmil ‘akl ü fikir şarf eyledi. ‘Âķıbet netîce virmeyüp ‘aczlerini i‘tirâf eylediler. Ma‘lûm ola ki bu beyit **mürât-i nazîr san‘atını** müştemeldür.” (s. 29)

mürâdif: Yakın anlamlı söz.

“Hudâ-vend evvelkiden bedelü’l-‘ayn tārîķiyle bedeldür. Ve Hudâ ma‘nâsinadur. Mâ-ba‘dine izâfet-i beyâniyyedür. Baħşende ism-i fa‘ildür, baħşîden’den esirgemek ya‘ni teraħħum eylemek a‘nâsına ki **mürâdif** baħşendendür.” (s. 4)

münâsib: Anlama uygunluk:

“Çünân aşlında çün ân idi. Çün edat-ı teşbîh ve ân ism-i işâretdür, ba‘ide, terkîble çünden. Vâv-ı resmî ve ân’dan hemze sâķıķ oldu. Pehn bâ-i ‘Acem’üñ fetħiyle sükûn-ı hâ ile yaşşıdır, eñli de dîrler. H‘ân-ı kerem beyâniyye, güstered kâf-ı ‘Acem’üñ zammı ve sin’üñ sükûnı ve tâ ve râ’nuñ fetħalarıyla fi‘l-i muzâri‘-i müfred-i ğâ‘ib döşer dimekdür, ‘Arabca yüferriş dîrler. Ki ħarf-i beyân, sîmurĝ bir ma‘rûf kuşdur. ‘Arabca ‘anķâ dîrler. Bunda tafşîli **münâsib** degil ammâ inşea’l-lâhü te‘âlâ aşâğada maħalli geldüĝinde beyân olına.” (s. 13)

nazm: Nazım. Nazm:

“Bu **nazma** rübâ‘î diyen uzun şi‘irden ‘aceb bî-behre imiş.” (s. 403)

nidâ: Seslenme:

“K‘ây aşlında ki ey idi. Ki ħarf-i râbiť maķûl-i ħavldür. Ve ey kesr-i hemze ile ħarf-i **nidâ**. Ve şâd- behr vaşf-ı terkîbî. Münâdî şâd-behr vâfir naşîbli dimekdür. Hâşılı nîk-baħt ma‘nâsinadur.” (s. 292)

redif: Beyit sonlarında kelimeye dahil olmayan tekrar yapıları:

“Der ħarf-i şıladur bâ ma‘nâsna. Kâr-ı merd lâmiyyedür. Rây-ı hüşyâr da böyledür. Merd muzâf olmasa nitekim ba‘zıların re‘yi böyledür. Lâkin ķâfiye-i mu‘ayyeb olur. Zîrâ bir mişrâ‘ evvelde ķâr-ı merd muzâfdur. Pes bunda hüşyâr merde muzâf olunca **redif** mevcûd olup ķâfiye olmamaķ lâzım gelür.” (s.137)

reddü’l-‘acz al’e-ş-şadr: Daha önce söylediğini reddetme sanatı:

“Tebeh tebâh’dan muhaffefdür, fâsid ma’nâsınadır. Kereded fi’l-i muzâri’-i müfred-i gâ’ibdür. Kerdîden’den şayrûret ma’nâsına ya’ni olmak. Küştenden degildür. ‘An qarîb yakîn dimekdür. K’ezo ki harf-i râbî-ı şıfat ve zâ-yi müfred ez’den muhaffefdür. Ki harf-i ibtidâ ve vâv-ı müfred-i o’dan muhaffefdür. Ki zamîr-i gâ’ibdür. Aşında ki ez o idi. Mezkûr tahfîfler zarûret-i vezniçündür. Zamîr-i gâ’ib memlekete râci’dür. Hâtır-âzürde vaşf-ı terkîbidür. Rencîde-hâtır dimekdür. Meksûrü’l-çalb ma’nâsına. Gereded gene sâbık gibidür lafzda, ma’nâda. **Reddû’l-‘acz al’e-şşadr** tārîkıyle zıkr olmış.” (s.111)

revî: Redif harflerinden:

“Merâ benüm dimekdür. “Benüm yüregümde Hâlîl gibi bir âteş vardur ki şanursın bu şu’le-i şem’ aña göre (595) bir güldür ya’ni yüregümde olan âteşe göre şem’uñ âteşi gül ve lâledür. Ma’lûm ola ki dil ve güldüde **harf-i revî** ki lâmdur. Mütaharriğ olmağla kâfiye olmağa şahîhdür. Zîrâ sâkin olsa kâfiye olmağ câ’iz olmazdı, fe-te’emmel.” (s. 595)

rübâ’î: Kendine özgü vezinlerle yazılan bir nazım şekli:

“Bu nazma **rübâ’î** diyen uzun şi’irden ‘aceb bî-behre imiş.” (s. 403)

şan’at: Sözü usta bir şekilde kullanma melekesi:

“Mezkûr müşt-zen karnı cevri ü cefâsından arkasıyla balçuk taşırđı. Ya’ni ırğadlık iderdi. Zîrâ yumruk ile rızık yimek muhâldür. Zîrâ bir **şan’at** degildür ki anuñla mal ve rızık kesb ola. Belki ötesi ırğadlıkdur.” (s. 325)

sihr-i helâl: İki ayrı anlama gelen eş sesli kelime kullanımı ile ilgili hoş kabul edilen sanat güzelliği:

“Bernâ bâ-yı ‘Arab’uñ zammı ve fetħiyle yiğit dimekdür, cüvân ma’nâsına. Munşif’a izafet-i beyâniyyedür. Munşif ism-i fâ’ildür, if’âl bâbından ‘âdil ma’nâsına. Zîrâ inşâf ‘adle dirler. Hurûş feryâd ve figân ma’nâsınadır. Ki harf-i râbî, mağûl-i kavlı muğadderdür, tağdîrî “hûreş ber-âmed ü goft” dimekdür. Zinhâr yâsuz ve zinhâr yâ ile kelime-i red’ ve zecirdür. Bunda ‘Arabî’de kellâ gibi. Çend cîm-i ‘Acem’uñ fetħiyle nice dimekdür. Bunda bes dimekdür, yeter ma’nâsına. Ez melâmet **sihr-i helâl** tārîkıyle mâ-ğablîne ve mâ-ba’dına mûta’allık olmağ kâbildür.” (s. 580)

şi’r: Şiir:

“Benüm nazmum hurma gibi tatlı ile etle kaplanmış ve şıvanmış ya‘ni eti lezîzdür. Ammâ (63) çünkü postını açasın andan bir çekirdek çıkar ya‘ni benüm **şî‘rüm** hurma gibidür ki üstü ve zâhiri şîrîn ve mağbûldür ammâ içi keferete yaramaz. Ve câ‘izdür ki endüh-püst vaşf-ı terkîbî ola. Püst şıvalı demek ola ya‘ni şirinlikle püst şıvalı ve kaplı neticesi şîrîn postlu ve lezîz etli dimekdür.” (s. 62)

tağlîb: Bir ilişkiden dolayı kelimeyi başka bir manayı da içine alacak şekilde kullanma:

“Ki harf-i beyân, pes bâ-yı ‘Acem’üñ fethiyle fâ-yı cevâbiyye ma‘nâsinadur. Ded dâl’uñ fethiyle yırtıcı hayvân cinsine dirler. Kîstend ‘ibâreti zevi’l-‘uğûli ğayrı zevi’l-‘uğûldan **tağlîb** tarîkiyledür.” (s. 568)

tahsîn-i lafz: Lafı süsleme, sözü güzelleştirme:

“Ber harf-i isti‘lâ ve ser **tahsîn-i lafz** ve tekmi‘l-i vezn için gelmişdür.” (s. 356)

ta‘kîd: İfadenin kasdolunan manaya nüfuz edebilme imkânından uzak olmasına ta‘kîd denir:

“Ber-ân bâş tağdirî ber-ân kârdur. Ve ber-ân hâl-i bâşeddür. Tâ harf-i tenbîh. Ma‘lûm ola ki bu beyitte nev‘an **ta‘kîd** vardır.” (s. 102)

tarşî: Bir fıkra veya mısradaki ikiden fazla kelime arsında vezin ve revî yahut onun yerini tutan harf bakımından uygunluk bulunmasına verilen addır:

“Beşer Hudâ’nuñ celâl ve ‘azametiniñ (28) mâverâsını bulmadı ve idrâk eylemedi. Başar da muntehâ-yı kemâlini bulmadı ve añlamadı. Ya‘ni Hudâ’nuñ ‘azamet ve celâliniñ ve rif‘at ve kemâliniñ nihâyeti ve ğâyeti yokdur ki haşr u zabt mümkün ola. Hâzret-i Şeyh beyitte **şan‘at-ı tarşî**‘ ri‘âyet eyledi, fe-tedebber. (s. 27)

tazmîn: Hikmet ve felsefe ile ilgili meşhur sözlerden yapılan iktibas:

“Hâzret-i Şeyh **tazmîn** tarîkiyle evvelki beyti kitâbında irâd eylemiş.” (s. 426)

tecni‘is-i tām: Cinas yapılan kelimelerin dört yönden uygun, aynı olmasına denir. 1. Cinası meydana getiren kelimelerin harflerinin benzeşmesi. 2. Harflerin sıralarının aynı olması. 3. Harflerin sayılarının aynı olması. 4. Harflerin veya hareketlerin aynı olması. 8 defa tekrarlanıyor:

“Murâd ezeldür ya‘ni Hudâ ‘âlemi halk eylemek murâd eyledükde kün didi ki ‘âlem yokdan vücûda geldi. Zîrâ kün fi‘l-i emirdür, kâne,

*yekûnü'den ol dimekdir. Pes kâf-ı kün'den murâd Hudâ'nuñ taqđır-i ezelisidir. Nîkân cem'-i nîkdür. Ve zamîr evvelki gibidir, künîdenden eyile dimekdir. Evvelki kün ile **tecnis-i tâmdur.**" (s. 247)*

tekmîl-i vezn: Vezni, ölçüyü tamamlama:

*"Ber ħarf-i isti'lâ ve ser taĥsîn-i lafz ve **tekmîl-i vezn** için gelmişdür." (s. 356)*

telmîh: Herkes tarafından bilinen geçmişteki ünlü bir kişiye, bir olaya onu anımsatmaya, işaret etmeye telmih denir. 2 defa tekrarlanıyor:

"Meger edat-ı temennâ ola ki dimekdir. Büyî yâ ħarf-i vaĥdet. Mestet tâ zâmîr-i ħiĥâb, ħaleb-gâr, gâr kâf-ı 'Acemle edat-ı fâ'ildir, -cı dimekdir. Ya'ni 'ahde izâfeti ism-i fâ'ilüñ mef'ûline izâfetidir. 'Ahd bunda zamân ma'nâsınadır. Elest hemze ħarf-i istifhâm elest fi'l ve fâ'ildir. Ef'âl-i nâkışadan fi'l-i mâzisi müsta'meldür. Ancak degilem dimekdir. Ve elest degil miyüm istifhâm-ı inkârî ħarîķiyle bu 'ibâretle "elestü bi-Rabbiküm" âyet-i kerîmesine telmîh buyurmasını tefâsîrde mufaşşâl beyân eylemişlerdür." (s. 35)

teşbîh: Anlama güç katmak için, aralarında gerçek ya da mecaz, çeşitli yönlerden ilgi, benzerlik bulunan en az iki varlıktan zayıf olanı nitelik bakımından güçlü olana benzetme sanatıdır

*"Kesî yâ ħarf-i vaĥdet, ħün keyfe dimekdir. Be-dest bâ ħarf-i şıla, cürre-bâz cîm'üñ zammıyla ve râ'nuñ teşdîdiyle toĝan cürresi ki toĝan cinsinüñ bir şınıfidur. "Toĝan yavrusı" diyen bilmez imiş. Furû bürde yaturmuş dimekdir. Ćün edât-ı **teşbîh**, mûş keseĝen ki 'Arabca fâre dirler. Dendân dişe dirler. Bâ ħarf-i şıla, âz elif-i memdüdle ħırş ma'nâsınadır." (s. 469)*

tevriye: İki anlamı olan bir sözcüğün yakın anlamını söyleyerek uzak anlamını kastetmedir. Tevriyede bu sözcüğün her iki anlamı da gerçektir:

*"Bâ ħarf-i muşâĥabet, dest-i kerem beyâniyye, âb-ı deryâ lâmiyye, âb bunuñ gibi yirlerde 'arz ma'nâsınadır. Ya'ni yüz suyu âb bunda **tevriyeden ħâlî degil, fe-te' emmel.**" (s. 80)*

üslûb: Sanatçının özel yapış yolu, yazarın duyuş, düşünüş ayrılığı; cümlelerin uzunluğu, kısalığı; kelimeleri seçişi, yazısının âhengindeki ayrılıklardır. Üslûp için; ifade tarzı, usul, yol da denilebilir. Sanat eserlerinde, insanın düşünüşlerine, duygularına, hayallerine, heyecanlarına verdiği biçim üslûptur:

*"Ve her tâ ifenüñ **üslûb** ve ħânuñını ve âdâb ve erkânını bilmiş ve añlamış idi." (s. 128)*

vezn: Şiirde ölçü:

“Ber harf-i isti‘lâ ve ser taḥsîn-i lafz ve tekmil-i **vezn** içün gelmişdür.”
(s. 356)

zarûret-i vezn: Vezin zorunluluğu:

“Dü dal’uñ zammı ve vāv-ı resmiyle iki dimekdür. Kâh olur ki zarûret-i vezniçün dal’uñ zammesini işbâ‘ idüp vāv-ı aşlî gibi okınur. Ma‘lûm ola ki hâ-yı resmî aşlî olduğu gibi (8) vāv daḥı aşlî ve resmî olur. Aşlî telaffuz olunandır ve resmî kitâbet olunur telaffuz olunmayandır. Ḥâce ve ḥ’oş ve üstühân vāv’ları gibi, fe-tedebber.”
(s.8)

zıkr-i cüz ve irâde-i küll: Cüziyyet ve külliyyet ilgisine dayanan mecâz-ı mürsel:

“Ser- engüşt-i ḥasret lâmiyyedür, mecâzen. Ḥasret barmağı ucını ya‘ni barmağını. **Zıkr-i cüz ve irâde-i küll** murâddur.”(s. 469)

zıkr-i melzûm ve irâde-i lâzım: Lazimiyet ve melzumiyet ilgisine dayanan mecâz-ı mürsel:

“Ḥâtem dir ki ben kendi ‘âdet ve kânûnumdan mürüvvet görmedüm ki mihmânüm gönli faḫrdan mecrûḥ yata. Faḫrdan bunda murâd açlıkdur mecâz-ı mürsel tariḫiyle. Ya‘ni **zıkr-i melzûm ve irâde-i lâzım**.” (s. 446)

zıkr-i maḥâll irâde-i ḥâl: Hüml ilgisine dayanan mecaz-ı mürsel sanatı:

“Güret gür kabir, tâ zamîr-i ḫitâb kabirden murâd şâhibidür. **Zıkr-i maḥâll irâde-i ḥâl** tariḫiyle.” (s. 323)

3. SÛDÎ’NİN BOSTAN ŞERHİ’NDE GEÇEN GRAMER TERİMLERİ VE ŞERHTE KULLANILAN TEMEL KAVRAMLAR

Osmanlı edebiyatında şerh yapılırken kullanılan gramer terimleriyle ilgili pek çok kavram kullanılır. Kullanılan bu terimler Farsça, Arapça kelimeler ve tekiplerden meydana gelir. Bu terimlerden çoğunun Bostan Şerhi’nde kullanıldığı görülür. Sûdî bu terimleri Bostan Şerhi boyunca, eseri okuyanları usandırırçasına, tekrarlamıştır. Bütün şârihler tarafından ortak olarak kullanılan şerh terimleri harf sırasına göre tasnif edilmiş ve sunulmuştur. Aynı şerh terimleri Mesnevi şerhleri, Muhammediyye şerhleri, Sürûfî ve Şem’î’nin Bostan ve Gülistan Şerhlerinde de görülür.

A

‘**aceb:** Garip: “Şikift bunda şın’uñ ve kâf-ı ‘Arab’uñ kesreleriyle ‘**aceb** ma‘nâsinadır. Zammıyla da luğatdur.”(s. 288)

‘**Acem**’: Fars: “*Cevzâ ‘Arabî’de ortası aķ koyuna dırler ve bir yıldızuñ ismidür ve bu yıldız olduğı burcuñ ismidür ki bir insana beñzer ki belden yukarısı iki gevdelidür. Ve aŗađası bir gevdeli ola. Bu burca ‘Arab (316) zü’l-cesedeyn dir ve ‘Acem dü-peyker dir, fahfaz.*” (s. 315)

A‘cām: Acemler, İıranlılar: “*Leked-zen vaŗf-ı terkıbıdır. Depme urıcı dimekdür. Zırā leked kâf-ı ‘Arab’uñ ve lām’uñ fetħiyle meŗhürdur. Ammā ba‘zı A‘cām’da kâf-ı ‘Acemle mesmü’dur.*” (s. 499) “*Temannā-yı pırı lāmiyye. Temennā taŗarruf-ı A‘cām’ dandur. ‘Arabısi temennıdır, yā ile. A‘cām bunuñ gibileruñ lügatlarınuñ mākablını meftüh ider.*” (s. 484)

ādāb: Bir gruba mensup olanların oturmuş adetleri: “*Hāŗılı envā‘-i ma‘ārif ve ‘ulüm ile āreste ve pırāste idi. Ve her tā’ifenüñ üslüb ve ķānünüñ ve ādāb ve erkānını bilmıŗ ve añlamıŗ idi.*” (s. 128)

‘**aded**’: Sayı: “*Ammā bā ħarf-i zarf olunca sī otuz ‘aded olur.*” (s. 135)

aĥbār: Düz yazı, nesir: “*Ne-mı-dāniyem fı‘l-i muzāri‘-i müfred-i muĥātab, aĥbār ve inŗāya ķābil, fe-te’emmel.*” (s.190)

āĥir: Kullanımda son ses: “*Ma‘lüm ola ki kelimenüñ āĥiri elif ve yā olsa bunlardan soñra bir yā muķarrerdür.*” (s. 167)

aĥkām: Hükümler, kurallar: “*Hazret-i Muaĥammed lāt ve ‘uzzā’dan toz getürmedi. Ya‘ni hemān anlaruñ aĥkāmını ibtāl eylemedi. Belki Tevrāt ve İncıl’uñ aĥkāmını bile bozdt, ibtāl ve iŗşād eyledi.*” (s. 43)

aĥvāl: Hāller, durumlar: “*Hemle ya‘ni ğamla diyen ziyāde terziķ olduğından ğayrı aĥvāl-i ķāfiye ve redıfden zerre deñli ĥaber-dār degil imiŗ, fe-te’emmel.*” (s. 331)

aĥz: Baŗka bir dilden ses, kelime ve yapı almak: “*‘Tufeyl’uñ taķdırinde ve li-küllı vıchetün. Ve ba‘zılar mihmān ‘ibāretini ķonuķlık ma‘nāsına aĥzeylemesinde ziyāde bû‘d vardur ki ĥıĥ bir kesden mesmü‘ olmamıŗdur, fe-tedebber.*” (s. 50)

‘**aķs**’: Anlamca dönüŗtürme: “*Güreŗde ve avda ve oķ atmaķda ve ķevğān oynamaķda bahādir olur ŗavaŗ eri olan ķimse. Ya‘ni bunuñ gibi iŗlerde pürĥāŗ-cü ve hüner-mend olur. Bu oyunlar sebebiyle pürĥāŗ-cü olur adam” diyen ķazıyye’i ‘aķs eylemiŗ.*” (s. 350)

‘**alāmet**’: Nokta, iŗaret: “*Fıkret’de tā ‘alā-met-i naķldür. Ya‘ni ‘Arabı’den ‘Acemı’ye naķlün ‘alāmetidür.*” (s. 30)

‘**āmm**’: Umumi, genel: “*‘Ĥıĥāb-ı ‘āmm ħarıķiyle buyurur merdüm-āzāruñ ya‘ni müzi zālümüñ malını yi ve ķanıñı dök ihānet ve sıyāset eyle. Zırā yaramaz murğuñ ya‘ni ziyāñlı ve zararlı murğuñ ķanadı ķopmıŗ gerekdür. Hāŗılı tüyi ve tüsi olmamaķ evlādur ki ĥalka zarar ve ziyān eylemeye.*” (s. 495)

‘**Arabça:** Arap dili: “*Türüş-rüy vaşf-ı terkîbîdür, ekşi yüzli dimekdür. Serzeniş terkîb-i mezcî başa kaçmış dimekdür. ‘Arabca tevbiḥ dirler ki bunda men-i tafđîliliyye ma‘nâsnadır.*” (s. 314)

‘**Arabi:** Arapçaya ait: “*Çü edât-ı teşbîh, kavş-ı kuzaḥ ‘Arabîdür. Fârisî kemân-ı rüstemdür. Türkîsi inegüm şâgmaldur.*” (s. 315)

‘**âşâr:** Eserler: “*Ve ger refî, taḥdîrî ve gerân kes ki refdür. Vāv ḥarf-i ḥal, âşâr-ı ḥayr lâmiyye, âşâr, eşer‘üñ cem‘idür, nişân ma‘nâsına.*” (s. 123)

‘**aşl:** 1.Kelimenin aslı ve gerçek şekli: “*Besî bisyâr ma‘nâsına lügatdur. Besî aşlında besâ idi, imâle eylediler besî oldı diyen bu lügatı eyice tetebbu‘ eylememiş.*” (s. 52) 2. Kelimenin kök anlamı: “*Aşl lügatda kökdür ya‘ni ağacuñ ve ğayrınuñ köki. Fer‘ dal ve budaḥ ma‘nâsnadır.*” (s. 51)

‘**aşlî:** Kök şekli: “*Besî bâ ḥarf-i vahdet yâ ḥarf-i aşlî olunca çok demek olur. Ammâ bâ ḥarf-i zarf olunca sî otuz ‘aded olur ki ḥarf-i beyân, kereded fi‘l-i muzâri‘-i müfred-i ğâ‘ibdür. Başîr ma‘nâsına ya‘ni ef‘âl-i nâkışadan ismi taḥtında zamîrdür. Çü Yûsuf‘da teşbîhe râci‘dür. Ve ḥaberi ‘azîzdür ki andan murâd pâdişâh maşdardur.*” (s. 135)

‘**aşliyye:** Asıl olan: “*Mezkûr dârü-yı telḥ pend-i ma‘rifet elegiyle elenmiş veyâ Sa‘dî elemiş ya‘ni maḥz-ı ‘ilim ve ma‘rifetden şâdır olmuş elfâz ve ‘ibâret-i ‘aşliyye karşıdurulmuş veyâ Sa‘dî karşıdurmuş ya‘ni naşîḥati ma‘nâ dârü‘l-elfâzdur.*” (s. 319)

‘**aṭf:** 1.Hal ile isnad etme: “*Be-baḥş fi‘l-i emr-i müfred-i muḥâtab iḥsân ve kerem eyle dimekdür. Ki ḥarf-i ta‘lîl, âdemî-zâde âdem oğlanı. Şayd Mısrâ‘-ı şânîye merhûndur. Be-iḥsân bâ ḥarf-i muşâḥabet sebebiyeti mutazammın. Tüvân kerd, eylemek olurdu dimekdür ya‘ni mümkündür. Şayd-ı tu, kerd‘üñ mef‘ûl-i şariḥi ve be-iḥsân ğayr-i şariḥi. Ve o ḥarf-i aṭf vahşî şayd‘a ma‘tûf ve be-iḥsân kayd‘a vahşî de yâ ḥarf-i nisbetdür. İnsana me‘nûs olmayan ḥayvana vahşî dirler.*” (s.427) 2. Edat ile isnad etme: “*Vāv ḥarf-i aṭf bu beyti ğarîb beytine ‘aṭf ider.*” (s. 115)

‘**aṭf-ı beyân:** Niteleme sıfatı: “*Mısrâ‘-ı evvele şânî maḥâm-ı ta‘lilde vâkı‘dür. Kerem yene mübtedâ ve mâba‘di ḥaberi. Pişce-i şâh-ı merdân lâmiyyelerdür. ‘Ali şâh-ı merdânüñ ‘aṭf-ı beyâındur.*” (s. 400)

‘**aṭf-ı tefsîri:** Açıklayıcı kelime grubu: “*Aṭf-ı tefsîri tariḫiyle râ‘de teşdîd zârûret-i vezniçündür.*” (s. 495)

‘**avâm:** Sıradan halk insanı: “*Temkîn-i kudret ve câh cîm-i ‘Arabla manşîb dimekdür. Ber ḥarf-i şıla, za‘f-ı dervîş lâmiyye, zâ‘f bunda za‘îf ma‘nâsına. Taḥdîrî dervîş-i za‘îfdür. ‘Âm dervîş‘e ma‘tûfdur. Murâd ‘avâm-ı nâsdur.*” (s. 414)

‘**ayn-ı betrâ:** Hemze (‘ayın) harfinin hafîfi mesabesindedir. İşâreti kuyruğu kesik bir (ع)‘ dan ibaret olan: (ء) dir; buna ‘ayn-ı betrâ denir: “*Ma‘lûm ola ki bu dilde kelimenüñ âḫirinde vâkı‘ olan hâ iki kısımdur. Birisi (5) hâ-i aşliyyedür ki telaffuz olunur ya‘ni*

kitâbet olunur. Mâh ve câh hâsı gibi. Ve birisi de hâ-i resmiyyedür ki resm olunur ya'ni kitâbet olunur ammâ telaffuz olunmaz. Deste ve beste hâları gibi. Baḡşende hâ'sı daḡı bu kabîldendir. Pes ḡâlet-i izâfetde bir hemze-i müctelibe işbât iderler. Lâkin hemze kitâbet olunmaz. Belki anuñ nişâni bir 'ayn-ı betrâ kitâbet olunur ancaḡ.' (s. 4)

'ayne'l-yaḡîn: Bilgiye ve delile dayanan kesin bilgi: "Ayne'l-yaḡîn merd dervîşüñ dîdesi binende ya'ni görücü eyledi. ḡâşılı gözini açdı vardı daḡı ḡallâḡ-ı erzâk-ı ḡudâ'ya i'timâd ve ittikâ eyledi. ḡâşılı tevekkül eyledi kendüsine böyle diyü." (s. 432)

B

bâ-yı 'Acem: Farsçada p harfi: "Şabâ-sür'at vaşf-ı terkîbi şabâ yili gibi tîz idi. Ve yâ ḡarf-i vaḡdet, ra'd-bâḡ vaşf-ı terkîbî gök gürleyişli ya'ni ra'd âvâzlı. Edhem ḡara ata dirler. Ve bâ ḡarf-i vaḡdet. Ki râbıt-ı şîfat, berḡ şimşek, pîşî **bâ-yı 'Acem'üñ** kesri ve yâ-yı maşdarla teḡaddüm ma'nâsınadır." (s. 431)

bâ-i baḡnî: Okunan fakat yazılmayan b harfi: "Mîm'üñ kesrini ol ḡadar işbâ' eylemekdür kim andan bir bâ mütevellid ola kim ol bâ'ya **bâ-i baḡnî** dirler. Zîrâ telaffuz olur ammâ zâhirde kitâbet olunmaz." (s. 3)

bâ-yı 'Arab: Arapça b harfi: "Bîrûn **bâ-yı 'Arab'üñ** kesri ve râ'nuñ zammıyla ḡaşra dimekdür." (s. 33)

bâ-yı müfred-i meftûḡa: Üstün okunan be harfi: "Ma'lûm ola ki **bâ-yı müfred-i meftûḡa** Fârisî'de bâ-yı cârre'nüñ cem' ma'nâlarında müsta'meldür, illâ ma'nâ-yı tefdiyede degil. Ya'ni 'Arab bâbî ve aḡî diyecek yirde 'Acem be-peder ve mâderüm dimez. Pes bunda bâ ḡarf-i isti'ânetdür. Bismi'l-lâh bâsı gibi. Müte'alliḡi mübâşir olduḡuñ maşlaḡata göre bir fi'il taḡdîr olunur. Meşelâ, ḡurâ'ete mübâşir olmalı olsa bismi'llâh, ikraü kitâbetühü; bismi'llâh, üktüb. Feḡışşa el-bâḡıyetü 'aleyhimâ. Ve Fârisî'de be-nâm-ı ḡudâ mî-ḡâne ve be-nâm-ı ḡudâ mî-nüvîsem ve mezkûr müte'alliḡi 'âme-i 'ulemâ-i mü'eḡḡir taḡdîr ider ve teyemmünen ve teberrüken ibtidâ'î kelâmda ism-i ḡuda vâki' olmaḡıçün ammâ taḡdîmi daḡı ca'izdür. Ve Hazret-i Mevlânâ Câmî Soḡbetü'l-Ebrâr evvelinde "İbtidâ-i Bismi'l-lâhi'r-rah-mâni'r-rahîm" buyurdıḡı gibi ve mezkûr müte'alliḡ fi'l-i mâzî'de muzâri' de vâki' olur." (s. 3)

bâb: Arapça kelime türetme kalıpları: "Goḡtâr mezkûr ḡuş-tab' didi, yâ ḡarf-i muşâḡabet, taşḡîf tef'îl **bâbından** maşdardur. Lüḡatda mektûbda ḡatâya dirler. Ammâ işḡlâḡda iki lâfz hey'âtda berâber ve noḡtada muḡâlif olmaḡa dirler. Meşelâ, bûse ve tûşe, şerâb ve serâb gibi, 'ayb ve ḡayb gibi, fe-ḡışş. Deh fi'l-i emr-i müfred-i muḡâḡabdur. Tûşe azıḡdimekdür." (s. 439)

ba'id: Anlamca uzaklık: "Ki ḡarf-i ta'lîl, bigâne yâd dimekdür, bunda **ba'id** ma'nâsınadır. Ya zamîr-i ḡiḡâb ve hemze ḡarf-i tevessül ḡiḡâb içündür diyen kabîl-i

hiṭāb değil imiş. *Mestî ya zamîr-i hiṭāb, hemân kâne ma'nâsımadur. Dîvâne 'i de sâbık gibidür.*" (s. 229)

bâṭın: Gizli, derin veya mecâzi anlam: "*Sen dîrsin ki cānānuñ menzili gözümde'dür ya'ni hayālî gözümde'den gitmez ve ger gözünü yumarsañ dirseñ ki gönölümde'dür. Hâşılı muḥabbeti zâhir ve bâṭınımı iḥâta eylemiş'dür diyü da'vâ idersin. Mısrâ'-ı evvelüñ ma'nâsını "güyâ ki anuñ menzili gözün içinde'dür" diyen ma'nâ-yı ṭaşradan söylemiş.*" (s. 530)

bedel: Değiştirme, bir harfin yerine başka bir harf getirme: "*Baḥr-i sevdâ lâmiyyedür, mecâzen. Sevdâ muḥabbet ve 'ışk ve sūz ḥarâret dimekdür. Ve yâ ḥarf-i maşdar, âşüftegî kâf-ı 'Acem hâ-yı resmîden bedeldür ve yâ ḥarf-i maşdardur. Ḥayret ve cünûn ma'nâsına.*" (s. 514)

bi-ḥaseb'il-lüga: Sözlüğe göre: "*Rencūr rā'nuñ fetḥi ve sükûn-ı nûnla ve zammı cîmle marîz dimekdür. Avām taḥrîf idüp müsta'mel oğlana rencül dirler. Dâr dârendeden muraḥḥam ism-i fâ'ildür. Bi-ḥasebi'l-lüga ḥaste ṭutıcı dimekdür.*" (s. 232)

bedelü'l-'ayn mine'l-'ayn: "*Ma'lûm ola ki Mısrâ'-ı şânî tekerrür-i ḥaber kabîlinden bedelü'l-'ayn mine'l-'ayn olmaḫda kabildür, fe-tedebber.*" (s. 24)

bedelü'l-lüga: Sözlük karşılığı: "*Baḥşîden'den bağışlamak ma'nâsına kerîm Ḥudâvend-i sâniye'den bedeldür. Mezkûr bedelü'l-lüga pûzeş pezir'e izâfetle beyâniyyedür.*" (s. 5)

belâgat: Belağat: "*Belâgât bâ'nuñ fetḥiyle lügatda irişmekdür. 'Ammâ ma'nâ-yı iştîlâhîsinde vukufi 'ilm-i me'ânî kitablarını görmege mevķûfdur, feşâḫat gibi.*" (s. 31)

belîğ: Güzel ve yerinde söz söyleyen: "*Zebân-âver vaşf-ı terkîbidür. Faşîḫ şâ'ir ve belîğ dimekdür.*" (s. 73)

bi-ḥasebi'l-isti'mâl: Kullanım yerine göre: "*Esb-i bâz âmeden beyâniyye bi-ḥasebi'l-lügağirü gelmekdür. Ve bi-ḥasebi'l-isti'mâl rücu' ma'nâsımadur. Pey bâ-yi 'Acem'ün fetḥiyle sinîr ma'nâsıdadur.*" (s. 34)

beyân: Açıkça söyleme, anlatma: "*Ḥulḫ ḥâ'nuñ zammıyla ḥüy, 'âdet ma'nâsımadur. Ḥâ'nuñ fetḥiyle yazup zât ma'nâsına beyân eyleyen muḥâlîf beyân eylemiş.*" (s. 140)

beyt: İki mısradan meydana gelen nazım birimi. "*Bu beyit beyt-i sâbıkdan nâşi olan su'âle cevâbdur.*" (s. 160)

binâ: Fiillerin çatısı, mefullerin yapısı: "*Ki ḥarf-i ta'lîl, dehşet dal'uñ ve şın'uñ fetḥalariyle maşdardur 'ilim bâbindan ḥayret ma'nâsına. Binâ-yı mef'ülde de müsta'meldür.*" (s.279)

binâ-yı fâ'il sığası: İş yapan (özne) kipi çatısı: “Ma'lûm ola ki 'Arabî'de ba'zî ef'âl **binâ-yı mef'ûl sığası** üzere müsta'meldür. Cemî' zamânda **binâ-yı fâ'il sığası** (356) üzere isti'mâl olmaz.” (s. 356)

binâ-yı mef'ûl sığası: Tamlayıcı kip çatısı: “Ma'lûm ola ki 'Arabî'de ba'zî ef'âl **binâ-yı mef'ûl sığası** üzere müsta'meldür. Cemî' zamânda **binâ-yı fâ'il sığası** (356) üzere isti'mâl olmaz.” (s. 356)

C

cârre: Arap gramerinde kelimelerin önüne gelen ve kelimeleri kesreli okutan ön ek: “Pes lām-ı **cârre** ma'nāsınadır diyen ve taḥsîn-i lafz için gelmişdür diyen mezkûr te'kiddin bî-ḥaber imiş.” (s.100)

câ'iz: Anlamca ve gramer bakımından uygunluk: “Çü ḥarf-i tâ'il bed-perver'i câ'izdür ki perver vaşf-ı terkîbî ola. Ve yâ zamîr-i ḥiṭâb. **Câ'izdür** ki perverî fi'l-i muzâri'-i müfred-i muḥâṭab ola.” (s. 106)

cem': Çokluk: “Bâzâr-gân aşlinda bâzâre idi, hâ-yı resmîyle. Pes edât-ı cem' idḥâl idicek hâ-yı resmî kâf-ı 'Acem'e tebdîl olup bâzâr-gân oldi.” (s. 108)

cerr: Lokatif, bulunma durumu eki. “Min ḥarf-i **cerr-i** muḳadder ye'tîn fi'line müte'allik zârf-ı lügavîdür.” (s. 65)

cevâb: Sorulara yanıt vermek: “Peleng-sü-vâr sâ'ile **cevâb** virüp didi.” (s. 92)

cihet: Usul, tarz, yöntem: “Germ bunuñ gibi yirlerde tiz ma'nāsınadır. Me'âl **cihetinden** ber end fi'line muḳayyeddür.” (s. 44)

cîm-i 'Acem: Ç harfi: “(‘Înānam ze-şoḥbet çirâ tâftî) Çirâ **cîm-i 'Acem'üfi** fetḥi ve kesriyle lügâtdur.” (s. 44)

cümle: Özne tümleç ve yüklemden oluşan ifade birimi: “Mısrâ'-ı şânî **cümle-i** mu'tarîzadur ki bed-du'â vâki' olmuş.” (s. 15)

cümle-i du'â'îye: Dua cümlesi: “Raḥmet mâba'diyle **cümle-i du'â'îyedir**. Şehr-i Şîrâz pākleri gibi ḥâki tab' ve ehl-i tevâzu' görmedüm ki raḥmet ol toprak üzerine olsun, zıkr-ı maḥall irâde-i ḥâl murâddur, fe-tedebber.” (s. 53)

cümle-i fi'liyye: Fiil cümlesi: “**Cümle-i fi'liyye** i'râbdan maḥalli yoḳdur.” (s. 464)

cümle-i ḥâliyye: Hal cümlesi: “Mısrâ'-ı şânî **cümle-i ḥâliyye** tutan bî-ḥâl imiş.” (s. 193)

cümle-i ismiyye: İsim cümlesi: “**Cümle-i ismiyye** şıfât-ı kelîmidür. (s. 40)

cümle-i mu'terîza: Ara cümle: “Mısrâ'-ı şânî **cümle-i mu'tarîzadur** ki bed-du'â vâki' olmuş.” (s. 145)

cümle-i şartıyye: Şart cümlesi: “*Hakîkat-şinev vaşf-ı terkîbîdür, şineviden'den hakîkat sözini işidici ya'ni diñleyici. Bu beyit cümle-i şartıyye hükmündedir. Cevâb bundan soñra gelen iki beytdür.*” (s. 289)

D

dâl: İşaret, delil: “*Ma'lûm ola ki bu beyt-i muṭavvel hadîs-i şerîfün ba'zî mazmûnına dâldur murâd selâṭîni 'adâlete terğîbdür.*” (s. 236)

delâlet: Sözüñ gönderimi, işaret: “*Pes bunuñ çehresinüñ şararması mevtinüñ kurbüne delâlet ider.*” (s. 277)

delîl: Delil: “*İraqlık şabûrlığa delîl degildür.*” (s. 559)

dibâce: Önsöz: “*Bâ ḥarf-i isti'lâ, dibâce bunda yüz ma'nâsinadur ve ber bâ mutaṣammın oldığı ma'nâ-yı isti'lâyı te'kid ider.*” (s. 547)

dīvân: Divan: “*Hisâb güninüñ dīvânı şâhibi ve mâlikidür.*” (s. 20)

du'â: Emir kipinin olumlu ve olumsuz kullanımı: “*Mısrâ'-ı evvele muḳayyeddür ki ḥarf-i râbiṭ-ı du'âdur. Raḫmet mâ-ba'dıyla cümle-i du'â'ıyyedür.*” (s. 53)

ḳarabe bâbı: Arapça fiillerin altı kalıbından biri: “*Mehbiṭ mîm'ün fetḫi ve hâ'nuñ sükûniyle ve bâ'nuñ kesriyle ism-i mekândur. Hebetâ, yehbiṭu'dan ya'ni ḳarabe bâbından. Lüğatde düşecek yirdür.*” (s. 39)

ḳarabe bâbınıñ ecvef-i yâ'isi: Arapça fiillerin altı kalıbından birisi olan darabe kalıbının orta harfi ye harfi olan fiiller: “*(Ne-günced keremhâ-yı şeh der-ḳıyâs) Ḳıyâs-ı maşdardur. Ḳâse, yeḳisü'den ya'ni ḳarabe bâbınıñ ecvef-i yâ'isinden bir nesne'i oranlamağa dirler.*” (s. 83)

ḳarabe bâbınıñ mişâl-i vâvîsi: Arapça fiil kalıplarından üç harfli olan ve birinci hari ye olan filer: “*Vaşf vâv'ün fetḫi ve şad'ün sükûniyle maşdardur. Vaşafe, yaşıfü'den ya'ni ḳarabe bâbınıñ mişâl-i vâvîsinden ögmek dimekdür.*” (s. 28)

E

ebyât: Beyitler: “*Bir etek cevherle ḫacletden başum gögsümde ḳalmışdur. Ya'ni bu kitâbı ki taşnîf eyledüm k'ana bir etek gevher getürdüm. Bunuñ birle şermendelikden başum gögsümde ḳalmışdur. Zîrâ içinde ebyâtuñ eyisi var ise ednâsı da vardır. Niteki ebyât-ı atîde bu ma'nâyı taşriḫ ider.*” (s. 58)

edât: 1. Edat: “*Âḫîr elif-i memdûd ve hâ'nuñ kesriyle bir edâtdur ki maḳâm-ı te'kidde isti'mâl iderler Fârisî'de.*” (s.1 58)2. Ek: “*(Ḳabâ der-ber ez-nâzîkî teng buved) Der ḥarf-i zarf, ber edât-ı isti'lâdur, üst ma'nâsına.*” (s. 161)

edât-1 cem': Çokluk eki: “(Ze-dîdâr-ı ĩnân ne-dârem şikîb/ Ki sermâye-dârân-ı ĩhsned u zîb) Dîdâr aşlında vaşf-ı terkîbîdür. Menķul isümdür, yüz ma'nâsına. ĩnân'e izafeti lamîyyedür. ĩnân elif ve nûn edât-ı cem'dür bunlar dimekdür.” (s. 160)

edat-1 fâ'il: İsimden isim yapma eki: “Meger edat-ı temennâ ola ki dimekdür. Büyî yâ ĩarf-i vaĥdet. Mestet tâ zâmîr-i ĩĥîtab, taleb-gâr gâr kâf-ı 'Acemle **edat-1 fâ'ıldür**, -cı dimekdür.” (s. 35)

edât-1 ĥâl: Geniş zaman: “Ne edât-ı nefy ma'nâda mî-sitânem'e muĥayyeddür. Ne-mî-sitânem taĥdîrinde. Beher bâ-yı 'Arab'ıñ fetĥi ve sükûn-ı hâ ile edât-ı ta'lîldür. 'Arab'da ecl gibi, liecle dirler. Anuñiçün diyecek yirde. Pes beher ân anuñiçün dimekdür. Mî mim'üñ kesri ve sükûn-ı yâ ile **edât-1 ĥâl** ve istimrârdur. Sitânem sin'üñ kesriyle fî'l-i muzâri'-i nefîs-i mütekellim-i vaĥdedür.” (s. 178)

edât-1 izrâb: Kuvvetlendirme edatı: “Zer' ekin, şâkird bunda hizmet-kâr ma'nâsınadır. Dıraĥt râ'nuñ fetĥi ve ĥâ'nuñ sükûniyla esbâb ma'nâsınadır. Velî **edât-1 izrâb**, bî-ber, bî edât-ı selbdür ve ber bunda yemiş ma'nâsınadır. (s. 438)

edât-1 ictimâ: Birleştirmeye edatı: “(Pes-i perde bîned 'amelhâ-yı bed) Pes-i perde zarf-ı mekânı hem aşlında **edât-1 ictimâdur**.” (s. 18)

edât-1 istidrâk: Sebep edatı: “Dileş zamîr 'âşık'a râci'dür. Velî **edât-1 istidrâk** pâyeş sâbık gibidür.” (s. 515)

edât-1 istifhâm: Soru edatı: “(Tu ber-rüy-i deryâ ĥadem çün zenî) Ber ĥarf-i isti'lâ, rüy-i deryâ lâmiyye, çün vâv-ı aşıyye ile keyf ma'nâsınadır. **Edât-1 istifhâmdur**.” (s. 567)

edât-1 maşdar: Masdar eki: “Âlihe bunuñ gibi yirlerde ma'bûd-ı bî'l-ĥaĥĥ ma'nâsınadır. Ve yâ ve tâ **edât-1 maşdarlardur**.” (s. 27)

edât-1 mef'ûl: Belirtme fonksiyonlu ek: “(Kesân ber-ĥorend ez-cüvânî vü baĥt/ Ki bâ-zîr-ıdestân ne-gîrend saĥt) Kesân ber-ĥorend mübtedâ ve ĥaber; ber, fetĥ-i bâ-yı 'Arabîyle lügatda mîve ma'nâsınadır. Ve ez cüvânî ĥayr-i şârîĥi. Ki ĥarf-i râbîṭ-ı şıfat, yâ **edât-1 mef'ûldur** râ ma'nâsına.” (s. 182)

edât-1 mübâlaĥa: Anlama dayalı abartma: “(Çi sūd âferîñ ber-ser-i encümen/ Pes-i çerĥa nefrîñ-künân pîre-zen) Âferîñ elif-i memdûdla bunuñ gibi yirlerde taĥşîñ ifâde ider. Ber edât-ı zarfdur, fî ma'nâsına. Ser bunda uc, baş ma'nâsınadır. Encümen hemzenüñ fetĥi ve sükûn-ı nûnla ve zamm-ı cîmle ve fetĥ-i mimle dirnek ve cem'iyet ma'nâsına. Pes-i çerĥa lâmiyyedür. Çerĥa cîm-i 'Acem'üñ fetĥiyle çıkırıkdur ki çulĥalar isti'mâl iderler. Nefrîñ-kün vaşf-ı terkîbîdür, ilenici ya'ni bed-du'â idici ma'nâsına. Ve elif ve nûn **edât-1 mübâlaĥadur**. Pîre-zen ĥarı 'avrat dimekdür.” (s. 310)

edât-1 nefy: 1. Olumsuzluk eki: “(Ne-ıdrâk der-künh-i zâteş resed/ Ne-fikret be-ĥurûr şıfâteş resed) Ne **edât-1 nefy** ma'nâda resed'e muĥayyeddür.” (s. 30) 2.

Olumsuzluk edatı: “(Ne-bīnī ki dervīş bī-dest-gāh) Ne-bīnī münādī-i istifhāmı mutazammın görmez misün ya‘ni ma‘lumuñuzdur. Ki ħarf-i beyân. Dervīşüñ izâfeti beyâniyye. Bī **edât-1 nefy**.” (s. 160)

edât-1 nisbet: (-lı/ -li, -lu/-lü) gibi sahiplik edatı: “(Taleb-kâr-ı ħayrest ü ümmîd-vâr/ Ĥudâyâ ümîdī ki dâret ber-âr) Taleb-kâr talebci dimekdür. Zîrâ kâr edât-1 fâ‘ıldür, -cı ma‘nâsına. Sitem-kâr, cefâ-kâr gibi. Ĥayr’a izâfeti ism-i fâ‘ilüñ mef‘ûline izâfetidür. Ümmîd-vâr mîm‘de teşdîd zarûret-i vezn içündür. Vâr bunda **edât-1 nisbetdür**, ümîdli dimekdür.” (s. 66)

edât-1 selb: Olumsuzluk eki: “(Ne merdest ân be-nezdîk ħired-mend/ Ki bā-pîl-i dāmân-i peykâr-ı cüyed) Pil ile şavaş eylemek kâdir ola dimekdür. Pes mezkûr beyitte babasıyla ceng eylemek isteye diyenler beyitüñ ma‘nâsıyla bî-taĥrîb ceng eylemişler. Kesî kes kâf-ı ‘Arab‘uñ fetĥiyle kimse ma‘nâsınadır. Ve yâ ħarf-i vahdet, bî-gümân, bî **edât-1 selbdür** ki esmâ-i cevâmide anuñ ħükümünde olan elfâza dâhil olmağa maĥşûşdur.” (s. 10)

edât-1 şıla: Yönelme fonksiyonlu ek: “(Melik-râ hemîn mülk-pîrâye bes) Melik pâdişâhma‘nâsınadır. Ve râ **edât-1 şıladur**, bā ma‘nâsına.” (s. 131)

edât-1 şart: Şart edatı: “Vāv ħarf-i istidrâkdür. Ammâ velâkin ma‘nâsına. Ger **edât-1 şartdür**.” (s. 171)

edât-1 ta‘diye: Geçişlilik eki: “Güslând kâf-ı ‘Acem‘uñ zammı ve kesriyle sîn‘üñ sükûniyle fî‘i mâzî-i müfred-i gâ‘ıbdür. Küslâniden‘den bir nesne‘yi kıрмаğ ve üzmeğ ma‘nâsına. Elif ve nün edât-ı (241) ta‘diyedür, te‘cemmel, tedebbür.” (s. 241)

edât-1 tafđîl: Üstünlük edatı: “(Be-goftâr ferâ ter mecâlem ne mând) Be-goftâr mef‘üldür. Ĥarf-i te‘kîd ve elif su‘âl ve cevâbı farĥeylemek için gelmişdür. Ba‘zılar bu bile didiler lâkin ba‘zı maĥamda ibtidâ-yı kelâmda da vâki‘dür. Ferâ fâ‘nuñ fetĥi ve kesriyle bunda yukârı dimekdür. Bâlâ ma‘nâsına. Ve ter **edât-1 tafđîl** yukarurak dimekdür.” (s. 45)

edât-1 ta‘lîl: Sebep gösterme edatı: “(Ne ez-behrân mî-sitânem ħarâc) Ne edât-ı nefy ma‘nâda mî-sitânem‘e muĥayyeddür. Ne-mî-sitânem taĥdîrinde. Behr bā-yı ‘Arab‘uñ fetĥi ve sükûn-ı hâ ile **edât-1 ta‘lîldür**. ‘Arab‘da ecl gibi, liecle dirler, anuñiçün diyecek yirde. Pes behrân anuñiçün dimekdür.” (s. 178)

edât-1 terci: Geri çevirme, döndürme edatı: “(Meger dîde bâşî ki der-bâğ u râğ) Meger **edât-1 terci**, dîde bâşî görmiş olasın dimekdür. (s. 573)

edât-1 teşbîh: Benzetme edatı: “(Be-ĥandîd k‘evvel zemîn ü ümîd/ Hemî lerze ber-ten fütâdem çü bîd) Hemî fütâd‘e muĥayyeddür. Ma‘nâda hemî fütâdem taĥdîrinde fî‘l-i ĥikâyet-i ĥâl-i mâzî ma‘nâsına. Çü **edât-1 teşbîh**, bîd taĥdîri berk-i biddür.” (s. 577)

edağ-1 temennâ: İstek eki: “*Meger edağ-1 temennâ ola ki dimekdür.*” (s. 35)

edât-1 taḥşîş: Belirtme, akkusativ eki: “*Kalem rā ra edât-1 taḥşîş kalemün dimekdür.*” (s. 306)

edât-1 te'kîd: Kuvvetlendirme, pekiştirme edatı: “*Hemîn hem ile in' den mürekkeb, hem edât-1 te'kîd ve in ism-i işâretdür mā-ba'dine.*” (s. 124)

edât-1 zarf: Buluma edatı: “*Berid fi'l-i muzâri'-i müfred-iğâ' ibdür, beriden'den iletmek mā'nāsına. Ber bunda edât-1 zarfdür, der ma'nāsına.*” (s. 134)

edavât: Edatlar ekler: “*Hîş hâ-i mu'ceme'nün kesri ve vāv-ı resmiyle bunda hışım ma'nāsınadır ki 'Arabca'da qarīb dirler. Râzî ma'rûf, ne-bâşed fi'l-i nefy-i istiḳbâl, bunda olmaya dimekdür. Çü cîm-i 'Acem'ün zammı ve vāv-ı resmiyle edât-1 teşbihdür, çün de dirler. Nünla bigâne bā-yı 'Arab'ün kesriyle kâf-ı 'Acem'le yād ma'nāsınadır. Kî muḳâbili bilişdür ki Fârisî'de âşinâ dirler. Ve elif ve nün edavât-ı cem'dür.*” (s. 10)

edât-1 zarf-1 mekân: Yer, mekân zarfı: “*Kesî yâ ḫarf-i vaḫdet, der ḫarf-i şıla bā ma'nāsına. Penâh isümdür, penâh-gâh ma'nāsına şıḡınacaḡ yir dimekdür. Ne-dâred tutmaz dimekdür ya'ni mâlik olmaz. İn kişver'den murâd memleket-i Fârisdür. Kişver kâf-ı 'Arab'ün kesri şın'uñ sükûmı ve fetḫ-i vāvla iḳlîm ma'nāsınadır. Ârām-gâh, ârām elif-i memdüdle isimdür, râḫat ma'nāsına. Ârâmiden'den diñlenmek dimekdür. Ve gâh bunda edât-1 zarf-1 mekândür, seyrân-gâh gibi.*” (s. 65)

ef'âl: Fiiller, işler, oluşlar: “*(Muḳîmeş der-insâf u taḫvâ be-dâr) Muḳîm ism-i fâ'ıldür, ef'âl bâbından şâbit-ḳadem ma'nāsına.*” (s. 82)

ef'âl bâbınuñ ecvef-i vâvisi: Ef'âl kalıbının ortası vav'lı olan şekli: “*(Tazarru'-künân-râ bed'avdet mucîb) Mucîb isim-i fâ'ıldür. Ef'âl bâbınuñ ecvef-i vâvisiden*” (s. 20)

ehl: Benzer düşünce etrafında toplanmış, aynı yol ve gidişte olam kimseler: “*Kisrâ'ya izâfet-i lâmiyyedür. Kisrâ kâf'uñ fetḫi ve kesriyle sin'ün sükûmı ve râ'nuñ fetḫiyle Ḥusrev Luḡatınuñ mu'arrebidür. Cem'i ekâsire gelür. Ve 'Acem pâdişâhlarına Ḥusrev ve Rûm'uñ Ḳayser ve Hind'ün Rây u Çin'ün Faḡfûr ıtlâḡ olunur. Ehl-i tevâriḫ ıtlâḡ iderler, fâḫfâz.*” (s. 42)

ehl-i Fûrs: Farsçaya hâkim olan kimseler: “*(Çü merdâneḡi âyed ez-reh-zenân) Çü ḫarf-i ta'lîldür. Merdâne ve şâhâne ve dervîşâne ve ḡayrılarda ehl-i fûrs ihtilâf eylediler.*” (s. 109)

ekâbir: Konu üzerinde söz sahibi olan kimseler: “*Pâdişâh dervîşi ekâbir ve aḡniyâdan hem pek gördi ve hem ziyâde gördi. Pes mezkûr dervîşi kendinün vezîr-i a'zâmı üzerine geçürdi. Ya'ni bunu vezîr tefvîz ve eski vezîri tenfîz eyledi.*” (s. 137)

elif-i memdüd: Uzatılmış elif: “*(Nikû dâr dîf u misâfir 'azîz/ Vez âşîb-i şân ber-ḫazer bâş-ı nîz) Dâr fi'l-i emir-i müfred-i muḫâtabdur. Dîf dâd'uñ kesriyle konuḡa*

dirler, ‘Arabîdür. Dār’uñ dîf mef’ül-i evveli, nikū şānisi. Misâfir ‘azîz de böyledür. Vez aşlnda vâz idi. Âsîb **elif-i memdûdla** sin’uñ kesriyle lügatda yan başı gelmege dirler. (s. 112)

enseb: Dil ve anlama daha uygun, münasib: “(Geret ‘aql yârest ez-îşân remî) Ba’zî nüshada “îşân” yirine “înân” vâkı’dür. Fî’lvâkı’ kef-âverd keennehü nisbet, **ensebdür.** Ya’ni gâdab ve hışımdan kef-âverdelere göre bu ülä ve uhrâdur. (s. 529)

emr-i gâ’ib: 3. tekil şahıs emir: “Ez İnden murâd zâlim şehzâdedür. Ve ez andan murâd ‘âdil şehzâdedür. Ne-bâşed müşterekdür muzâri’le **emr-i gâ’ib** mâbeyninde. Serencâm-ı nîk beyâniyyedür.” (s. 248)

erbâb: Ehil, muktedir, uzman, konu hakkında bilgisi olan kimseler: “Hâşılı mışrâ-ı ülä ki aşhâb-ı kulüb, **erbâb-ı hâl** diyeler.” (s. 63)

erbâb-ı lügat: Sözlükçüler: “Pes **erbâb-ı lügat** vezîri (134) bunlaruñ cem’isinde iştikâk eylemişlerdür, ba’zî te’vîlât ile.” (s. 134)

esmä: İsimler: “Çi bûd mısra’-ı şāniye merhûndur, Hâtem hâ-yı huṭṭî ile lafz-ı ‘Arabîdür. Fâ’il vezni üzerine ammâ ‘Acem fâ’il vezni üzerine olan ba’zî **esmänuñ** ‘aynü’l-fi’lini meftûh okur.” (s. 441)

esmä-i cevâhir: Ek fiil: “Ammâ **esmä-i cevâhir** esmä-i maşâdırda ve esmä-i zamân ve mekân ve nu’ût ve mübalağa şîğalarında munfaşıl bir hâ’yı resmîyle kitâbet olunur.” (s. 7)

esmä-i cevâmid: Cansız varlık isimleri: “Bâ harf-i muşâhabet bî bâ’nuñ kesriyle edât-ı selbdür ki **esmä-i cevâmid** maşşûşdur.” (s. 181)

esmä-i fevâ’il: Fiillerin master şekilleri: “Meşelâ, ef’âl ve maşâdir ve **esmä-i fevâ’il** ve mefâ’il evâ’ilinde ne-dānest ve ne-dāned ve ne-dānistîn ve ne-dānende ve ne-dāneste.” (s. 7)

esmä-i maşâdir: Masterların isimleri: “Ammâ esmä-i cevâhir **esmä-i maşâdırda** ve esmä-i zamân ve mekân ve nu’ût ve mübalağa şîğalarında munfaşıl bir hâ’yı resmîyle kitâbet olunur.” (s. 7)

esmä-i mekân: Yer adları: “Ammâ esmä-i cevâhir esmä-i maşâdırda ve **esmä-i zamân** vemekân ve nu’ût ve mübalağa şîğalarında munfaşıl bir hâ’yı resmîyle kitâbet olunur.” (s. 7)

esmä-i zamân: Zaman isimleri: “Ammâ esmä-i cevâhir esmä-i maşâdırda ve **esmä-i zamân** ve mekân ve nu’ût ve mübalağa şîğalarında munfaşıl bir hâ’yı resmîyle kitâbet olunur.” (s. 7)

F

fâ'il: Bir işi yapan özne: “*Ne-bâyed fi'l-i nefy-i müstağbel-i müfred-i gâ'ib fâ'ili nihâddur ki nihâden ma'nâsinadur, fe-te'emmell.*” (s. 323)

fa'îl bi-ma'nâ fâ'il: Mübalağa kalıbında özne: “*Mürîd çarabe bâbindan fâ'îl bi-ma'nâ fâ'ildür.*” (s. 47)

Fârs: Fars ülkesi: “*(Hemânâ ki der-pârs inşâ-yı men) Keenehü ki diyâr-ı Fârs'da benüm taşânîfûm Hutten vilâyetinde misk gibi kıymetdür.*” (s. 61)

faşl: Bölüm, kısım: “*Faşl idüp hemze-i müctelibe ile yazanlar imlâdan âgâh degil imişler.*” (s. 122)

fehmi: Kavrama, anlama: “*Fehm bunda idrâk ma'nâsinadur.*” (s. 28)

fen: İlim: “*Ve kâr iş ma'nâsına olunca vaşf-ı terkîbî olmaz ki bu fenni tetebbu' idenlere ma'lûmdur.*” (s. 176)

fethâ: Üstün: “*(Şefî'u'l-verâ' Hâce-i ba's u neşr/ İmâmu'l-Hüdâ şadr-ı dîvân-ı haşr) Verâ vâv'uñ ve râ'nuñ fethâlarıyla hâlk ma'nâsinadur.*” (s. 40)

fi'l-i fâ'il: Fiilin 1. tekil şahıs eki: “*Meşelâ, hayvân gibi insana nisbet ganiyy fi'l-i fâ'il ma'nâsinadur. Müstağnî dimekdür.*” (s. 14)

fi'l-i emr-i müfred-i gâ'ib: 3. teklik şahıs emir kipi: “*Küned kâf-ı Arab'uñ zammıyla fi'l-i muzâri'-i müfred-i gâ'ibdür, eylerdi dimekdür veyâ fi'l-i emr-i müfred-i gâ'ib eylesün dimek ola.*” (s. 56)

fi'l-i emr-i müfred-i muhâtab: Emir kipi teklik 2. Şahıs: “*Hîrâm hâ-i mu'cemenüñ kesriyle fi'l-i emr-i müfred-i muhâtabdur.*” (s. 44)

fi'l-i hikâyet-i hâl-i mâzî: Geçmiş zamanın hikâyesi: “*Şudî fi'l-i hikâyet-i hâl-i mâzîdür, olaydı dimekdür.*” (s. 530)

fi'l-i hikâyet-i hâl-i mâzî-i müfred-i gâ'ib: Teklik 3. şahıs geçmiş zamanın hikâyesi: “*Mî-tâfti fi'l-i hikâyet-i hâl-i mâzî-i müfred-i gâ'ib yaldırdardı ve balkırdı dimekdür.*” (s. 154)

fi'l-i hikâyet-i hâl-i mâzî-i müfred-i gâ'ib: Teklik 3. şahıs geçmiş zamanın hikâyesi: “*Mî-tâfti fi'l-i hikâyet-i hâl-i mâzî-i müfred-i gâ'ib yaldırdardı ve balkırdı dimekdür.*” (s. 154)

fi'l-i mâzî-i müfred-i müzekker-i muhâtab: Eril 2. teklik şahıs geçmiş zaman fiili: “*Kemâ kâf harf-i cer ve mâ harfî maşdar, eşneyte fi'l-i mâzî-i müfred-i müzekker-i muhâtab.*” (s. 31)

fi'l-i mâzî-i müfred-i gâ'ib: 3. teklik şahıs geçmiş zaman fiili: “*Süht fi'l-i mâzî-i müfred-i gâ'ibdür.*” (s. 103)

fi‘l-i māzī-i müfred-i müzekker-i gâ‘ib: Eril 3. teklik şahıs geçmiş zaman fiili: “*İsâ fi‘l-i māzī-i müfred-i müzekker-i gâ‘ib fâ‘ili tahtında minh’e rāci‘dür.*” (s. 464)

fi‘l-i māzī-i mütekellim-i vaħde: 1. teklik şahıs geçmiş zaman fiili: “*Enkâştem fetħ-i hemze ile fi‘l-i māzī-i mütekellim-i vaħdedür.*” (s. 153)

fi‘l-i māzī-i nefsi-i mütekellim-i vaħde: 1. Teklik şahıs geçmiş zaman fiili: “*Be-māndem, bā ħarf-i te‘kid, māndem fi‘l-i māzī-i mütekellim-i vaħdedür.*” (s. 45)

fi‘l-i muzāri‘: Geniş zaman fiili: “*Tevfīķ maşdardur, tef‘îl bâbindan, ħayre izâfeti maşdaruñmev‘ulinedür. İki mişrâ‘da tâ‘lar zamîr-i ħiţâbdur. Bunda fi‘l-i muzāri‘dür. İstimrâr ma‘nâsına ya‘ni dâ‘imâ ħayrâta tevfiķuñ ziyâde olucıdur.*” (s. 77)

fi‘l-i muzāri‘-i cem‘-i gâ‘ib: Çokluk 3. şahıs geniş zaman fiili: “*Āverend fi‘l-i muzāri‘-i cem‘-i gâ‘ibdür.*” (s. 54)

fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i gâ‘ib: 3. tekil şahıs geniş zaman fiili: “*Nâled fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i gâ‘ibdür.*” (s. 69)

fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i muĥâtab: Teklik 2. şahıs geniş zaman fiili: “*Künî fi‘l-i müzāri‘-i müfred-i muĥâtabdur.*” (s. 34)

fi‘l-i muzāri‘-i mütekellim-i vaħde: 1. teklik şahıs geniş zaman fiili: “*Künem fi‘l-i muzāri‘-i mütekellim-i vaħdedür.*” (s. 144)

fi‘l-i nefy-i müfred-i gâ‘ib: 3. teklik şahıs olumsuz emir kipi: *Me-bād fi‘l-i nehy-i müfred-i gâ‘ib olmaya ve olmasun dimekdür.* (s. 535)

fi‘l-i nefy-i istikbâl: Gelecek zaman fiilinin olumsuz şekli: “*Ne-rūyed fi‘l-i nefy-i istikbâl.*” (s.582)

fi‘l-i nefy-i istikbâl-i mütekellim-i vaħde: Teklik 1. şahıs olumsuz gelecek zaman fiili: “*Ne-pindārem (218) fi‘l-i nefy-i istikbâl-i mütekellim-i vaħde.*” (s. 218)

fi‘l-i nefy-i māzī-i müfred-i gâ‘ib: Teklik 3. Şahıs geçmiş zaman fiilinin olumsuz: “*Turānd fi‘l-i nefy-i māzī-i müfred-i gâ‘ib.*” (s. 265)

fi‘l-i nefy-i müstaķbel-i müfred-i gâ‘ib: 3. teklik şahıs gelecek zaman olumsuz fiili: “*Ne-gîred fi‘l-i nefy-i müstaķbel-i müfred-i gâ‘ib te‘şîr eylemez dimekdür.*” (s. 233)

fi‘l-i nefy-i māzī-i mütekellim-i vaħde: 1. Şahıs geçmiş zaman olumsuz fiili: “*Ne-dîdem fi‘l-i nefy-i māzī-i mütekellim-i vaħdedür.*” (s. 53)

fi‘l-i nefy-i müstaķbel-i müfred-i muĥâtab: 1. şahıs olumsuz gelecek zaman fiili: “*Ne-dānî fi‘l-i nefy-i müstaķbel-i müfred-i muĥâtab istihāmı mutażammın bilmez misin dimekdür, ya‘ni bilürsin.*” (s. 344)

fürs: İranlılar: “*Merdāne ve şāhāne ve dervîşāne ve ħayrılarda ehl-i Fûrs ihtilâf eylediler.*” (s. 109)

Ğ

ğâ'ib: Teklik 3. Şahıs: “*Demî yâ harf-i vahdet bunda fi'l-i mâzî-i cem'-i ğâ'ib kodlar dimekdür, ya'ni terk idüp gitdiler.*” (s. 282)

ğalat: Kullanılan kelimeye ait gramer ve mana yanlışları: “*Ammâ sebkat tâ ile haşâdur, ya'ni ğalatdur.*” (s. 72)

ğâlib: Tercih edilen: “*Ze-ber-dest lügatda ğâlib ma'nâsinadur ammâ bunda üst ma'nâsinadur ki 'Arabca fevķ dirler.*” (s. 137)

ğarîb: Mana ve yapıya uygun olmayan açıklamalar: “*Ya'ni bu hâl pâdişahuñ ma'lûmıdır ki behemeğâl mısrâ'ı evvelüñ ma'nâsını "çün sultân fazîlet ķovdı baña anuñ üzerine" diyen ğarîb ma'nâ taşvîr eylemiş.*” (s. 153)

H

hâde-Rûm: Farsça vav-ı madûle: “*H'ân, hâde-Rûm zammıyla oķu dimekdür.*” (s. 124)

hâ-i aşliyye: Yazılan he: “*Dih dal'uñ kesriyle ve hâ-i aşliyye ile köydür ya'ni ķarye.*” (s. 424)

hâ-i mu'ceme: Noktalı he: “*Hışm hâ-i mu'cemenüñ fetħi ve şın'uñ sükûniyla 'Arabîdür, ğaçab ma'nâsinadur.*” (s. 8)

hâ-i mühmele: Noktasız he: “*Raħîm râ'nuñ fetħi ve hâ-i mühmelenüñ kesriyle bunda ana karnında oğlan yatağına dirler.*” (s. 22)

hâ-yi resmî: Kelimenin sonunda okunan he: “*Renc zaħmete dirler ve hâ-yi resmî taħşîş ifâde ider.*” (s. 69)

haber: Yükleme: “*Ân işâretdür evşâf-ı şâha, râ edât-ı mef'ûl, Sa'dî mübtedâ, küned haberî.*” (s. 74)

haber-i mübtedâ: İsim cümlesi: “*Fi'l-i muzâri'-i müfred-i ğâ'ib. Haber-i mübtedâdur, fâ'ili tahtında, sûtûn'a râci' zamîrdür.*” (s. 120)

hadîş: Hz. Muhammed'e ait sözler: “*Yâ Muhammed senüñ izz ü şerîfüñe ve câh-ı mertebeñe levlâk hadîşi temķin yeter ya'ni senüñ 'izzet ve ħürmetüñe bu iki sûre delâlet ider.*” (s. 52)

hadîş-i şahîh: Doğruluğı kesin olan hadisler: “*Hâzret-i Habîbu'l-lâh'dan hadîş-i şahîh var ki bahşîş ve ħayr eylemek belâyı def ider. Ya'ni ħayrât ve şadaķât sebeb-i def-i beliyyâtdur. Bu hadîş-i şerîfüñ ħuşuşında söz çoķdur. Lâkin bu maķâm maħall-ı istîfâsı degildür.*” (s.490)

hadîş-i şerîf: Hz. Muhammed'e ait davranış, hâdise ve sözler: “*Lā-ühşî bâ ħarf-i muşâĥabet fūrūmāndeend'e müte'allık lā-ühşî fi'l-i nefy-i istiĥbāl-i mütekellim-i vaĥde, bu lafz-ı şerîf bir ħadîş-i şerîfe telmîĥdür.*” (s. 31)

ĥâlet-i izâfet: İsim tamlaması: “*Ammâ ĥâlet-i izâfetde şübûti lâzımdur.*” (s. 561)

ĥaml: Yükleme, isnat, yakıştırma, kondurma: “*Bu edâdan zâhir budur ki simâc-ı mezkûruñ añladığı ma'nâya ĥaml eylemişdür.*” (s. 584)

ĥarf: 1. Alfabeyi meydana getiren tek başına veya başka öğelerle bir sesi, bir ses öbeğini yazıda göstermek üzere kullanılan işaretlerden her biri. 2. Ek, bağlı morfem: “*Şütür-râ, râ ĥarf-i taĥşîş.*” (s. 589) 3. Zarf: “*Ber ĥarf-i muşâĥabet, sebebiyyeti mutazammın.*” (s. 589) 4. Edat: “*Ki ĥarf-i beyân.*” (s. 589)

ĥarf-i aşlî: Arapça masdarda kök harfi “*Besî bâ ĥarf-i vaĥdet yâ ĥarf-i aşlî olunca çoĥ dimek olur.*” (s. 136)

ĥarf-i 'atîf: Bağlama edatı. “*Vāv ĥarf-i 'atîf râĥat ve istirâĥat diñenmek dimekdür.*” (s. 171)

ĥarf-i beyân: Açıklama edatı. “*Ki beyt-i sâbıķı beyân için gelmişdür ya'ni ĥarf-i beyândur.*” (s. 50)

ĥarf-i cerr: Arapça ön ekler. “*Li-bâb lâm ĥarf-i cerr tûbâ'ya müte'allık bâb ĥapu.*” (s. 65)

ĥarf-i ĥâl: Denklik edatı. “*Vāv ĥarf-i ĥâl bî-çâre'î mübtedâ ve yâ ĥarf-i vaĥdet ve hemze ĥarf-i tevessül ve hemze-i vaĥdet içündür diyen bilmezimiş.*” (s. 488)

ĥarf-i ĥikâye: Fiillerde hikâye birleşik zaman yapmaya yarayan ek. “*Ber-tâftî ber ĥarf-i te'kîd, yâ gene ĥarf-i ĥikâye ya'ni bükürdi ve bururdı dimekdür.*” (s. 215)

ĥarf-i ibtidâ: Başlama sözü. “*Ki ĥarf-i râbîĥ ve ez ĥarf-i ibtidâ ve ân ki, ki isim ma'nâsına, ân ki kimsün dimekdür, fe-te'emmel.*” (s. 342)

ĥarf-i isti'lâ: Yönelme edatı. “*Evvelki ber ĥarf-i isti'lâ ve şânîsi sine ma'nâsına.*” (s. 130)

ĥarf-i istimrâr: Süreklilik fonksiyonlu ön ek. “*Mî ĥarf-i istimrâr.*” (s. 327)

ĥarf-i istiĥnâ: Den başka, den gayrı, ancak anlamında ayrıcalık anlatan edat. “*İllâ ĥarf-i istiĥnâ.*” (s. 36)

ĥarf-i isti'ânet: Yalvarma edatı: “*Bâ ĥarf-i isti'ânet.*” (s. 316)

ĥarf-i isti'lâ: Yönelme edatı. Metinde 60 defa tekrarlanıyor. “*Ber ĥarf-i isti'lâ; şâh, budaĥ ma'nâsına izâfet-i beyâniyyedür.*” (s. 24)

ĥarf-i ĥasem: Dua ve istek edatı. “*(Ĥudâyâ be-ĥaĥķ benî-Fâţıma/ Ki ber-ĥavl-i îmân künem ĥâtıme) Ĥudâyâ bunuñ gibi elifler Fârisî'de ĥarf-i nidâdur. Be-ĥaĥķı bâ ĥarf-i ĥaşem.*” (s. 48)

ḥarf-i maşdar: Masdar yapma eki. Metinde 397 defa tekrarlanıyor. “*Merdî yâ ḥarf-i maşdar.*” (s. 390)

ḥarf-i mukābele: Karşılaştırma edatı: “*Be-nān bā ḥarf-i mukābele.*” (s. 383)

ḥarf-i muşāhebet: Bağlama ve vasita edatı: “*Be-ḥilm bā sebebiyeti mutazammın ḥarf-i muşāhebetdür.*” (s. 8)

ḥarf-i nefy: Olumsuzluk ifade eden ön ek. Farsça fiillere gelen olumsuzluk ekleri ‘nā’ ve ‘bî’ ekleridir. Metinde 57 defa tekrarlanıyor: “*Ne gerden-keşān-rā be-gîred be-fevr/ Ne ‘özi-āverān-rā be-rāend be-cevr’ Ne nūn ’uñ fethî ve hā-i resmîyle ḥarf-i taḳdîr ki kelimelerüñ evā ’iline dāḥil olur. Nefy ḥükm ḳaşd olunan maḳāmatda muṭṭaşıl yazılır. Meşelā, ef’āl ve maşadır ve esmā-i fevā’ il ve mefā’ il evā ’ilinde ne-dānest ve ne-dāned ve ne-dānistîn ve ne-dānende ve ne-dāneste. Ammā esmā-i cevāḥir esmā-i maşādırda ve esmā-zamān ve mekān ve nū’üt ve mübalāḡa şîḡalarında munfaşıl bir hā’yı resmîyle kitābet olunur. Gerdîden ’den ṭutar dimekdür, ḥarf-i nefy ile ṭutmaz ma’ nāsınadır.*” (s. 7)

ḥarf-i nidā: Seslenme edatı: Metinde 44 defa tekrarlanıyor. “*Ey ḥarf-i nidā münādîsi maḥzūfdur ki şeytāndur.*” (s. 155)

ḥarf-i nisbet: Aitlik eki. Metinde 48 defa tekrarlanıyor: “*Merā benüm dimekdür. Dest-gāh-i cüvānî lāmiyyedür. Yâ ḥarf-i maşdar olunca ammā beyāniyye, der ḥarf-i nisbet olunca yâ ḥārf-i muşāḥabet.*” (s.160)

ḥarf-i rābıt: Bağlama edatı: “*Beytü’l-ḥarām Mekkedür. Ki ḥarf-i rābıt maḳül-i ḳavldür.*” (s. 44)

ḥarf-i rābıt-ı şıfat: Bağlama edatı. Metinde 9 defa takrarlanıyor: “*Ki ḥarf-i rābıt-ı şıfat, yâ edāt-ı mef’üldür rā ma’ nāsına.*” (s.182)

ḥarf-i revî: Redif harfleri: “*Ma’lūm ola ki dil ve güldü ḥarf-i revî ki lāmdur. Mütaḥarriḳ olmaḡla ḳāfiye olmaḡa şaḥîhdür. Zîrā sākin olsa ḳāfiye olmaḡ cā ’iz omazdı, fe-te ’emmel.*” (s. 594)

ḥarf-i taşḡir: Küçültme harfleri: “*(Bi-tābet be-şeb-kirmekî çün çerāḡ) Be-şeb bā ḥarf-i zarf, kirm kâf-ı ‘Arab ’uñ kesri ve rā’nuñ sükūniyla ḳurd dimekdür. Ammā bunda böcek murāddur ki Türki’de aña yıldız böceḡi dirler. Ve Fārisî’de kirm-i şeb-tāb dirler. Ve kâf-ı şānî ḥarf-i taşḡirdür.*” (s. 573)

ḥarf-i sebeb: Yönelme edatı. Metinde 10 defa tekrarlanıyor: “*Bā ḥarf-i sebeb ve yâ ḥārf-i muşāḥabet.*” (s. 107)

ḥarf-i rābıt-ı şıfat: Bağlama edatı: “*Ki ḥarf-i rābıt-ı şıfatdur.*” (s. 589)

ḥarf-i şıla: Yönelme edatı, metinde (der, yâ, bā, ki ve ber) edatları için harf-i şıla tanımlaması geçer: “*Der-cān der ḥarf-i şıla, taḳdîrî der-cāneşdür.* (s.576); “*şebî yâ ḥarf-i*

vaḥdet, ber **ḥarf-i şıla**, edā-yı püser lāmiyyedür.” (s. 590); “be-men bā **ḥarf-i şıla**.” (s. 590); “ki **ḥarf-i şıla**.” (s. 597); “yā **ḥarf-i şıladur**.” (s. 11)

ḥarf-i tafđil: Üstünlük edatı: “Ber-ter yücerek dimekdür. Zirā ber **ḥarf-i isti‘lā** ve ter tā’nuñ fethiyle **ḥarf-i tafđıldür**.” (s. 44)

ḥarf-i ta‘lil: Açıklama edatı, farklı ekler ve edatlar **ḥarf-i ta‘lil** olarak sayılır: “Çü **ḥarf-i ta‘lildür**.” (s. 109); “ki **ḥarf-i ta‘lil**” (s. 111); “bā **ḥarf-i ta‘lil**” (s. 134)

ḥarf-i taḥşiş: Genetif (tamlama) eki: “Melik-rā, rā **ḥarf-i taḥşiş**.” (s.139)

ḥarf-i vaḥdet: Teklik bildiren ek: “‘Aḳlī yā **ḥarf-i vaḥdet**.” (s. 169)

ḥarf-i vaḥdet-i nev‘iyye: Tür birliği ifade eden edat: “(Merā çün Ḥalīl āteşī der-dilest) Merā benüm dimekdür. Çün edāt-ı teşbīh, Ḥalīl ya‘ni İbrāhīm Peyğamber āteşī yā **ḥarf-i vaḥdet-i nev‘iyye**.” (s. 594)

ḥarf-i teb‘iz: Harf-i atif olarak da adlandırılır: “İki mısrā‘da bile ez **ḥarf-i teb‘izdür**.” (s. 57)

ḥarf-i te‘kid: Pekiştirme edatı: “Bi-mānedest bā **ḥarf-i te‘kid** aşında be-mānde estdür.” (s. 58)

ḥarf-i tenkīr: Belirtme edatı: “Kerges kâf-ı evvel ‘Arabī meftūḥdur ve kâf-ı sâni ‘Acemī ve meftūḥ, şükūft şın’uñ ve kâf’uñ zammeleriyle ve kesreleriyle ‘aceb ma’nâsinadur. Aşlı üşküftdür. Hemze’nüñ ve kâf-ı ‘Arab’uñ zammeleriyle ve kesreleriyle ve şın’uñ sükümüyla ve yā **ḥarf-i tenkīr**.” (s. 92)

ḥarf-i tevessül: Yönelme edatı: “Efekende ‘i hemze’nüñ fethi ve sükün-ı fā ve feth-i kâf-ı ‘Arabī ile ve yā zamīr-i ḥiṭāb ve hemze **ḥarf-i tevessül**.” (s. 167)

ḥarf-i zarf: Zarf: “Der **ḥarf-i zarfdür**.” (s. 106); “bā **ḥarf-i zarf**.” (s. 106)

ḥazf: İfadede gereksiz görülen ek, kelime, kelime grubu veya cümle çıkarma: “Çü **ḥarf-i teşbīh**, ki **ḥarf-i rābıt-ı şifāt**, efrūḥtest aşında estdür. Zārüret-i vezniçün **ḥazf** ve işāl eyledi.” (s. 602)

hemze: Yarı vokal. “Ne-refte gitmemiş idi dimekdür. Hemçünān henüz ma‘nâsinadur. Behre ‘i bir miḳdār. Bā **ḥarf-i vaḥdet** ve **hemze ḥarf-i tevessül**.” (s. 602)

hemze-i vaḥdet: Teklik yapan hemze işareti: “Vāv **ḥarf-i ḥāl bī-çāre** ‘i mübtedā ve yā **ḥarf-i vaḥdet** ve hemze **ḥarf-i tevessül** ve **hemze-i vaḥdet** içündür diyen bilmezimiş.” (s. 488)

hemze-i müctelibe: Hemze ile harekelenen elif harfi: “Zārüret-i vezniçün **hā-i resmiyle hemze-i müctelibe** terk olunmuşdur.” (s. 24)

hikāyet: Dilden dile anlatma: “Pīr-i ‘ālemden şöyle ḥāṭrumdadur. Ya‘ni baña böyle **hikāyet** eyledi ki bir divāne ‘āşık başını şahrāya kodı ve gitti.” (s. 524)

hikâyet-i hâl: Şimdiki zamanın hikâyesi: “Būdî **hikâyet-i hâl-i mâzî** olurdu dimekdür.” (s. 419)

hikâyet-i hâl-i mâzî: Geçmiş zamanın hikâyesi: “Ber âmed hemî taqdîrî hemî ber âmeddür. **Hikâyet-i hâl-i mâzî** murâddur. Çıkarıdı dimekdür. Zîrâ yir bunda ma‘nâ-yı isti‘lâ ifâde ider.” (s. 242)

hikâyet-i hâl-i mâzî-i müfred-i gâ‘ib: Teklik 3. şahıs geçmiş zamanın hikâyesi: “Mî-bürd **hikâyet-i hâl-i mâzî-i müfred-i gâ‘ib** eyledürdü dimekdür.” (s. 577)

hikmet: Bir şeyi bilme bilgisi: “Hırş ve tama‘ tārîkîni bağlama. Mādāmki hırş ve tama‘ uñ vardur naşîhât ve **hikmet** ve ma‘rifet söylemekden defter-i zebānuñı yu ya‘nî mādāmki hırş ve tama‘ uñ var naşîhat ve hikmet sözünü terk eyle ki müeşşir olmaz.” (s. 193)

hıtâb: Seslenme edatı: “Nîstî degülsin dimekdür. Yâ-yı **hıtâb** ile üftâde binînuñ muqaddem mef‘ulidür.” (s. 223)

hurûf: Harfler: “În her dü ya‘nî ümîd ve bîm. Pâdişeh pâdişâhdan ve peneh penâhda muhaffedür. Zîrâ hâ-yı aşliyyenuñ mâqablinde **hurûf-i** ‘illenüñ birisi olsa hazfi câ‘izdür.” (s. 97)

hüküm: Karar, bir şeyin iyice araştırılmasından sonra varılan sonuç: “Ey pâdişâh benüm bunlara nazarumda nükte vardur. (s. 160) Eger işidüp diñlerseñ şâhâ **hükümü** ve emrünü nâfîz olsun.” (s. 160)

hükemâ: Hakimer, filozoflar, bilginler: “Melik bu râzî gönlünde mestür tıtdı. Ya‘nî kimseye ifşâ eylemedi. Zîrâ **hükemâ** kâvlini mesmü‘ ve maqbul tıtdı.” (s. 148)

I

ıstılâh: Terim anlamı: “Taşhîf tef‘îl bâbından maşdardur. Lügatda mektûbda hatâyâ dirler. Ammâ **ıstılâhda** iki lâfz hey‘âtda berâber ve noqtada muhâlif olmağa dirler.” (s. 439)

ıtlâk: Dile getirilme, kastetme, denme: “Dağrece bâbından hoşka-bâz ve kuqlacıya ve bunun gibilere **ıtlâk** olunur.” (s. 418)

İ

‘ibârât: Sözcükler, kelimeler, ibareler: “Bu mübârek ve hümâyün kitabı ziyâde medh ve itrâ eyledükden soñra buyurdu ki senden temennî iderüm ki bunu Türki‘ ‘ibârâtla şerh eylesün ki müşkilât beyân ve muğillatı ‘ayân olup **‘ibârâtı** ma‘lûm (3) ve isti‘mâlâtı mefhûm, kânûnî mazbû‘ ve üslûbî merbû‘ vâki‘ ola.” (s. 3)

‘ibāret: Kelime, kelime grubu, tamlama: “Çü bāz āmedī ‘**ibāretinüñ** ma‘nāsını “çünkü ol bende girü geldi” diyen henüz kelimât-ı ‘Acem’üñ isti‘mālâtına vākıf olmamış.” (s. 9)

ibhām: Kapalı ifade. “Yā harf-i tekîr ve **ibhām.**” (s. 455)

icmāl: Bir düşünceyi mümkün olduğu kadar kısaltarak anlatma. “Leşkerinüñ yâ’sı harf-i nisbetdür diyüp ma‘nāsını “sipāhi ve hünkâr kuli” diyenler ziyāde **icmāl** eylemişler, fe-tedebber.” (s. 12)

ifāde: Tasarlanan bir hususun yazılı veya sözlü olarak bildirilmesi: “Rā bir edātdur ki ma‘nā-yı izāfet **ifāde** ider.” (s. 16)

ihbār: Doğruyu, yalanı ve yanlış haber veren yani manasında doğruluk, yalan ve yanlış ihtimali bulunan, aynı zamanda işin zamanını da bildiren fiillere denir: “Bād lafzı inşā için mevzū’dur. Ammā bunda **ihbār** ma‘nāsınadır.” (s. 47)

ihtilāf: Anlam ayrılıkları: “Merdāne ve şāhāne ve dervişāne ve ğayrılarda ehl-i fürs ihtilāf eylediler.” (s. 109)

‘ilm: Bilim, ilim: “Dāniş ‘**ilm**, cūd cīm-i ‘Arab’uñ zammıyla seḫā ve kerem ve taḫvā ve zūhd ve ‘ibādet.” (s. 370)

imāle: Aslında kısa olan heceyi vezne uydurmak için uzun okumak: “Ma‘lūm olakı ḫasīb’ünāşlı ḫisābdur. Kāfiye zarūretiçün elif yā’ya ebdāl olındı. Ve bu ebdāla ‘ilm-i kāfiye iştilāhında **imāle** dirler.” (s. 21)

imlā: Yazım işi, imla: “Eger şāhuñ cemî‘ evşafını Sa‘dī **imlā** idüp kitāb eylemek murād idinse bu mümkün olmaz.” (s. 74)

i‘rāb: Arapça kelimenin cümlede harf veya harekesinin değişmesi: “Cār ma‘a’l-mecrūr i‘**rābdan** maḫhallen mecrūr, şifāt-ı bābdur, taḫdīrī.” (s. 65)

ism-i fa‘il: Fiilden isim: “(Muḫtēst ‘ilm-i melik ber-basīṭ) Muḫtē **ism-i fa‘ildür.**” (s. 29)

inşā’î: İstek, talep, dua, emir, istifham (soru), temenni, ümit, manalarını ifade eden, manasında doğruluk, yalan ve yanlış ihtimali olmayan ve zaman kavramı bulunmayan fiillere denir: “Bi-yüftād bā’ile olunca kelām-ı ihbārî olur, nūnla olunca **inşā’î** olur.” (s. 394)

isim: Varlıkların ve hareketlerin adı olan kelimeler: “Pesend **isimdür**, pesendide ma‘nāsına, maḫbūl dimekdür.” (s. 410)

ism-i cins: Cins isim: “Merdüm bunda **ism-i cins** cem‘ idür ki ḫürend cem‘ şığasıyla vārid olmuştur.” (s. 394)

ism-i cem‘: Çokluk ismi: “Hem-ginān hā’nuñ fetḫi ve mim’üñ sükūnı ve kāf-i ‘Acem’üñ kesriyle **ism-i cem‘** ma‘nāsına.” (s. 380)

ism-i işâret: İşaret ismi: “*Be-bahşây esirge, ki harf-i ta‘lîl, ânân cem‘-i ândur ki ism-i işâretdür ba‘îde.*” (s. 400)

ism-i maşdar: Masdar ismi: “*Dest-i h̄âhiş lâmiyyedür, mecâzen. H̄âhiş ism-i maşdardur.*” (s. 421)

ism-i mef‘ûl: Geçmiş zaman isim fiili: “*Fürüstâde bunda ism-i mef‘ûldür, gönderilmiş ma‘nâsinadır.*” (s. 456)

ism-i mekân: Yer adı yapan son ek: “*Maşrıķism-i mekândur, güneş toğacak yir.*” (s. 22)

ism-i mensüb: Aitlik eki almış isim: “*Sühreverdi ism-i mensüb, meşâyiḡ-i kibâr-ı evliyâdan Şeyḡ Şihâbü‘d-dîn ‘uñ şıfat-ı nisbîsidür.*” (s. 397)

ism-i mevşül: Bağlama edatı: “*Men ism-i mevşül, isâ fi‘l-i mâzî-i müfred-i müzekker-i gâ‘ib fâ‘ili taḡtında minh‘e râci‘dür.*” (s. 464)

ism-i tafqîl: Üstünlük eki alan isim: “*Mîr-i ecel beyâniyyedür. İsm-i tafqîl ictimâ‘-i harfeyn-i müteḡharrikeyn-i mütacâniseyn oldıḡıçün idḡâm vâcib oldı.*” (s. 276)

ism-i taşḡir: Küçültme eki alan isim: “*Bâziçe taşḡir-i bâzîdür, oyuncaḡ dimekdür.*” (s. 350)

ismiyyet: İsim olma durumu: “*Hazf ve işâl târiḡiyle ki harfiyyetden ismiyyete naḡl oldı.*” (s. 525)

istidlâl: Anlamı desteklemek için delil getirme: “*Hükemânüñ ba‘zısı gibi istidlâl ile bilmezler.*” (s. 531)

istifhâm-ı inkârî: Zıt anlamı kastedilen olumlu soru sorma sanatı: “*Ne-dehî taḡdîrinde istifhâm-ı inkârî.*” (s. 599)

ism-i fâ‘ilüñ mef‘ûline izâfeti: Fail olan ismin yer tamlayıcısına isim tamlaması olması durumu: “*Cân ile âferinden mürekkeb. Cân lügatlardan rûḡ-ı ḡayvânide müsta‘meldür revân rûḡ-ı insânide. Ammâ bunda ‘âmdur. Cânibine âferin, âferiniden‘den müştâḡdur. Aşlında âferi-nende-i cân idi, ism-i fâ‘ilüñ mef‘ûline izâfeti kabîlinden idi. Soñra taḡdîm ve te‘ḡir ile ba‘zı taḡrîfât (4) ile vaşf-ı terkîbî oldı.*” (s. 3)

ism-i fâ‘il-i müfred-i mü‘ennes: Teklik şahıs dışıl fiilden yapılmış isim: “*Râḡile lügatda binüt deveye dirler. Ya‘ni bimete lâyiḡ şütüre râḡile dirler. Ammâ bunda ism-i fâ‘il-i müfred-i mü‘ennesdür.*” (s. 471)

istikbâl: Gelecek zaman: “*Enfetaḡ fi‘l-i mâzî-i müfred-i müzekker-i gâ‘ibdür. İnfi‘âl bâbından cevâb-ı şarḡ vâḡi‘dür. Ol cihetden istikbâl ma‘nâsi virülür, içülür dimekdür.*” (s. 543)

istiklâl: Bağlı bulunma hali: “*Der kapu, firâz fâ’nuñ fetḥi ve kesriyle kapamak ma’nâsınadır. Lâkin isti’mâlde istiklâli yokdur. Belki ğayrı lafza muḥtâcdur. Bunda kerden fi’line muḥayyeddür. Firâz kerdî taḫdîrinde. Ḳapaduñ dimekdür.*” (s. 468)

isti’mâl: Bir kelimeyi veya morfemi bir nisbet veya durum dâhilinde kullanma: “*Ter-dâmen ‘ibâretini ekşer muḥanneş ma’nâsına isti’mâl iderler.*” (s. 567)

isti’mâlât: Kullanımlar: “*Bu mübârek ve hümâyün kitabı ziyâde medḥ ve itrâ eyledükden soñra buyurdı ki senden temennî iderüm ki bunu Türkî ‘ibâratla şerḥ eylesün ki müşkilât beyân ve muḫillatı ‘ayân olup ‘ibârâtı ma’lûm (3) ve isti’mâlâtı mefhûm, kânûnı mazbûḫ ve üslûbı merbût vâkı’ ola.*” (s. 2)

istimrâr: Süreklilik: “*Murâd ma’nâ-yı istimrârdur.*” (s. 82)

işâret: Manayı gösterme: “*Zıll-i o lâmiyyedür. Zıll dimekle selâṭine zıllu’l-lâh didüklerine işâretdür.*” (s. 84)

işbâ’: Arap nazmında vezin veya kafiye zaruretinden dolayı kelimeye bir ses eklemeye: “*Mîm’ün kesrini ol ḳadar işbâ’ eylemekdür kim andan bir bâ mütevvellid ola kim ol bâ’ya bâ-i baṭnî dirler.*” (s. 3)

iştikâḳ: Aynı kökten türemiş kelimelerin birbirleri ile olan ilgileri ve bir ibare veya şiirede kullanılmasıyla yapılan bir cinas türü: “*Girift fi’l-i mâzî-i müfred-i ğâ’ib bunuñ gibi yirlerde te’sîr eyledi ma’nâsınadır. Muzâri’ ve sa’ir iştikâḳı buña ḳıyâsdur.*” (s. 315)

izâfet: İki ismi birbirine bağlama, isim tamlaması: “*Be-sermâye-i fazl-ı ḥ’îş yâ ḥarf-i maşâḫabet mâ-ḳabline müte’allıḳ ve izâfetler lâmiyyelerdür.*” (s. 60)

izâfet-i beyâniyye: Cins ve tür gösteren tamlama, belirtisiz isim tamlaması: “*Dest-i ḳahr izâfet-i beyâniyye.*” (s. 9)

izâfet-i lâmiyye: Belirtili isim tamlaması: “*Be-ârâm-ı dil bâ ḥarf-i muşâḫabet ve izâfet-i lâmiyyedür.*” (s. 359)

K

ḳabîl: Aynı türden olan: “*Dâd-âr vaşf-ı terkîbî, terkîb ḳabîlinden reft-âr ve dîd-âr gibi.*” (s. 493)

ḳâfiye: Mısra sonlarındaki kelimeye dâhil ses tekrarları: “*Fenn-i ḳâfiyeden bî-ḫaber olan â’lem’ün lâm’ını kesrile kayd eyledi.*” (s.496)

ḳâ’ide: Kural, dil hadiseleri arasındaki düzen: “*Pes geldi diyen bu ḳâ’ideden âġâḫ degilimiş.*” (s. 213)

ḳâ’ide-i muḳarrare: Yerleşmiş, oturmuş kural: “*Ve ḳâ’ide-i muḳarraredür ki mâzî’, muzâri’ fi’line muḳârîn olsa maşdariyyet ma’nâsını müfiddür, faḫfâz.*” (s. 31)

kalb: Bir sesin diğer bir sese dönüşmesi: “*Temannâ-küned, ma‘lûm ola ki tef‘îl ve tefâ‘ulbâblarınun nâkışlarından maşdarlarınınun âhîrinün mâ-ğabli ‘Arab meksûr okır. (214) Temannâ ve tekâzî dir. Ammâ ‘Acem mâ-ğablını meftûh idüp lâmu‘l-fi‘li elife kalb idüp temennâ ve tağâzâ dirler, fahfaz.*” (s. 213)

karîne: Maksudı gözteren belirti, bağlam. Sözün gelişi: “Çıkrık ve tîz-gâh ardında bed-du‘âya meşgûl oldılar. *Bunda gürûhi‘den murâd gürûh-ı zenândur. Çıkrık karînesiyle, fe-tedeber.*” (s. 215)

kaşd: Maksada uygun söyleyiş: “*Ya‘ni câriye‘i katl eylemek kaşdın eyledi.*” (s. 315)

kasem: Yemin, dua anlamı taşıyan istek kipi: “*Be-merdî bâ harf-i kasem ve yâ harf-i maşdardur.*” (s. 468)

kaţ: Kelimeyi kesme, sone erdirmeye: “*Aşında ğarğ-âb-ı Nıldür. Şoîra terkib-i mezcî tarihiyle izâfetden kaţ ile ğarğ-âb didiler.*” (s. 568)

kavli: Kelime, söz, kelime grubu: “*Mezkûr pîr-i hamun kavli bir kerîm kimsenün eline düşdi ki ol kerîmün gönli ğanî ve eli vüs‘atlı ve cömerd tab‘ı ve hilkatı pâk idi.*” (s. 419)

kayd: Yüklemek, izafe etmek; parça bölüm: “*Mâ-ğablını ve mâ-ba‘dine kayd olmağa kâbildür.*” (s. 212)

kelâm: Söz, dil; cümle: “*Bu kelâm cevâb sü‘âl muğadderdür.*” (s. 249) 2. Şiir: “*Ma‘lûm ola ki mişrâ‘-ı evvel Hâzret-i Şeyh‘un kelâmıdır.*” (s. 275) 3. Açıklama: “*Hâzret-i Şeyh dervîşün kelâmını tamâm idüp aşıl kışşaya ‘avdet idüp buyurur.*” (s. 323)

kelimât: Kelimeler: “*Zirâ ekşer kelimâtu ve mağâlâtı pend tarihindedir.*” (s. 88)

kelime: Kelime, söz: “*Mecmû‘unı bir kelime zann eyleyüp kâfî ma‘nâsına zann eyleyen fâsîd eylemiş.*” (s. 528)

kemâ yebağî: İcabettiği gibi, uygun olduğu üzere, layıkı gibi: “*Hâşılı ‘aql u fikir zât ve şıfat-ı Hudâ‘yı kemâ-yebağî idrâk idüp ta‘ağkul idemez.*” (s. 30)

keşîr: Kullanım sıklığı: “*Ol pend gerek keşîr olsun gerek kalîl.*” (s. 234)

kesre: Esre, bir harfi 1/i okutan Arapça hareke: “*Giriht kâf-ı ‘Acem‘ün ve râ‘nun kesreleriyle ve bâkînün sükûnıyla fi‘l-i mâzî-i müfred-i ğâ‘ib kaçdı dimekdür, firâr itdi ma‘nâsına.*” (s. 247)

kısm: Cins, sınıf, tür, bölüm, grup, şube: “*Huften mâziden kısm müfred-i ğâ‘ib yatmış ve uyumış dimekdür.*” (s. 356)

kışşa: Hikâye: “*Bundan soîra melâmet kün gene aşıl kışşaya şürû‘ idüp dir.*” (s. 391)

kıssadan hisse: Bir hikâyeden çıkarılan ders: “*Ğaraz kıssadan hissedür.*” (s. 470)

kıf‘a: Matlaı olayan beyit bütünlüğü: “*Ma‘lûm ola ki Sürürî bunda ‘Arab‘uñ bir meşhür kıf‘asın irâd eylemiş ve üç yirde hařa eylemiş.*” (s. 413)

kıyâs-ı imlâ: İmlâ kuralına uygun olan: “*‘Kıyâs-ı imlâ böyle olup müstakînenend dimekdür.*” (s. 508)

kitâb: Yazılı ve basılı sayfaların bir araya getirilmesiyle oluşan bütün: “*Niteki nahiv kitâblarında mübeyyendür.*” (s. 512)

kitâbet: Yazmak sanatı. “*Zîrâ telaffuz olur am-mâ zâhirde kitâbet olunmaz.*” (s. 3)

küll: Hepsî, bütünü. “*Zıkr-i cüz‘ irâde-i küll tarihiyle.*” (s. 81)

L

lafz: 1. Kelime, söz. “*‘Kařre lafz-ı ‘Arabî’dür, şamla ma‘nâsına.*” (s. 8) 2. Masdar. “*Ammâ gerden, küniden ve bunların müşteķâtiyle terkîb olınsa nazâr eylemek ve gözetmek ma‘nâsınadır.*” (s. 94) 3. Ek. “*Lafz-i çü taķdîriyle dıraşt gene mübtedâ ve bâşed haberi.*” (s. 96) 4. Telaffuz. “*Bâzâr-gân aşlında bâzâre idi, hâ-yı resmîyle. ‘Pes edât-ı cem‘ idhâl idicek hâ-yı resmî kâf-ı ‘Acem’e tebdîl olup bâzâr-gân oldu. Râ‘nuñ fethiyle. İmdi râ‘nuñ sükûniyle okıyan bu lafzın aşlını bilmemiş.*” (s. 108)

lafz-ı ‘Acemî: Farsça harf, edat, masdar, kelime grubu. “*Pes bunu lafz-ı ‘Acemî řann idüp ve kâfını şarf-i taşğîr añlayanlar ve ma‘nâsını ‘çör çöp ve řâr řas’ diyenler nice cihetden şasâset ve denâşet eylemişlerdür.*” (s. 337)

lafz-ı ‘Arabî: Arapça harf, masdar, kelime grubu: “*Tâ şarf-i tevķît, beri lafz-ı ‘Arabîdür, dür ma‘nâsına.*” (s. 377)

lafz-ı müsterek: İki ayrı anlam ve yapıyı bünyesinde birleştiren kelime: “*Nâr lafz-ı müsterekdür. Türkiyle Fârisî beyninde.*” (s. 475)

lâm-ı cârre: Arap gramerinde ön ek: “*Mışrâ‘-ı evvelün ibtidâsında mer lâm-ı cârre ma‘nâsınadır diyen ma‘nâ-yı ta‘ķidden bî-şaber imiş.*” (s.16)

lezzet: Dil zevki: “*‘Ĥarf-i vahdet řutanlar lezzet-i kelâmdan bî-řaber imiş.*” (s. 19)

lüğat: 1. Sözlük: “*Nuřfe lüğatda şuya dirlir.*” (s. 24) 2. Kelime, dil: “*Zîrâ lüğatlarında teşdîd olmaz.*” (s. 36)

M

makâm-ı ta‘lîl: Sebep belirtilen makam: “*Ben seni ‘âķıl ve dâñâ řann eyledüm. Anuñiçün seni esrâr-ı mülke emîn ve müstaķim şıtdum Ya‘ni seni vezîr-i a‘zam eyledüm. Mışrâ‘-ı şânî mışrâ‘-ı evvele makâm-ı ta‘lîl vâķi‘dür, fe-te‘emmel.*” (s. 150)

maḥall: Kullanım yeri: “*Derem dal’uñ fethi ve kesri ve rā’nuñ fethiyle akça ma’nāsnadır. Ki ‘Arab dirhem dir. Dal’uñ kesriyle her yirde bir dürlü olur. Ber ḥarf-i istilā, men ben dimekdür. Ki rābıt-ı şıfat. Dāng ve kıraṭ ve mişķāl bunlaruñ taḥķiķi taşıl ister. Lākin bu maḥall maķām-ı istifāsi degildür.*” (s. 384)

maḥallen mecrür: Cümle içerisindeki konumu ne olursa olsun son harekesi değişmeyen (mebni) kelimeler, diğer bir ifade ile başındaki amilin etkisi, açıkça gözükmeyen kelimelerin irabı için kullanılan bir ifadedir. Bu kelimelerin cümledeki konumları ne olursa olsun (özne, nesne vs.) son hareke şekilleri değişmez. İşte bu kelimeler için, cümle içerisinde almış oldukları irab durumlarına göre “**maḥallen merfû**”, “**maḥallen mansûb**”, “**maḥallen mecrûr**” ifadeleri kullanılır. Mahallî irab, başta mebni kelimeler ve değişik durumlardaki cümleler ve cümlemsi yapılar için kullanılır. “*Cār ma‘a’l-mecrûr i‘rābdan maḥallen mecrûr, şıfat-ı bâbdur, taḥdîr*” (s. 65)

maḥşül-i beyit: Beytin anlamı: “**(Maḥşül-i Beyit)** *Püser piş-bîn ya‘ni ḥazāmet ehli ve iş şınayıcı ya‘ni umûr-ı dünyâyı tecrübe idici idi.*” (s. 390)

maḥşül-i mısrâ‘: Mısranın anlamı: “**(Maḥşül-i Mısrâ‘)** *Ḥizmetle benüm başmağuma el urma. Ya‘ni başmağum çü yirme. Ḥazret-i Şeyḥ ma‘rifet ve ḥikmete şürû‘ idüp buyurur.*” (s. 439)

maḥşûş: Kullanımca aitlik: “*Ma‘lûm ola ki bu dilde şıfat ile mevşûf beyninde muṭâbakat lâzım deġil, belki ‘Arab dilene maḥşûşdur, faḥfaz.*” (s. 540)

maḥzûf: Kaldırılmış, yazılmamış: “*Kesiden edât-ı mef‘ûl-i maḥzûfdur, taḥdîrî kesî-râdur, zarûret-i vezn için ve ḥarîne-i ḳā‘im olduġıçün terk olındı.*” (s. 94)

mā-ķabl: Bir kelimenin herhangi bir sesinden bir önceki ses veya bir cümle unsurunun öncesinde zikredilmiş olan kelime ya da ses: “*Temannā-küned, ma‘lûm ola ki tef‘îl ve tef‘ul bâblarınuñ nāķışlarından maşdarlarınuñ âḥirinüñ mā-ķabli ‘Arab meksûr oķır.*” (s. 213)

maķāl: Söyleme, söyleyiş: “**Maķāl** *maşdar-ı mîmîdür, ḳavil ma‘nāsına.*” (s. 388)

maķālât: Sözler, lakırdılar: “**Maķālât** *maķālenüñ cem‘ idür. Maşdar-ı mîmîdür. ḳavil ma‘nāsına.*” (s. 396)

maķām: Sözüün yeri ve zamanı: “*Bu ḥadîs-i şerifüñ ḥuşuşında söz çoķdur. Lākin bu maķām maḥall-i istifāsi degildür.*” (s. 490)

maķām-ı ta‘lîl: Sebep belirten makam: “*Beyt-i şānî bu beytde maķām-ı ta‘lîl de olur.*” (s. 298)

maķşûd: Kasdedilen anlam: “*La‘lend yirine la‘lest yazan maķşûda vâşıl olmamış.*” (s. 474)

maķül-i ḳavl: Denilmiş, söylenilmiş: “*Mef‘ûli mecmû‘u beyt maķül-i ḳavl.*” (s. 220)

ma' lûm: 1.Etken fiil: “*Dûhte ma' lûm ile mechûl ma'naları beyninde müşterekdür dikmiş veyâ dikilmiş dimekdir.*” (s. 33)

ma' lûm ola ki: İzah, açıklama ibaresi: “*Ma' lûm ola ki fâ'îl vezni üzerine olan esmâ fe'âlî vezni üzere cem' olur.*” (s. 39)

ma' nâ: Anlam: “*Ümem hemze'nûn zammı ve mim'ün fethiyle ümmetün cem'idür, bölük ma'nâsına.*” (s. 39)

ma' nâ-yı iltizâmî: Gerekli, gerektiren mana: “*Zirâ bunun gibi yirlerde liyâkat şartuñ ma'nâ-yı iltizâmîsidür, muṭâbıķı degil.*” (s. 495)

ma' nâ-yı istimrâr: Süreklilik anlamı: “*Mî-firâşet fâ'nuñ fethi ve kesriyle aşında fî'l-i hikâyet-i hâl-i mâzîdür. Ammâ bunda ma'nâ-yı istimrâr murâddur, yüceldür dimekdir.*” (s. 280)

ma' nâ-yı muṭâbıķ: Uygun düşen mana: “*Zirâ bunun gibi yirlerde liyâkat şartuñ ma'nâ-yı iltizâmîsidür, muṭâbıķı degil.*” (s. 495)

ma' nâ-yı tefdiye: Başka bir kelimenin tamamlanması için lazım olan kelimenin kattığı anlam: “*Ma' lûm ola ki bâ-yı müfred-i meṭûha Fârisî'de bâ-yı cârre'nûn cemî' ma'nalarında müsta'meldür, illâ ma' nâ-yı tefdiyede degil.*” (s. 3)

manşûb: Üstünle okunan kelime: “*Zamîr-i mecûr manşûb yirine ķā'imdür.*” (s. 422)

ma' rûf: Kelimenin herkesçe bilinen anlamı: “*Tılısm ma' rûf ya'ni defni hıfz eyleyen şeydür mârđan ğayrı.*” (s. 483)

maşâdır: Masdarın çoğulu: “*Ammâ esmâ-i cevâhir esmâ-i maşâdırda ve esmâ-i zamân ve mekân ve nü'ût ve mübalaĝa şîĝalarında munfaşıl bir hâ'yı resmîyle kitâbet olunur.*” (s. 7)

maşdar: Master: “*Piş-bîn vaşf-ı terkîbî, ilerisin görücü dimekdir. Ki 'Arab aña hâzım dir. Maşdarı hâzâmet gelür.*” (s. 390)

maşdar-ı mîmî: Arapça mimli masdar: “*Muḥarrem maşdar-ı mîmidür, ḥarâm ma'nâsına.*” (s. 32)

maşdariyyet: Masdarın anlattığı oluş manası: “*Pes maşdariyyet ma'nâsı lâzımdur.*” (s. 581)

ma' tûf: Bir cümlenin diğer cümleye isnad edilmesinde isnad eden: “*Cins zıdda ma' tûfdur.*” (s. 14)

mazi: Geçmiş zaman: “*Nihâde'nûn fethi ve kesriyle kumaş dimekdir, bunun gibiler maziden kısımdur ism-i me'ûl degildir.*” (s. 19)

maşdaruñ fâ'iline izâfeti: Master olan kelimenin öznesine tamlama olması: “*Dâver'den bunda murâd Hudâdur. Endîşe-nâk ḥavf-nâk dimekdir, ķorķaķ ma'nâsına, ref'-i dîvân maşdaruñ fâ'iline izâfetidür.*” (s. 118)

maşdaruñ mef'ûline izâfeti: Mastar olan kelimenin tümlece tamlama olması: “*Terk-i hizmet (12) maşdaruñ mef'ûline izâfetidür.*” (s. 12)

mebnî: Bir şeye dayanan: “*Mısrâ'-ı şanî mısrâ'-ı evveli mebnîdür.*” (s.14)

mecrūr: Harf-i cerli kelime: “*Cār ma'a'l-mecrūr i'rābdan maħallen mecrūr, şıfat-ı bābdur, taqđiri.*” (s. 65)

mefhūm: Bir ibareden çıkarılan gizli anlam. “*Bu 'ibāretten mefhūm budur ki geminūñ hademesi seyyāh zenginler ola.*” (s. 564)

mef'ûl: Fiilin ifade ettiği işi veya hali daha tamam, daha mufassal surette tanıtmaya hizmet eden kelimelere mef'ûl denir. Mef'ûller sebep, menşe, mekân, zaman, sûret, vâsita ilh. gibi hususâtı tayin eder: “*Kesî, yâ harf-i vahdet, reh güzîd'ün muħaddem mef'ûlidür.*” (s. 38)

mef'ûl-i evvel: Cümlede birinci nesne: “*Der-în bezm ya'ni esrâr-ı enbiyâ ve evliyâ meclisinde, dehened'ün kesî mef'ûl-i evveli ve sâgar şânîsi.*” (s. 33)

mef'ûl-i evvel-i şariħ: Cümlede birinci açık nesne: “*Şafâ küni'nün mef'ûl-i evvel-i şariħi ve hâşıl şânîsi ve tedric ğayr-i şariħi.*” (s. 34)

mef'ûl-i fiħ: Fiilin işlendiği zamanı ve mekânı bildiren mansûb isme mef'ûl-i fiħ denir. “Ne zaman” ve “nerede” sorusuna cevap verirler. Fiilin ne zaman işlendiğini gösteren mef'ûl-i fiħ zaman zarfı, nerede işlendiğini gösteren mef'ûl-i fiħ de mekân zarfıdır: “*Ki hârf-i beyân, rāh-ı şafâ beyâniyye, tüvân ref'ün mef'ûl-i fiħidür.*” (s. 38)

mef'ûl-i ğayr-i şariħ: Cümlede açık olmayan nesne: “*Şafâ küni'nün mef'ûl-i evvel-i şariħi ve hâşıl şânîsi ve tedric ğayr-i şariħi.*” (s. 34)

mef'ûl-i şanî: Cümlede ikinci nesne: “*Küni'den'den idersin dimekdür. İn zemîn mef'ûl-i evveli ve tayy mef'ûl-i şânîsi mecmū'u ħālibūñ mef'ûli ve cümlesi cümle-i şartiyye.*” (s. 34)

mef'ûl-i şariħ: Cümlede açık/görülen nesne: “*Perde pūşid'ün mef'ûl-i şariħi ve bālā ğayr-i şariħidür.*” (s. 18)

mef'ûl-i ma'ah: Beraberlik ifade eden ve vâvu'l-maiyye denen vav harfinden sonra gelen, üsttarafına atfı doğru olmayan mansûb isme mef'ûlün maah denir: “*Mısrâ'-ı şânîde vāvlar mef'ûl-i ma'ah ma'nāsını ifāde iderler.*” (s. 49)

mevşūf: Nitelenmiş isim. Yekî iki vecihle müsta' meldür: “*Biri, birisi dimekdür. Bir ma'nāsına olduĝda teşne'ye bir mevşūf taqđir olunur.*” (s. 537)

mefthūh: Fethalı kelime: “*Kerdār'ün kâfi da mezkūr kâf gibi mefthūhdur, fete'mmel.*” (s. 77)

mehmūzu'l-lām: Son harfi hemze olan kelime: “*Şan‘ān şād‘uñ fetħi ve sūkūniyla Yemen diyārında yir, mu‘azzam şehriñ ismidür. Şan‘ā aşlında mehmūzu'l-lāmdur.*” (s. 115)

mekān: Mekān ifade eden kelime: “*Çerā cīm-i ‘Acem‘üñ fetħiyle otlak ve gāh bunda edāt-ı zarfdur ve mekāndur.*” (s. 190)

meksūr: Kesreli: “*Dımişk dal‘uñ kesriyle ve fetħ-i mimledür aşıl lügatda ammā bunda zarūret-i kâfiye için meksūr okınur.*” (s. 224)

memdüde: Uzun okunuş: “*Bālā elif-i memdüde ile ilā ve ālī‘nün fetħi hemze ile ve kesriyle cem‘idür.*” (s. 18)

menfī: Olumsuzluk: “*İki fi‘l-i menfīnün fā‘ilidür ve mef‘ül-i şariħleri āsāyiş ve ħarem idür.*” (s. 293)

mensüb: Ait olan: “*İsm-i mensübı Mervezi‘ gelür.*” (s. 553)

merbūḡ: Uygunluk: “*Bunda esīrden murād aħīzedür. Ya‘ni me‘ħūz ve merbūḡ.*” (s. 108)

merhūn: Bir beyitin anlamını diğer beyitte tamamlak, bağlı olan mısra: “*Ma‘lūm ola ki mışrā‘-ı evvel sāniye merhūndur.*” (s. 136)

mervī: Kulaktan kulağa nakledilen: “*Niteki meşāyiħuñ çoğundan mervīdür ki ħālet-i riya zıttıda böyle idendür.*” (s. 232)

mesmū‘: Duyulmuş, işitilmiş: “*Leked-zen vaşf-ı terkībīdür. Depme urıcı dimekdür. Zīrā leked kâf-ı ‘Arab‘uñ ve lām‘uñ fetħiyle meşhūrdur. Ammā ba‘zı A‘cām‘da kâf-ı ‘Acemle mesmū‘dur.*” (s. 499)

meşel: Örnek: “*Türkiđe darb-ı meşeldür ki kişi ekdüğün biçer dirler. Ĥāşıl-ı kelām ħayr eyile ki ħayır bulasın.*” (s. 234)

meşhūr: Kullanımdaki yaygınlık: “*Musā‘ya Mūsī ve ‘İsā‘da ‘İsī, dünyāda dünyī dir, feḡıss. Bunda ikisi bile cā‘izdür. Ammā yā ile meşhūrdur.*” (s. 42)

mevşūf: Nitelenen, tamlanan: “*Ma‘lūm ola ki bu dilde şıfat ile mevşūf beyninde muḡābaḡat lāzım degil, belki ‘Arab dilene maḡşūşdur, faḡfaz.*” (s. 540) “*Yekī teşne mī-goft ü cān mī-sipurd*” *Yekī iki vecihle müsta‘meldür. Biri, birisi dimekdür. Bir ma‘nāsına olduḡda teşne‘ye bir mevşūf taḡdīr olunur. Bir merdüm teşne ma‘nāsına. Yekī birisi ma‘nāsına olunca mevşūfa muḡtāc olmaz. Pes ma‘nā birisi şusuz söyledi dimekdür.*” (s. 537)

mużāf-ı mevşūf-ı maḡzūf: Düşürölmüş nitelenenin tamlaması: “*K‘ezo ħāḡır-āzürde gerded ġarīb*” *Ġarīb‘den mużāf-ı mevşūf-ı maḡzūfdur, merd-i ġarīb dimekdür.*” (s. 111)

mısrâ': Manzum metinde satır: “*Ve tā zamîr-i hîṭāb, o zamîr-i gâ'ib, mısrâ'-ı evvelde çî'ye rāci'dür.*” (s. 558)

mîm-i nâhiye: Olumsuzluk yapan mim harfi: “*Be-yüfted bā ḥarf-i te'kîd ve bā hemzeden mübeddeldür. Zîrâ kā'ide-i muṭṭarîdadur ki bir kelimenüñ evveli hemze olsa aña yâ ve nûn-ı nâfiye veyâ mîm-i nâhiye muttaşıl olsa hemze ya'ya münkalib olur, fehfaz.*” (s. 67)

mu'ceme: Noktalı harfle: “*Hîḍāb ḥâ-yı mu'ceme'nuñ kesriyle boyaya dîrler ammâ bunuñ gibi yirlerde ḥâṭunlar kaşlarına çekdikleri rastıḳ murād.*” (s.315)

muḥâtab: 2. şahıs: “*Be-hengām-ı pîrî me-rānem ze-pîş*” *Me-rān fi'l-i nehy-i müfred-i muḥâtabdur.*” (s. 114)

muḥaffef: Hafifletilmiş: “*Hû ve hey ma'nāsına bir lafz-ı Arabîdür. Aşlında yâ'nuñ teşdîdiyledür. Ammâ 'Acem muḥaffef isti'māl ider, bîzâr dimekdür.*” (s. 12)

muḳâbil: Zıtlık durumu: “*Süst sin'üñ zammıyla geñsek dimekdür muḳâbili saḫṭdur katı ma'nāsına veyâḥud maşdardur.*” (s. 212)

munfaşıl: Harf ve ses düşmesinden meydana gelen ayrılma: “*Lâkin aşlı ma'lûm olmağıçün munfaşıl yazduk.*” (s. 508)

murād: Sözüñ söylenmek istenen anlamı: “*Bunda gürühi'den murād gürüh-i zenāndur.*” (s. 215)

muşannif: Müellif, yazar: “*Muşannif-i mazmûn besmele ile ḥamdeleden ya'ni zikrden iḳtifâ eyledi.*” (s. 4)

mutazammın: Kapsamlı: “*Bā ḥarf-i isti'lâ, dibâce bunda yüz ma'nāsınadır ve ber bā mutazammın oldığı ma'nâ-yı isti'lâyı te'kîd ider.*” (s. 547)

muttaşif: Vasıflandırılmış: “*Hâşılı bu evşâf ile muttaşif olan Ḥudâ'nuñ nâm-ı şerîfiyle ibtidâ eyledüm veyâ eylerüm dimekdür.*” (s. 5)

mużâf: İsim tamlamasında belirtilen: “*(Çî didî derîn kişver ez-ḥûb ü züşt/ Be-güvâ nikû-nâm u nikû-sereşt) “Nikû-nâm nikû-sereşt vaşf-ı terkibîlerdür. Eyü adlı ve eyü hilḳatlı dimekdür. Evvelki şânîye mużâf olmuşdur.*” (s. 131)

mużâfun ileyh: İsim tamlamasında tamlama eki alan unsur: “*Hâşılı mużâf ve mużâfun ileyh rāci' olmaḳ mümkindür.*” (s. 541)

mużâri': Şimdiki zaman, geniş zaman: “*Bunda fi'l-i mużâri'dür.*” (s. 77)

mübeyyen: Açıklanmış: “*Bunuñ ekl ve şürbi büri çıkarması aḫvâli ve ḥavâşî 'Acâyib-i Maḫlûḳât kitâbında mufaşşal (468) ve mübeyyendür.*” (s. 467)

mübâlağa: Abartma, mübalağa: “*Künân şıfat-ı müşebbedür. Ki elif ve nûn mübâlağa ifâde ider.*” (s. 543)

mübhem: Kapalı ifade: “*Fülân hâr ma‘lûm ola ki ism-i mübhem olan fülân benî âdemde müsta‘meldür.*” (s. 318)

mübtedâ: İsim cümlesinde özne: “*Resâniden mübtedâ ve fâ‘at haberi.*” (s. 320)

müfred: Teklik: “*Goftî fi‘l-i mâzî-i müfred-i muhâtab şart-ı mahzûfe cevâbdur.*” (s. 532)

mühmele: Noktasız harf: “*Rahîm râ‘nuñ fetî ve hâ-yı mühmelenüñ kesriyle bunda ana karnında oğlan yatağına dirler.*” (s. 22)

mü‘eyyed: Doğrulanmış: “*Ya‘ni kalbün ‘âlem-i ledünniyle mü‘eyyed ve muvaffağ olsun.*” (s. 76)

mülâhaza: Düşünce, niyet: “*Göñül âyinsenine te‘emmül-i mülâhaza iderseñ ya‘ni göñül aḥvâline muḳayyed olursañ tedric ile şafâ ḥâşıl iderseñ veyâ bir şafâ ḥâşıl idersin.*” (s. 34)

münâfî: Aykırı, zıt: “*Bed ağızluğla degil ve ‘ale‘l-ḥuşûş ki kuraḳlık ve kıtlık dirâhtuñ şâḥımı münâfî degıldür.*” (s. 226)

münâsib: Anlama uygunluk: “*Mezkûr ebyât cem‘an sâ‘ile a‘mâ kışşasına münâsib pend ü ḥikmet ve ma‘rifetdür.*” (s. 473)

mürâdif: Yakın anlamlı söz: “*Baḥşiden‘den esirgemek ya‘ni teraḥḥum eylemek ma‘nâsına ki mürâdifî baḥşenden‘dür.*” (s. 4)

mürekkebât: Metni oluşturan tüm unsurlar: “*Bunuñ gibi mürekkebâta terkîb-i ḥafîyy dirler.*” (s. 14)

mürekkeb: Birleşik kelime: “*Ke-râ-nest üç kelimededen mürekkebdür.*” (s. 18)

müretteb: Tertib edilmiş: “*Ḥâşılı benüm kendümden saña zarar-ı müretteb olmadı.*” (s. 488)

müsned: Yüklem: “*Merdüm ism-i cinsdür. Anuñiçün aña müsned olan fi‘li cem‘ sîğasıyla irâd eyledi.*” (s. 251)

müstaḳîm: Doğru kullanım: “*Ve istî yirine bistî yazan bâyla ma‘nâ-yı müstaḳîmden pest derece irâḳ düşmiş.*” (s. 224)

müsta‘mel: Kullanımda olan: “*Ḥidiv ḥâ‘nuñ ve dal‘uñ kesriyle ulu pâdişâh ve ferid-i ‘asr ve yeğâne-i zamân ma‘nâlarında müsta‘meldür.*” (s. 243)

müşeddede: Şeddeli okunan kelime: “*Kerrübiyân, kâf-ı ‘Arab‘uñ fetî ve râ-yı müşeddedenüñ zammı ile melâ‘ike-i muḳarrebîne dirler.*” (s. 18)

müşterek: 1. Gramerce, dilce ve anlamca ortaklık. Ra‘iyyet şaklayıcı ve şğındırcı ma‘nâsına: “*Lâzımla müte‘addî beyninde müşterekdür.*” (s. 460) 2. Ortak kullanım: “*Nâr lafz-ı müşterekdür. Türkiyle Fârisî beyninde ‘Acem enâr da dir.*” (s. 475)

müte'allik: Bir cümlenin manasını tamamlayan eklenti: “*Sin ve tā ma'nāda zinde'ye müta'allikdür.*” (s. 519)

müte'addi: Geçişli fiil: “*Bunda lāzımdur müte'addi de gelür incitmez ma'nāsına.*” (s. 521)

müteradif: Eş anlamlı: “*Fikr ve fikret lafzân-ı müteradifandur*” diyen fikirsüz söylemiş.” (s. 30)

mütaharriḳ: Harekeli: “*Ma'lūm ola ki dil ve gülde ḫarf-i revî ki lâmdur. Mütaharriḳ olmağla ḳāfiye olmağla ṣaḫîḫdür. Zîrâ sākin olsa ḳāfiye olmaḳ cā'iz omazdı, fet'e'mmel.*” (s. 594)

mütekellim: 1. Şahıs: “*Gerem mim-i mütekellim ma'nāda cürm'e muḳayyeddür.*” (s. 521)

müşedded-i mu'ceme: Şeddeli olan noktalı harfler: “*‘Uzzā ‘aynuñ zammı ve zā'nun müşedded-i mu'ceme ile mezkūr şanemler gibi bir şanemuñ adıdır.*” (s. 43)

N

nā'ib: Söзде özne: “*Hūş ve gūş nā'ib-i ‘ani'l-fā'ildür perākende ve ākinde'nün.*” (s. 527)

nāḳış: Son harfi illetli olan kelime: “*Ḥadā, yaḫdū'dan ya'ni naşara bābınuñ nāḳış-ı vāvīsinden ḫadūd'a gelür masdarı.*” (s. 588)

nefs-i kelime: Kelimenin gövde hali: “*Pes vāvla faḳat ma'nāsınadır diyen vāvi nefsi-i kelimeden i'tibār eyledüğü fāsiddür. Belki vāv-ı āṭıfe ile bu ma'nāyā isti'māli meşrūtdür.*” (s.95)

nefy: Olumsuzluk: “*Ne-tüvān nün ḫarf-i nefy ve tüvān isümdür.*” (s. 144)

nehy: Fiillerde olumsuzluk anlamı: “*Tu ger per-niyānī ne-yābī me-cūş*” *Ne-yābī fi'l-i nefy-i müstākbel-i müfred-i muḫāṭab, fi'l-i şarḫ, olmazsañ dimekdür. Me-cūş fi'l-i nehy-i müfred-i muḫāṭab. Cūşiden'den ḳınamaḳ dimekdür. Bunda murād ḡaḫab ve ḫiddetdür.*” (s. 59)

nesne: 1. Nesne: “*Dikmek ya'ni dikiş dikmek ve bir nesne'yi mıḫlamaḳ dimekdür.*” (s. 186) “*Her nesnenüñ dibi ammā bunuñ gibi yirlerde vefretten ve çoḳluḳdan kināyetdür.*” (s. 202)

nisbet: Ait olma: “*Zîrâ bān nisbet ma'nāsını ifāde ider.*” (s. 430)

nün-ı nāfiye: Olumsuzluk yapan nun harfi: “*Mezkūr nün-ı nāfiye ile uçmaz ma'nāsınadır.*”

nüşḫa: Yazılı evraktan çıkarılan suret: “*Ba'zı nüşḫada fikr güm düşmişdür.*” (s. 29) (s.28)

P

pes: Kelimelerin şerhinden sonra şerhedilen birimin anlamına geçilmesini haber veren kelime: “*Pes bunda güm seyre ve fikre kayd olmuştur.*” (s. 29)

R

rāci’: Bir şahısatn kinaye olan zamir: “*İnāneş zāmīr-i mürekkeb ‘ağla rāci’dür.*” (s. 36)

resmī: Kelimenin sonundaki fethayı sağlamaştırma: “*K’enderīn aşlında ki enderīn idi. Vaşilla hā-i resmī ve hemze sākıt oldu.*” (s. 73)

ri’āyet: Cümlenin yapısına veya anlamına uygunluk: “*Pādişāyī yā iledür. Ri’āyet-i kāfiye için.*” (s. 237)

rubā’ī: Kendine has bie vezinle yazılan nazım biçimi: “*Rubā’ī*” (s. 475)

S

sābıka: Önceden anlatılmış: “*Niteki sābıkan beyān olındı.*” (s. 361)

şāhih: Doğruluk: “*Kindīl kāf’uñ kesriyle şāhihdür.*” (s. 541)

sākin: Sükün veya cezimli harf: “*Ma’lūm ola ki dil ve güldē ħarf-i revī ki lāmdur. Mūtaħarriḳ olmağla kāfiye olmağa şāhihdür. Zirā sākin olsa kāfiye olmaḳ cā’iz omazdı, fe-te’emmel.*” (s.595)

sākıt: Hece düşmesi: “*Yā zarūret-i vezniçün sākıt olmuştur.*” (s.332)

selb: Olumsuzlaştırma: “*Bī-gümān, bī edāt-ı selbdür ki esmā-i cevāmide anuñ ħükümünde olan elfāza dāhiil olmağa maḥşūşdur.*” (s.10)

şifat: Sıfat: “*Ebū Bekir muzāf olsa beyāniyye olur ammā olmasa ‘Ömer gibi i’lām-ı gā’ibden olup pīr-i mürīd andan şifat olur, fe-tedeber.*” (s. 47)

şifāt-ı müşebbehe: Çokluk sıfatı: “*Revān şifāt-ı müşebbehedür.*” (s. 159)

siyāk ve sibāk-ı kelām: Sözün gelişi ve gidişi, kontekst: “*Keremhā-yı şeh yirine ḥaḳ yazup “ve in te’uddū nime-te’llāhi” āyetini bürhān irād eyleyenler siyāk ve sibāk-ı kelāmdan bī-ḥaber imişlerdür.*” (s. 83)

sīğa: Fiillerde kip: “*Ol cihetden cem’ sīğasını irād eyledi.*” (s. 122)

sükün: Vokalin okunmaması durumu: “*Dürüşť dal’uñ ve rā’nuñ zammıyla şın’uñ sükünıyla iri ma’nāsnadır.*” (s. 122)

sin-i mühmele: Noktasız sin harfi: “*Şüst şın-ı mu’ceme’nün fethi ve sin-i mühmelenüñ sükünıyla baş barmağı ve şehādet barmağı yay kirişinden oḳ gezi geçdügi yiri ūtmağa dirler.*” (s.135)

Ş

şârih: Şerh yazan kimse: “Ma‘lûm ola ki bu hikâyet Şeyhuñ külliyâtında ve ekşer nüshasında bulunmadı lâkin ba‘zî nüshada mevcûd olup ve **şârihler** yazdığıçün yazdık.” (s. 288)

şi‘r: Ölçüsü ve kafiyesi olan şiir: “Nemlet didügi ve kâne fi‘lini vâvla zikir eyledügi ve bi miğdâr ‘ibâretini bâ ‘ile îrâd eyledügi **şi‘r** nâ-nevzûn eylemiş.” (s. 413)

T

ta‘bîr itmek/ eylemek: 1. Benzerlik ilişkisiyle adlandırma: “Nüvâzâ ile dağı **ta‘bîr iderler.**” (s. 449) 2. Karşılık: “Ve mısrâ‘-ı şânîñüñ ma‘nâsında “siper atmağı ferâğat eylemek gerek” dimekle **ta‘bîr eyleyen** ma‘nâyı beyte vâşıl olmamış.” (s. 32)

tafdîl: Üstünlük: “Be-nâ-hübter şüretî şerh-i dâd” hüb güzel ve ter edât-ı **tafdîl**” (s. 145)

tağlîb: Bir bilgidenden dolayı bir kelimeyi başka bir manayı da içine alacak şekilde kullanma: “Ki pes âsumân u zemîn çîstened/ Benî-âdem ü Murğ u ded kîstened” Ki harf-i beyân, pes bâ-yı ‘Acem’üñ fethiyle fâ-yı cevâbiyye ma‘nâsınadır. Ded dâl’uñ fethiyle yirtıcı hayvân cinsine dirler. Kîstened ‘ibâretî zevi‘l-‘ukûli ğayrı zevi‘l-‘ukûldan **tağlîb** tariķiyledür, fe-tedebber. (**Maḥşûl-i Beyt**): Ehl-i kıyâs pes su ‘âl idüp dir ki pes âsumân ve zemînedür ve insân ve tayr ve müfteres hayvânlarındur ya‘ni siz buyurduñuz ki ‘ârifler katında Hudâ’dan ğayrı nesne yokdur. Pes bu görünendür diyu su ‘âl ider ehl-i kıyâs.” (s. 568)

taḥrîr: Yazılan şey: “Şenîdem ki yek-bâr der-Dicle ‘i/ Süḥan goft bâ-‘âbidî kelle ‘i” Dicle dal’uñ kesriyle ve sükûn-ı cîmle Bağdâd ırmağına dirler. Ammâ bunuñ gibi yirlerde muḥlaķâ ırmaķ murâddur. Ve yâ harf-i vaḥdet ve hemze harf-i tevessül, bâ harf-i şıla. ‘Âbidî yâ harf-i vaḥdet, kelle kâf-ı ‘Arab’uñ ve lam’uñ fetḥalarıyla ‘Arabca re’s dirler. Ve yâ harf-i vaḥdet ve hemze harf-i tevessül. Ekşer nesc-i **taḥrîr** olan gibidür. Ammâ ba‘zında Dicle yirine Hille vâķî‘dür. Hâ-i mühmele ve lâm-ı müşeddle. Bağdâd civârında bir ḳasabanuñ ismidür. Vemuḥlaā menzile dirler bunda menzil murâddur. Hille Dicle kenârında bir yirüñ ismidür ve âḫirinde hemze zâ‘iddür diyen zâ‘id söylemiş. (**Maḥşûl-i Beyt**): İştüüm ki bir kere bir menzilde veyâ bir ırmaķ kenârında lisânı ḥâle bir ‘âbide bir kelle söz söyledi. Maḳûl-i kelleden soñra üç beytdür.” (s. 253)

taḥsîn-i kelâm: Sözü süsleme: “Ḥod bunuñ gibi yirlerde **taḥsîn-i kelâm** için gelür.” (s. 559)

taḥsîn-i lafz: Lafı süsleme, sözü güzelleştirme: “*Ber ḥarf-i isti‘lā ve ser taḥsîn-i lafz ve tekmi‘l-i vezn için gelmişdür.*” (s. 356)

taḥşîş: Belirtme, vurgulama: “*Kimi didi ki elif ve nûn ve hâ-yı resmî mecmû‘u tesbîṭ ve taḥşîş ma‘nâsını ifâde ider.*” (s. 109)

taḫdîm ü te‘ḥîr: Bir ibardeki sözlerin yerlerini değiştirme: “*Dâned hemî, aşlı hemî dâneddür. Zârûret-i vezniçün taḫdîm ü te‘ḥîr kılındı.*” (s. 324)

taḫdîrî: 1. Kelimeye veya cümleye uygun olarak: “*‘Âḳıbetüm taḫdîrinde ikinci şartıyye evvelüñ cevâbidur.*” (s. 324) 2. Anlam karşılığı: “*Ki ḥarf-i râbıt-ı şıfat, taḫdîrî ki düst râdur.*” (s. 339) 3. Görünürde olmayıp itibari olarak öyle denen: “*Gulâm taḫdîrî gulâmeşdür. Zârûret-i vezniçün terk oldı.*” (s. 417)

ta‘rib: Arapçalaştırma: “*Bî-çâre ‘i yâ ḥarf-i vaḥdet ve hemze ḥarf-i tevessül ve râ ḥarf-i taḥşîş. Ligâm lâm ‘uñ kesri ve kâf-ı ‘Acemle uyan dimekdür. Ki ‘Arab ta‘rib idüp liḥâm dir. K‘âheste ki ḥarf-i râbıt maḳûl-i ḳavldür. Rân fi‘l-i emr-i müfred-i muḥâtabdur. Raniden‘den sür dimekdür. Ya‘ni altuñda olan bindüğü sür dimezler. (Maḥşûl-i Beyt): Elinde uyanuñ dizgini gitmiş bî-çâreye dimezler ki ey gulâm âheste git ya‘ni yabca yabca yûri. Zîrâ uyan elinde degil ki istediği gibi yürüye. Bunuñ gibi yirlerde sürmek pekpekyürimekten kinâyetdür.*” (s. 597)

taşrîf: Fiil çekimi: “*Ne ba‘d ez-tu şâhân-ı dîger berend/ Dıraḫt-ı ümîd-i tu-râ ber-hurend” Ne ba‘d ez-tu ḥarf-i nefy ma‘nâda (283) berend fi‘line muḳayyeddür. İstifham-inkârî tarîkiyle beyt-i sâbık gibi fe-te‘emmel. Şâhân-ı dîger beyâniyye, berend fi‘l-i muzârî ‘i gâ‘ib eylediler ya‘ni taşrîf iderler.*” (s. 283)

tâ-yı te‘niş: Dışılık bildiren t sözü: “*Me-yâzâr ‘âmî be-yek ḥardele/ Ki sulṭân şubânest ü ‘âmî gele” Me-yâzâr fi‘l-i nehy-i müfred-i muḥâtabdur. Âzârîden‘den incitme ya‘ni zulüm ve te‘addî eyleme dimekdür. Âmî rûzmerrelerinde câhile dirler. Ammâ bunda cins-i ra‘ıyyet murâddur. Be-yek bâ ḥarf-i şıla sebebiyeti mutazammın. Ḥardele ma‘rûf ve hâ tâ-yı te‘nişden mübeddeldür ki vaḥdet ifâde ider.*” (s. 238)

tebâdüil: Değişme, birbirinin yerini tutma: “*Zîrâ vâv ile bâ‘nuñ beyninde bu dilde tebâdüil vardır.*” (s. 51)

te‘emmül: Düşünme: “*Pes pür hezâr maḥbûsa taḥşîş idenler ziyâde ḳillet-i te‘emmül ile mülâḥaza eylemişler, fe-tedebber.*” (s. 120) “*Dîger birâderden murâd büyük ḳardeşdür” diyen ‘indî söylemiş, te‘emmül*” (s. 244)

tefahḫuş: Tedkik etme: “*Ma‘nâsı herkesi tecessüs ve tefahḫuş iderler.*” (s. 472)

terkîb: Tamlama “*Ma‘lûm ola ki vaşf-ı terkîbîde ḳa‘ide iki lafzı terkîb eylemekdür. Terkîb lafz-ı terkîb ma‘nâya delâlet itmek için. Ammâ biz terkîb eylemediğimiz mübtedîlere sühûlet intikâl eylemek içündür.*” (s. 59)

terkīb-i mezcî: İki veya daha fazla kelimededen meydana gelen ve bir isme delâlet eden isim: “*Mihmān-dār aşlında dār-ı mihmān idi. Konuk evi ma'nāsına. Soñra izāfetden kat' idüp mihmān-dār didiler. **Terkīb-i mezcî** tarīkiyle. Rûm'da misāfir-ñane didükleri gibi.*” (s. 50)

teşdîd: Arapça kelimelerde bir ünsüzü çift okutturmak için üstüne şedde koyma: “*Rûz-i ümmîd lâmiyyedür, recâ günü dimekdür. Teşdîd zarûret-i vezniçün gelmişdür.*” (s. 60)

V

vâcib: Gerekli: “*Hâşılı şeh-i 'âdilüñ üzerine **vâcib** ve lâzımdur demek olur.*” (s.121)

vaḥdet: Teklik: “*Şebî yāsı da **vaḥdet** içündür.*” (s. 266)

vaḥdet-i nev'iyye: Çeşitli teklikler: “*Yâ harf-i **vaḥdet-i nev'iyye.***” (s. 594)

vāv-ı aşliyye: Okunan vav harfi: “*Şinev şın'uñ kesri ve nûn'uñ fetḥi ve **vāv-ı aşliyye** ile fi'l-i emr-i müfred-i muḥâṭab şineviden'den işitmek, dinlemek.*” (s. 396)

vāv-ı resmî: Yazılan fakat okunmayan vav demekdir: “*Ber ḥay lafzını **vāv-ı resmîyle** ḥüyî yazup ma'nāsını derdür diyen 'ıraḥ ma'nāsına ḥayli dürilmiş.*” (s. 533)

vaşf-ı terkībî: Sıfat tamlaması: “*Dil-sitān **vaşf-ı terkībîdür.***” (s. 595)

vecih: Şekil, tarz, üslup: “*Hazret-i şeyḥ'uñ imām-ı rûsul (40) buyurdığında iki **vechile** ma'nâ ḫaşd eylemişler.*” (s. 40)

Y

yâ-yı aşliyye: Aslı ye harfi: “*Kirām kâf-ı 'Acem'üñ kesri ve zammıyla ve **yâ-yı aşliyye** ile 'aziz ma'nāsınadır.*” (s. 81)

yâ-yı batnî: Gizli ye harfi: “*İmām-ı rûsul lâmiyyedür. **Yâ-yı batnîyle** rûsul rā'nuñ ve sin'üñ zammeleriyle resûl'üñ cem'idür.*” (s. 39)

Z

zâ-yı mu'ceme: Ze harfi: “*Pezîr, bâ-yı 'Acemle ve **zâ-yı mu'ceme** ile isimdür.*” (s. 5)

zâmîr: İsmın yerini tutan kelime: “*İki yırde bile şın **zâmîr** yeki'ye rāci'dür.*” (s. 17)

zâmîr-i gâ'ib: 3. teklik şahıs zamiri: “*Ber o aşlında ber o idi, ber harf-i isti'lâ, o**zâmîr-i gâ'ib**, Ḥudâ'ya rāci'dür.*” (s. 25)

zâmîr-i ḥiṭâb: 2. teklik şahıs zamiri, sen: “*Pes bu tâ'ya **zâmîr-i ḥiṭâb** diyen tâ-yı aşlı diyen aşlını bilmez imiş.*” (s. 30)

zāmīr-i menşüb: Aitlik zamiri: “*Āyedet tā zāmīr-i menşüb-ı muttaşıl ma‘nāsınadır.*” (s. 126)

zāmīr-i mezkūr: Söylenen zamir: “*Ki ħarf-i ta‘līl zāmīr-i mezkūr dūst’a rāci‘dür.*” (s.226)

zāmīr-i mütekellim: 1. Teklik şahıs zamiri. “*Ve zāmīr-i mütekellim ma‘nāda dest’e muķayyeddür.*” (s. 385)

zāmīr-i mütekellim-i vaħde: 1. Teklik şahıs zamiri, ben: “*Mīm̄ler zāmīr-i mütekellim-i vaħdedür.*” (s. 89)

zāmīr-i merfū‘-ı münfaşıl: Ayrı yazılan 2. teklik şahıs sen zamiri: “*Ente zāmīr-i merfū‘-ı münfaşıl.*” (s. 31)

zāmīr-i müfred: Teklik zamiri: “*Bunda da şın zāmīr-i müfreddür.*” (s. 8)

zāmīr-i mürekkeb: Birleşik zamir: “*İnāneş zāmīr-i mürekkeb ‘aķla rāci‘dür.*” (s. 36)

zamme: Ötre, harfleri yuvarlak vokalle harekeleme. “*Fürūğ fā‘nuñ ve rā‘nūñ zammeleriyle bunda şu‘le ma‘nāsınadır.*” (s. 45)

zārf-ı zamān: Zaman zarfı: “*Neħast zārf-ı zamān ve esb-bāz āmeden küñi‘nūñ mef‘ül-i evveli ve řayy mef‘ül-i şāñisi mecmu‘u mişrā‘-ı cevāb-ı řart.*” (s. 34)

Sonuç

Günümüzde uygulanan modern şerh ile klasik şerh geleneği arasında kaynakları, hedefleri, metodolojisi ve amacı yönünden farklılıklar vardır. Bu değişim ve farklılaşma şerhin gelişim ve değişim süreci içinde incelenirse anlayışla karşılanabilecek bir durumdur.

Klasik dönemlerde yapılan şerhlere bakıldığında şârihin amacı bir metni okura dil ve anlam yönünden anlaşılır kılmak, metod olarak kelime analizleri, terkip anlamaları, cümle tahlilleri yapar. Modern zamanlarda ise şerh kavramının anlamında değişiklik olduğundan ötürü kelime ve cümle tahlili boyutunda algılanan şerh anlayışı yerini modern teorilerle metnin anlamına yönelik anlama gayretlerine bırakmıştır. Ancak modern şerhlerde de edebî metinlerde ilk önce görülen kısım dil boyutu olduğundan dil analizlerini görmek mümkündür. Aslına bakılırsa bu durum klasik şerh geleneğinden alışık olduğumuz şerh metoduna benzemektedir.

Bu araştırma klasik şerh metodunu, amaçlarını, kaynaklarını ve temel şerh kavramlarını ortaya çıkarmaya yöneliktir. Klasik şerhlerde görülen gramer tahlillerinin çokluğu aslında yazarın dil öğretme amacının yansımasıdır. Bu tür şerhler Osmanlı medreselerinde kullanılan uygulamaya yönelik örnek metinlerdir. Bostan şerhinde görülen dil eğitiminin esasını her şeyden önce Sa‘di’nin Bostan’ından hareketle metnin gramer ve kelime öğretimini gerçekleştirmek oluşturur.

Bostan Şerhi'nde gördüğümüz başka bir husus da metin şerhedilirken nüsha, dil ve anlama tartışmalarının yapılmasıdır. Bu durum da bize şârihlerin metni nasıl anladıklarını gösterir.

Bostan Şerhi'nde tercümler az, buna karşılık dil ve anlam tahlillerinin daha çok yer tuttuğu görülür. Bu araştırmada yazarın Bostan Şerhi'nde uyguladığı sistem ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Sûdî, şerhinde önce kelimelerin harekeli okunuş şekilleri verilerek yanlış okumanın ve yanlış anlamının önüne geçer. Sûdî'nin kelimelerin anlamını verirken birden fazla lügat kitabından ve çeşitli eserlerden yaralandığı görülür. Kelimenin anlamı yalnız bir dile göre verilmez kelimelerin diğer dillerdeki (Arapça, Türkçe, Farsça) karşılıkları gösterilir. Sûdî bir dil öğretmeni gibi şerhinde Farsça kelimeleri çoğul yapma kurallarını anlatır. Kelimelerin her değişikliğinden ortaya çıkan yeni kelimelere ve anlamalarına eserde yer verilir.

Sûdî, Bostan Şerhi'nde dinî bilgilerden, peygamberler tarihinden, lügatlardan, genel tarih malumatından, efsanelerden, coğrafi bilgilerden, ayet ve hadislerden, İran, Arap ve Türk edebiyatından, yaşadığı ve gördüğü olaylardan örnekler vererek şahsî malumata dayalı bir şerh nasıl olmalı sorusuna cevap olabilecek bir şerh meydana getirmiştir.

Kelimeyi ve ekleri gramer yönünden inceledikten sonra kelimenin anlamını verir. Kelimenin lügat manasını, mecaz veya kinaye anlamıyla kullanılıp kullanılmadığını, kullanıldığı bağlamda hangi anlamda kullanılmış olduğu bilgisini verir.

Cümlede kelimenin hangi öge olduğu, cümlenin isim cümlesi mi, fiil cümlesi mi şart cümlesi mi, arasöz mü (cümle-i mu'teriza) olduğu hakkında geniş açıklamalar yapar. Cümlenin öznesinin sözde özne olup olmadığı, cümlenin malum yapıda mı yoksa meçhul yapıda mı olduğu hakkında açıklamada bulunur. Mısranın hepsi şart cümlesinin cevabı ise onu ifade eder. İkinci mısra birinci mısranın açıklayıcı cümlesi ise (mebnî) bu durum belirtilir. Bir beyitin anlamı beyit içinde tamamlanmazsa diğer beyitte anlam tamamlanıyorsa bu durum belirtilir, "bu beyt, beyt-i âtiye merhûndur" denir.

Beyitleri tercüme ederken tercümedeyanlışlığı, ibare çevisi, etken-edilgen yapıya dikkat edilmemesi, şartlı yapıya uygun çeviri yapılmaması affedilmez, mutlaka eleştirilir. Bu gibi gramer, belağat, şiir bilgisi ve imlahatası yapan şârihlerin hala bilgin sıfatıyla insanlar içinde dolaşıyor olmasını yadırgar. Beyitlerin çevirisinde "hasılı, yani" diyerek kendi bakış açısını verir.

KAYNAKÇA

- Akar, M. (1994). *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara: TDVY.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul, Kapı Yayınları.
- Çelebioğlu, Â. (1989), *Ali Nihad Tarlan*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emre, A. C.(2004). *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, (Haz. Güldal Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız), Ankara: TDK. Yayınları.

- Genç, İ. (2008). “Metin Şerhinde Bilimsellik ve Yorumsalılık Boyutu”, Prof.Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu, 27-28 Mayıs, Beykoz Belediyesi, İstanbul, s. 99-118.
- Genç, İ. (2009). “Biçimci ve Alımlamacıların Metni Anlama ve Anlamlandırmadaki Bilimselliklerinin Klâsik Şiire Uygulanabilirliği”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 4/6 Fall 2009, s. 173.
- Güleç, İ. (2010) Klâsik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*,42(42), s. 94.
- Hüseyin Cahit, (2000). *Türkçe Sarf ve Nahiv*,(Haz. Karahan L. Ergönerç D.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay.
- Karabacak, E. (2007). *Ahmet Cevdet Paşa Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*, Ankara: TDK Yay.
- Karahan, L.Ergönerç, D. (2000). *Türkçe Sarf ve Nahiv*, Ankara: TDK Yay.
- Kaya, İ. (2008). *Şerh-i Divan-ı Hafız (Sûdî) Kelimeler-Remizler-Kavramlar*, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Mengi, M. (2010). Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara.
- Özkan, Ö. (2011). “HERMENEUTİK VE KLÂSİK METİN ŞERHİ” *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social science* Volume 4 Issue 1, s. 69 Summer 2011.
- Pala, İ. (1997). *Şi'r-i Kadîm Şiir Şerhleri*, İstanbul:
- Sağol, G., Şahin, E., Yıldız N. (2004). *Türkçe Sarf ve Nahiv*, Ankara: TDK Yay.
- Sûdî, (1871). *Şerh-i bostan*, İstanbul: Matbaa-yı Amire.
- Şahin, O. (2007), “Klâsik Edebiyat Ekseninde Anlamdan Anlam Bulanıklığına Bir Yolculuk”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*2(4), s. 720.
- Şemseddin Sami. (1985). *Kâmûs-ı Türkî*, (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş), İstanbul, Tercüman Gazetesi Yay.
- Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Yay.
- Toparlı, R. (2003).*Mufasssal yeni sarf-ı Osmâni*, Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R., Çöğenli, S., Yanık, N. (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiye*, Ankara: TDK Yay.
- Toprak, M. (2003). *Hermeneutik (yorum bilgisi) ve Edebiyat*, İstanbul: Bulut Yay.
- Ünlü, D. (1993). *Kur'an-ı Kerîm Tecvidi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeniterzi, E. (1999). Metin Şerhi ile İlgili Görüşler, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, s. 59-60.